

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Həsənova Fizzə Həsən qızının

**«Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizmi və onun
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri » mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM-060403 – «Maliyyə»

İxtisasın şifri və adı: İİM-010004 – «Vergi və vergiqoyma»

Elmi rəhbər:
i.e.n.dos. G.M.Məmmədova

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n.,dos.İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:
İ.e.d.prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I.Fəsil. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ XÜSUSİ VERGİ REJİMİNİN TƏTBİQİNİN DÖVLƏTİN VERGİ SİYASƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU.....	6
1.1.Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları və prinsipləri.....	6
1.2.Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin fəaliyyətlərinin metodoloji məsələləri və həyata keçirilmə mexanizmi.....	18
1.3.Dövlətin müasir vergi siyasətində xüsusi vergi rejiminin rolu.....	25
II.Fəsil. XÜSUSİ VERGİ REJİMLİ MÜƏSSİSƏLƏRİN VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏDQIQI.....	31
2.1.Xüsusi vergi rejimi-iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması forması kimi.....	31
2.2.Xüsusi vergi rejimli müəssisələrdə vergitutma mexanizminin tədqiqi və vergi nəzarəti məsələləri.....	36
2.3.Azad iqtisadi zonalarda xüsusi vergi rejimli müəssisələrin fəaliyyətlərinin beynəlxalq təcrübəsi.....	48
III.Fəsil. XÜSUSİ VERGİ REJİMLİ MÜƏSSİSƏLƏRİN VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI.....	60
3.1. Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən təsərrüfat subyektlərindən vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətləri.....	60
3.2.Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminin inkişaf perspektivləri.....	69
NƏTİCƏ.....	76
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	81
Резюме	
Summary	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadiyyatın daimi olaraq inkişafının təmin edilməsi və ölkədəki həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial istiqamətli tədbirlərin reallaşdırılması bilavasitə son 20 illikdə keçirilən iqtisadi tədbirlərin yekun nailiyyətləridir.

Müstəqilliyə yiyələndikdən sonra Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin yaranması və azad fərdi sahibkarlığın inkişafı üçün labüd şəraitin formalaşdırılması baxımından vergilərə olan münasibət kökündən dəyişdi. Yeni yaranmış iqtisadi münasibətlər şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın dövlət müdaxiləsi nəticəsində tənzimlənməsinin ən başlıca və sivil alətlərdən birinə çevrildi.

Qarşısına qoyduğu iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin istifadə etdiyi əsas alət vergidir. İqtisadi sistemin mütəmadi inkişafı bilavasitə dövlətin vergi siyasəti, gerçəkləşdirdiyi vergi islahatları birbaşa olaraq asılıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə, həmçinin keçid dövrünü yaşayan dövlətlərdə iqtisadiyyatın bir həlqə üzərində inkişafına nail olunması qeyri-realdır. Bizim ölkəmiz kimi əsas gəlirləri neft sahəsindən olan ölkələrdə sözsüz ki, qeyri-neft sektorunun canlandırılması, zəruri dəstəklərin təmin edilməsi çox mühümdür. Məhz buna əsasən də ölkənin idarəedici departamentləri tərəfindən xüsusi rejimli vergi tətbiqi ilə ölkə iqtisadiyyatının canlandırılması proseslərində müvafiq ciddi addımlar atılır. Ölkə ərazisində xüsusi vergi rejimli müəssisələrin sayının artırılması üçün şəraitin yaradılması, bu növdən olan xüsusi vergi rejiminin tətbiqi ölkəyə sürətli xarici investisiya axınını cəlb etməklə yanaşı, həmçinin biznesin ayrı-ayrı strukturlarının daha da inkişafının gücləndirilməsinə lazımi mühit yaradır.

Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Xüsusi vergi rejimli müəssisə - qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər belə sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti haqqında və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar

çərçivəsində fəaliyyət göstərən, vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilən vergi ödəyiciləri, və.b-ları aiddir.

Müasir dövrdə xüsusi vergi rejiminin tətbiqinin maliyyə daxilolmaları üçün bu qədər əhəmiyyətli olmasına və dövlətin bu sahə üzrə irimiqyaslı siyasət aparmasına baxmayaraq, ölkəmizdə aparılan tədqiqatlar hələ də yetəri qədər deyildir. Bütün bu elementlər mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın vacib məqsədi və vəzifələri: Magistr dissertasiyası işinin əsas məqsədi Azərbaycanda verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdə operativ fəaliyyətinin yaradılması, gerçəkləşdirilməsi və global dünya bazarının öncül strategiyasından faydalanaraq bu sistemin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

İnkişaf meyillərinin və prespektivlərinin tətbiq edilməsi, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə yiyələnmək üçün aşağıdakı vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

- müasir vergi sistemində xüsusi vergi rejiminin konseptual məzmununun açıqlanması;
- Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergi yükünün hesablanması metodikasının araşdırılması;
- sosial-iqtisadi inkişafda xüsusi vergi rejiminin tətbiqinin təsirinin öyrənilməsi;
- beynəlxalq aləmdə tətbiq edilən xüsusi vergi rejiminin təhlili ;
- xüsusi vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergiyə cəlb olunma qaydalarının tədqiqi .

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Dissertasiya işinin qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə müvəffəq olmaq üçün Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi və bununla əlaqədar problemlərə həsr olunmuş tədqiqatlar öyrənilmişdir. Belə ki, vergi rejiminin iqtisadi mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi məsələləri Azərbaycan alimləri Ə.Ə.Ələkbərovun, D.A.Bağirovun, Y.Kəlbiyevin, A.Musayevin, İ.Rzayevin P.Rzayevin, R.Məhərrəmovun, Z.Rzayevin, M.Sadıqovun, və b.-ləri tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmentini. Tədqiqatın işinin obyektini Azərbaycanda yeni iqtisadi şəraitdə fəaliyyət göstərən xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma

mexanizmi, predmetini isə belə quruluşlu müəssisələrdə vergitutma mexanizminin təhlili və onun təkmilləşdirilməsi yollarının öyrənilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Xüsusi vergi rejimli müəssisələr üzrə aparılan araşdırmalar, yerli və xarici tədqiqatların monoqrafiyaları, məqalələri, problemlərin öyrənilməsi, tədqiqi, təhlili ümumiyyətlə işlənilib hazırlanması üzrə zəruri rəqəm informasiyaları kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Vergilər Nazirliyinin illik hesabatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları, Mülki Məcəllə, Beynəlxalq sazişlərin müvafiq hissələri və digər əlaqədar qurumların material, hesabat və sənədlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

Elmi yeniliyi. Bu dissertasiya işində verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrin vergitutmaya cəlb edilmə prosesinin nəzəri və metodoloji aspektləri tətbiq edilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış, müasir şəraitdə dövlətin gerçəkləşdirdiyi bu siyasətin vacib olan məqsədi və vəzifələri öyrənilmiş, xüsusi rejimli vergi müəssisələrində bu prosedurun təkmilləşdirilməsi baxımından bir sıra təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işində xüsusi vergi rejimli müəssisələrlə əlaqədar aşağıdakı məsələlər müəyyənləşdirilmişdir:

-Xüsusi vergi rejiminin mahiyyəti, nəzəri əsasları, təsnifatı və strukturu araşdırılmışdır;

-Xüsusi rejimli verginin tətbiq edilməsində beynəlxalq praktikada olan modellərin müqayisəli təhlili aparılmışdır;

-Azərbaycanda xüsusi vergi rejiminin yaranması və təşkili xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur;

-Azərbaycanın müasir vergi sistemi təhlil edilmişdir;

-Xüsusi rejimli vergi müəssisələrində vergi dərəcələrinin ən münasib səviyyəsi müəyyən olunmuşdur;

-Azərbaycanda bu sistemin inkişaf etdirilməsində var olan problemlər və reallaşdırılan islahatlar araşdırılmışdır;

-Xüsusi vergi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdən büdcə daxilolmalarının artırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Zənnimcə, tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycanda vergi siyasətini reallaşdıran zaman beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirməsi istiqamətinə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməsi üçün şərait yarada bilər və xüsusi rejimli verginin tutulduğu müəssisələrin vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsində tədqiqat işinin nəticələrindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatların sturuktur. Tədqiqat işi bilavasitə giriş, 3 fəsil, 8 paraqraf, nəticə , istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və resume-dan (ingilis, rus dillərindən) ibarətdir.

Birinci fəsildə xüsusi rejimli vergitutma sisteminin əsas nəzəri və metodoloji məsələləri aydınlaşdırılmış, xüsusi vergi rejiminin mahiyyəti, açıqlanmışdır. Azərbaycan Respublikasında dövlətin bu sfera üzrə reallaşdırdığı tədbirlər qiymətləndirilmişdir.

İkinci fəsildə isə xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutmaya cəlb olunması, bu mexanizmin əsas aspektləri, bu müəssisələrə vergi nəzarətinin təşkili formaları, dünya təcrübəsində geniş faydalanılan azad iqtisadi zonalarda xüsusi vergi rejiminin beynəlxalq təcrübəsinə dair modellərin izahına yol verilmişdir.

Üçüncü fəsildə isə xüsusi vergi rejiminin tətbiq edildiyi müəssisələrdə vergi mexanizminin inkişaf etdirilməsi yolları və daxilolmaların hansı yolla artırılması əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məsələlərin nəzəri tədqiq və təhlilindən əldə edilmiş nəticələri verilmişdir. Tədqiqat işi istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı ilə tamamlayır.

I Fəsil. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ XÜSUSİ VERGİ REJİMİNİN TƏTBİQİNİN DÖVLƏTİN VERGİ SİYASƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU

1.1. Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları və prinsipləri

Vergi sistemi dövlətin əsas maliyyə sistemi olmaqla ölkə iqtisadiyyatını formalaşdıran, onun iqtisadi potensiallarını artıran, təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən, investisiya qoyuluşlarına təkan verən, əsas iqtisadi sistemlərdən biridir.

Vergi rejiminin fərqli forması olan xüsusi vergi rejimini araşdıran, tədqiq edənlər bu sahənin ancaq hüquqi prizmasını öyrənməklə yetinmişlərdir, onun mühüm hissəsi olan iqtisadiyyata təsirini nəzərə almamışdırlar. Xüsusi vergi rejiminin iqtisadi əhəmiyyətini bilmək və ən yüksək səviyyələrini tətbiq etmək üçün onun bəzi xas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirtməliyik.

Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Xüsusi vergi rejimli müəssisə - qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər belə sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti haqqında və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən, vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilən vergi ödəyiciləri, və.b-ları aiddir.

Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma aspektlərini araşdırmaq üçün vergi sisteminin yaranması mərhələlərini nəzərdən keçirtməliyik. Bunlara aşağıdakılar kimi aydınlıq gətirək.

İlkin mərhələ ilk insan təfəkkürünün formalaşmasından orta əsrlərə qədər olan dövrü əhatə etməklə, vergilərin təyin edilməsi və toplanması üçün lazımi maliyyə strukturlarının mövcud olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu dövrlərdə vergilər nizamsız ödənişlər şəklində olmuş, hər kəsdən natural formada toplanarmış.

İkinci mərhələ isə XVI-XIX əsrlərdə vergi sistemini ikiyə ayraraq birbaşa və dolaylı vergilər şəklində yığılması ilə başlanmışdır. Məşhur fransız iqtisadçı alimi F.Kene ilk dəfə olaraq vergiqoyma ilə təsərrüfat subyektləri arasında xüsusi bir əlaqənin

mövcudluğu ideyasını irəli sürmüşdür. Lakin əslində, vergiqoyma nəzəriyyəsinin banisi, şotlandiyalı iqtisadçı A.Smit olmuşdur. Onun nəşr elətdirdiyi “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” əsərində maliyyə və vergitutmaya dair əsaslı şərhlər müxtəlif dövlətlərin maliyyə sisteminin qurulmasına xüsusi köməklik göstərmişdir. Smith deyirdi ki, vergi, vergi ödəyicisinin dövlətə ödəməli olduğu vəsaitdir. O qeyd edirdi ki, bazar iqtisadiyyatının inkişafı üçün dövlət müəyyən addımlar atmalı və bazarın müdafiəli, sərbəst mühitini yaratmalıdır. Bunun üçündə vergi sistemi tətbiq edilməlidir. Həmçinin Smith öz əsərində bu sistemin hansı aralıqda və hansı səviyyədə olmasına da toxunmuşdur.[11]¹

Sistemin üçüncü mərhələsi vergitutmanın təbiətinə elmi-nəzəri baxışların formalaşması ilə əlaqədardır. Bu mərhələ də isə dövlət vergilərinin təyin edilməsi və toplanması ilə bağlı bütün funksiyaları özündə cəmləşdirmişdir. Vergitutma nəzəriyyəsi daimi olaraq inkişaf etdirilib təkmilləşdirildikcə “vergi” termininin mahiyyəti barədə olan baxışlar da tamamilə dəyişirdi. Elmi tədqiqatçılar vergi sistemini yalnız iqtisadi mahiyyəti baxımdan deyil, həmçinin hüquqi nöqteyi-nəzərdən araşdırmağa çalışırdılar. Keynsin 1936-cı ildə yazdığı “ Məşğulluq , faiz və pulların ümumi nəzəriyyəsi ” əsərində bildirir ki , tam məşğulluğun yaradılması şərti çərçivəsində iqtisadi artım pul yığımlarından əsaslı şəkildə asılıdır. Tam məşğulluğun formalaşdırılması isə praktiki olaraq qeyri-mümkün bir prosesdir. Belə olan təqdirdə isə əlavə yığım iqtisadi artıma maneçilik yaradır, çünki birbaşa olaraq istehsala yatırım edilmir və passiv gəlirin mənbəyinə çevrilir. Keyns düşünürdü ki, getdikcə inkişaf edən vergi sistemi istehsalçını investisiya yatırımları zamanı riskli qərarlar qəbul etmək üçün stimullaşdırmalıdır. Keyns vergi dərəcələrinin artırılması tərəfdarı idi. Bütün bunlara əsasən, Keyns nəzəriyyəsinə əsasən vergi siyasəti dövlət tənzimlənməsi sferasında mühüm rol oynamalıdır. Yüksək vergi dərəcələrinin tətbiqi iqtisadi fəallığı stimullaşdırır, iqtisadi balanslaşmaya təsir edir. Vergi dərəcələrinin düzgün şəkildə təyin edilməsi vasitəsilə dövriyyədə mövcud olan artıq pul kütləsini tənzimləmək

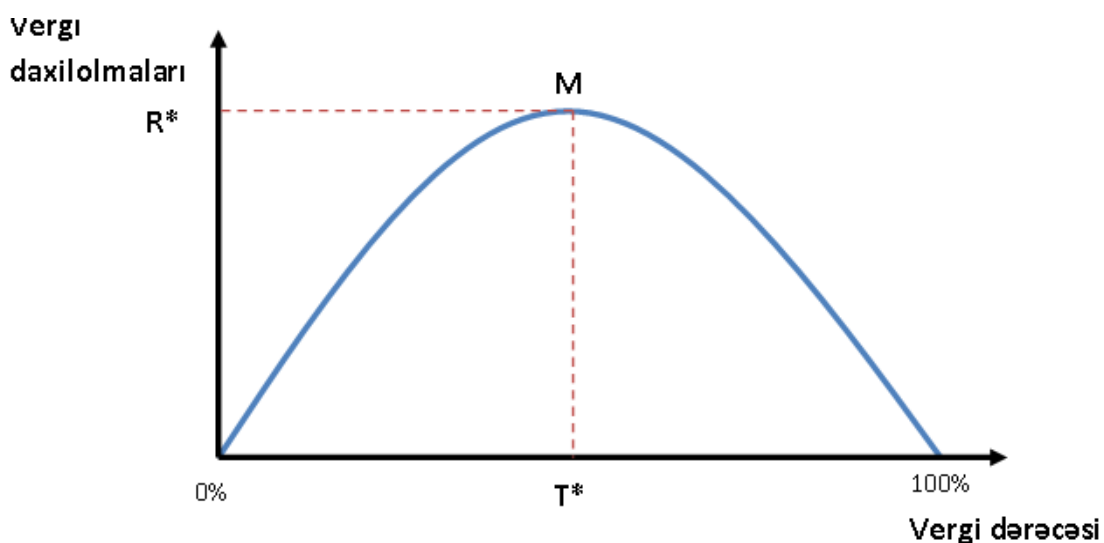
¹ F.Ə.Məmmədov, Y.A.Kəlbiyev, A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, Z.H.Rzayev. Vergilər və vergitutma. Dərslük. Bakı, 2010.

mümkündür. Vergi sisteminin düzgün şəkildə qurulması təkcə dövlətin deyil, həmçinin xüsusi müəssisələrində yığımlarının formalaşdırılmasına xidmət edir. [10]²

Amerikan alimi Laffer təklif nəzəriyyəsinin banisidir. Belə ki, bu nəzəriyyəyə görə yüksək vergitutma sahibkarlığa və investisiya qoyuluşlarına mənfi təsir edərək ilk öncə büdcə daxil olmalarını artırsa da, bir müddət sonra kəskin azalmağa gətirib çıxarır.

Laffer nəzəriyyəsinə əsasən vergitutma səviyyəsinin(vergi dərəcələrinin və vergitutma bazasının) geniş həcmdə olması sahibkarlığa və investisiya sahəsində olan fəallığa mənfi təsir göstərir ki, bunun təsiri nəticəsində büdcəyə çatması olan vergi ödənişlərinin azalması halı meydana çıxır. Vergitutmanın progressivliyi və büdcə gəlirləri arasındakı kəmiyyət asılılığının parabolik əyrisini quraraq, A.Laffer belə bir nəticəyə gəldi ki, vergi dərəcələrinin aşağı salınması investisiya fəallığına müsbət təsir göstərir. Bildirməliyik ki, müəssisə vergilərinin hesablanmasındakı çətinlikləri əvvəlcədən görən Laffer, qurucusu olduğu əyri xəttini gəlir vergisi hesabına dövlət gəlirinin hesablanmasına yönəltdi. Müəssisə gəlirlərindən büdcəyə ödənilməli olan verginin son həddini 30 faiz səviyyəsində qəbul etmişdir. Laffer düşündü ki, bu hədd çərçivəsində büdcə gəlirlərinin ümumi məbləği artır.

Qrafik 1.1
Laffer əyrisi

² F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbəliyev. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslik. Bakı, 2001

Ümumi vergi nəzəriyyəsindən sonra xüsusi vergi nəzəriyyəsini nəzərdən keçirtməliyik. Xüsusi vergi nəzəriyyələr içərisində ən geniş yayılmış növü birbaşa və dolaylı vergilərin nisbəti nəzəriyyəsidir. Avropada sivilizasiya qurulmağa başladığı ilkin dövrlərdə birbaşa və dolaylı vergilərin müəyyən olunması cəmiyyətin siyasi inkişafı ilə əlaqəli idi. Orta əsrlərin sonlarında meydana çıxan bu nəzəriyyənin nümayəndələri ayrıca dolaylı vergilərin formalaşdırılmasını xüsusi vurğulayırdılar. Yüksək zümrəyə məxsus əhali müxtəlif güzəştlərə malik olduqlarından onlar birbaşa vergilərdən azad edilirdilər. Bununla əlaqədar olaraq birbaşa vergi ödəyən və bütün yükü öz üzərinə götürən dolaylı vergi tərəfdarları tələb edirlər ki, imtiyazlı sinfin nümayəndələrinin xərclərinə dolaylı vergilər tətbiq etməklə onları da vergiyə cəlb etsinlər. Çünki dolaylı verginin təyin edilməsi vergiyə cəlb olunmada bərabərliyin təmin edilməsini hədəf alırdı. Bir çox iqtisadçılar hesab edirdilər ki, birbaşa və dolaylı vergilər arasında balansın gözlənilməsinin zəruriliyi çox mühüm amildir.

Müasir vergitutma nəzəriyyəsində vergilər, əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılır:

- tutulma formasına görə;
- subyektinə görə;
- ödəniləndiyi büdcənin səviyyəsinə görə;
- məqsədli təyinatına görə;
- idarəetmə səviyyəsinə görə;
- iqtisadi mahiyyətinə görə.

Tutulma formasına görə vergilər birbaşa və dolaylı vergilərə ayrılır. Birbaşa vergiləri də, öz növbəsində, aşağıdakı iki qrupa ayırmaq olar:

1. birbaşa real vergilər;
2. birbaşa şəxsi vergilər.[14]³

Tutulma obyektinə görə dolaylı vergiləri də aşağıdakı kimi iki yerə ayırmaq olar:

- a) dolaylı universal vergilər;
- b) dolaylı fərdi vergilər.

³ Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E., Qarabalov E.M.. Vergi hüququ. Bakı, 2003

Konkret müəyyən edilmiş vergilər bütövlükdə ya büdcə, ya da büdcədən kənar fondlara köçürülür. Vergitutma obyektinin iqtisadi mahiyyətinə görə vergiləri aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:

- 1.gəlir üzərinə qoyulan vergilər;
- 2.sərvət üzərinə qoyulan vergilər;
- 3.istehlak üzərinə qoyulan vergilər.

İdarəetmə formasına görə vergilərin təsnifatı konkret olaraq hər bir ölkənin dövlət quruluşundan asılıdır. Konkret olaraq bilinir ki, federativ quruluşlu dövlətlərdə vergilər üç səviyyəli, unitar dövlətlərdə isə iki səviyyəli olurlar. Unitar dövlətlərdə bir qayda olaraq, idarəetmə səviyyəsinə görə vergilər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- * ümumdövlət vergiləri;
- * yerli vergilər.

Məqsədli təyinatına görə vergilərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- mücərrəd vergilər;
- məqsədli vergilər.

Müjərrəd vergilər dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasına xidmət edir və hər hansı xüsusi məqsədli təyinat daşımır. Məqsədli vergilər isə dövlətin xərclərinin konkret növlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə daxil edilirlər. Adətən məqsədli ödənişlər üçün ayrıca xüsusi büdcədən kənar fondlar formalaşdırılır.

Vergitutma mexanizminin hər tərəfli istiqamətdə artırılması vergi yükünün, vergi dərəcələrinin artırılması özlüyündə vergi sisteminin əvəzolunmaz itgilərinə gətirib çıxardır. Belə ki, vergitutma obyektini genişləndildikdə, vergi dərəcələri artırıldıqda, vergi güzəştləri və azadolunmaları azaldıldıqda və ya bilavasitə ləğv edildikdə ölkə büdcəsinin daxilolmaları qısa müddətə artır və öz maksimal səviyyəsinə alır. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, bu hal uzun müddətli bir hal deyildir. Vergi ödəyiciləri bu və ya digər yollarla vergidən yayınma hallarını artırır, qanunsuz əməliyyatlara başlanılır. Daha qorxulusu isə istehsal, xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyekti artıq istehsalını dayandırır və fəaliyyətini bitirir. Sözsüz ki, bu tembir kütləvi hal aldıqda ölkə iqtisadiyyatı geriyə dönülməz yola girir və dərin tənəzzülə uğrayır, hətta

dövlət vergi dərəcələrini yenidən aşağı salsə belə bu öz yekun effektini vermir. Əvvəllər vergidən yayınanlar artıq başqa yeni üsullarla vergidən yayınmağa çalışırlar.

Ümumiyyətlə vergi sisteminin forma və metodları ölkənin siyasi quruluşu, milli maraqları, iqtisadi potensialı və.s. ilə müəyyən edilir. Dövlətlər adətən dünya praktikasında da bir neçə formadan istifadə edirlər.

- İqtisadi inkişaf siyasəti.
- Maksimal inkişaf siyasəti.
- Düşünən vergi və.s.

İqtisadi inkişaf siyasəti tətbiq edildikdə dövlət öz potensial gəlirlərindən imtina edir, beləki daha aşağı vergi dərəcəsi tətbiq edilərək daha çox infilyasiya təşfiq edilir. Maksimal artım vergi siyasəti haqqında isə yuxarıda əhatəli qeyd olunmuşdur.

Düşünən vergi siyasəti isə həm yüksək vergi dərəcələri tətbiq edir, həm də dövlət buradan daxil olan vəsaitlər hesabına arzu olunan sosial projelərini reallaşdırır.

Buna sadə misal isə İsveç xalqını və dövlətin yürütdüyü siyasəti göstərə bilərik. Beləki bu ölkənin əhalisi özünün gəlirlərinin 50% həcmində vergi ödəyir. Lakin bundan da narazı deyil. Səbəb isə odur ki, dövlət təsərrüfat subyektlərinin əvəzinə lazımı sosial lahiyələri həyata keçirir.

Əksər hallarda dövlət müəyyən sistemi formalaşdırmaq üçün bir çox metodlardan istifadə edir. Vergi sahəsində ən üstün metodlar isə əsasən vergi islahatları hesab olunur. Beləki, dövlət vergi dərəcələrini azaltmaqla və ya bilavasitə xüsusi rejimli vergi sistemi yaratmaqla, eyni zamanda vergi güzəştləri və azadolmaları tətbiq edərək bu siyasəti həyata keçirir. Qeyd etmək olarki, 90-cı illərin əvvəllərində mənfəət və gəlir vergisinə edilən bir çox güzəştlər ölkəyə xarici investorların axınını təmin etmişdir. Bu situasiya təkcə verginin alınmaması ilə deyil, həmçinin zərərin növbəti illərin mənfəəti hesabına silinməsi, differensial vergi dərəcələrinin tətbiqi, ayrı-ayrı qruplara vergi güzəştinin verilməsi, vergi möhlətlərinin yaradılması və.s. aiddir. Dövlətin həyata keçirdiyi əsas vergi siyasəti vergitutma bazasının müəyyən edilməsidir.

Vergi Məcəlləsi ilə vergitutma formaları 3 formatda həyata keçirilir.

1. Bilavasitə mənbədən-Bu vergitutma forması gəlir və mənfəət əldə ediləndə tutulur. Belə forma adətən hesablama metodu ilə işləyən müəssisələrdə tətbiq olunur.

2. Bəyannamə üzrə-Bu vergi tutma forması isə gəlir məbləği və ya mənfəət əldə edildikdən sonra ödənilir. Bu sistemlə isə əsasən o müəssisələr işləyir ki, onlar kassa metodu ilə çalışırlar.

3. Bildiriş üzrə- Bu formada isə vergitutma obyektinin dəyəri və sahəsi əsasında vergi orqanlarının və ya bələdiyyənin hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi tədiyə bildirişi əsasında vergi ödəyicisi tərəfindən ödənilir.[2]⁴

Azərbaycan Respublikasında səmərəli vergi sisteminin qurulması əsas iqtisadi məsələlərdən biridir. Belə ki, ölkənin bazar iqtisadiyyatı sahəsində öncül vergitutma mexanizminin qurulması çox mühümdür. İnkişaf etmiş ölkələr içərisində sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının düzgün qurulması iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında, süni qiymət artımının qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu strukturun formalaşması isə düzgün vergitutma mexanizmindən asılıdır. Elmi-cəhətdən əsaslandırılmış vergitutma konsepsiyasının və konkret vergi mexanizminin yaradılması olduqca mürəkkəb prosesdir.

Prinsip sözü mənaca hər hansı bir nəzəriyyənin, təlimin əsası, başlanğıcı deməkdir. Vergitutma mexanizminin prinsipləri dedikdə isə vergi sistemində mövcud olan əsas qaydaların məcmusunu ifadə edir. Vergi sisteminin çoxsahəli olması, müxtəlif situasiyaları özündə mövcud etməsi və birmənalı olmaması bu sistemin prinsiplərini də şaxələndirir. Beləki müxtəlif ədəbiyyatlarda bu prinsipləri 3 böyük başlıqda göstərirlər:

- Vergitutmanın iqtisadi prinsipi.
- vergi hüquqi prinsipi.
- Vergi sisteminin təşkili prinsipi.[11]⁵

Dünya sistemində həyata keçirilən vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla tətbiq olunur:

⁴ Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi». Bakı,2017.

⁵ F.Ə.Məmmədov, Y.A.Kəlbəyev, A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, Z.H.Rzayev. Vergilər və vergitutma. Dərslük. Bakı, 2010.

- vergitutma sisteminin başlıca hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi, vergi sferasında mədəniyyətinin yaradılması, modernləşdirilmiş istehsal-mülkiyyət sistemi əsasında stabil iqtisadi artımın formalaşdırılması;

-vergi siyasətinin mövcud vəsaitlərin yenilik və dəyişikliklərin gerçəkləşdirilməsinin təşviq olunması;

-vergi ödəyicilərinin lazımi şəraitin təmin olunması və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının maksimum müdafiəsi;

-Vergitutma bazasının optimal səviyyədə azaldılması;

-Vergi siyasətini digər dövlət orqanlarıyla və qeyri-dövlət orqanlarının fəaliyyətiylə, həmçinin ölkənin iqtisadi mühitiylə qarşılaşdırılması və vergi siyasətini yerinə yetirən şəxslərin səlahiyyətlərinin qanunvericilik aktlarına uyğunluğunun tənzimlənməsi;

-vergi xidməti əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün lazımi sistemin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması;

-mövcud vergi sistemində toplanmış təcrübənin üstün əsaslarını saxlamaqla, ölkənin iqtisadi məqsədlərini həyata keçirməyə malik olan intellektual potensialın yaradılmasında inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin təcrübəsinin istifadə olunması;

-sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini dəstəkləyən, sadə vergi sisteminin qurulması;

-vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasının praktiki cəhətdən asan olması və minimum inzibati xərclərlə bu şəraitin formalaşdırılması.

Vergitutmanın prinsipləri vergi sahəsində olan əsas ideya və qaydaların cəmi kimi başa düşülür. Vergitutmanın prinsiplərini ilk dəfə 1776-cı ildə məhşur ingilis iqtisadçısı A.Smitin “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” adlı əsərində beş əsas prinsip olaraq qeyd etmişdir.

- Təsərrüfat müstəqilliyi və sərbəstlik prinsipi.
- Ədalətlilik prinsipi
- Müəyyənlik prinsipi.
- Əlverişlilik prinsipi.

➤ Qənaətlik prinsipi. [14]⁶

Lakin hal-hazırda vergitutma prinsipləri öncəki prinsiplərdən bir azca fərqli quruluşa malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Ədalətlik prinsipi. Vergitutmanın təsir dərəcəsi hər bir vətəndaşın gəlirlərini eyni dərəcədə əhatə etməlidir. Bu prinsip də adətən 2 böyük hissəyə ayrılır: üfuqi, şaquli vəziyyət. Üfuqi ədalətlik prinsipinə görə, iqtisadi vəziyyəti eyni olan vergi ödəyiciləri eyni vergitutma bazasına cəlb edilirlər, başqa formada desək, iki ayrı şəxs eyni məbləğdə əmək haqqı əldə edir. Bu prinsipə görə hər ikisi eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb edilməlidir, lakin bir işçinin 1 uşağı varkən digərinin 4 uşağı varsa, bu heç də eyni iqtisadi vəziyyət deyildir. Deməli üfuqi ədalətlik prinsipinin müəyyən problemləri var. Şaquli ədalətlik prinsipinə görə isə qeyri-bərabər iqtisadi vəziyyətdə olan vətəndaşlar qeyri-bərabər vergitutma cəlb edilirlər. Başqa formada desək, kim daha çox gəlir əldə edirsə, o da daha çox vergi ödəyir. Bu sistemdə dövlətdən müavinət alanlar istisna edilir. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu prinsip dünya dövlətlərinin ən çox nail olmaq istədikləri prinsipdir.

Səmərəlik prinsipi. Bu prinsipə görə sistemdə vergi daxilolmaları verginin cəlb olunması üçün çəkilən xərclərdən çox olmalıdır. Bir çox mütəxəssislər şəxsi əmlak vergisinin yararsız olduğunu düşünürlər çünki, bu verginin cəlb edilməsi üçün xəbərdarlığın edilməsi, onun yığılmasına nəzarət edilməsinə çəkilən xərclər vergi daxilolmasından çoxdur. Lakin bu verginin mövcudluğu sahibkarın əlində mövcud olan sərbəst kapitalın istehsalə və ya daha böyük aspektdən baxsaq iqtisadiyyata yönəldilməsinə təşviq edən dolayı yoldur.

Tarazlıq prinsipi. Qeyd edilən prinsipin adındanda göründüyü kimi prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman tarazlama edilməlidir yəni, vergi sistemi dövlətin və vergi ödəyicilərinin maraqlarını eyni nöqtədə kəsişdirməlidir. Beləki, bu prinsipə görə həm büdcəyə daxil olacaq vergi məbləği normal səviyyədə olmalıdır, həm də vergi ödəyiciləri üçün elə bir səviyyə təşkil edilməlidir ki, vergi ödəyicisinin iqtisadi vəziyyəti pisləşməsin. Elə bir hədd aşkar olunmalıdır ki, bu hədd hər iki tərəf

⁶ Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010

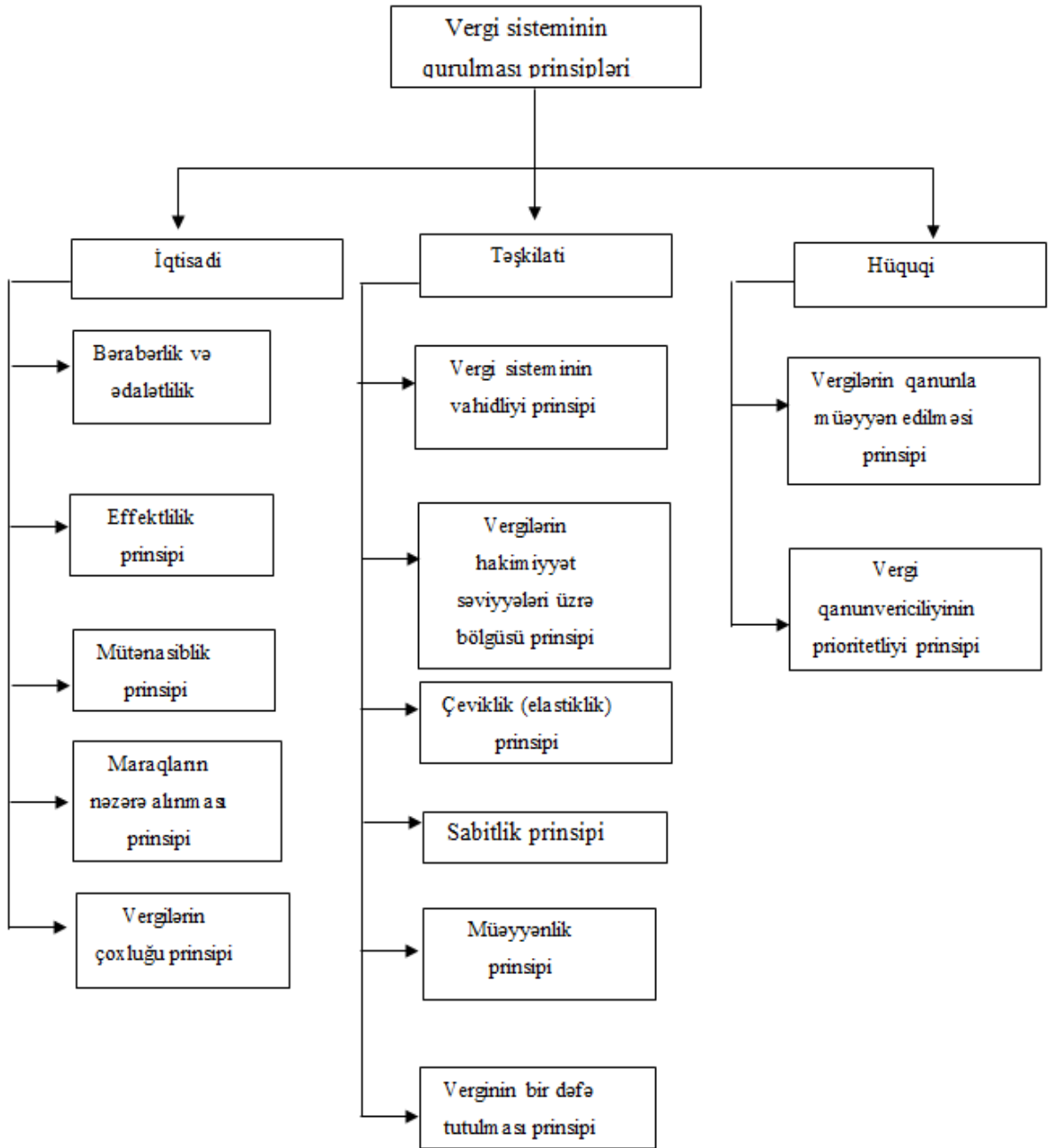
üçün əlverişli olsun. Bir sözlə vergi qanunvericiliyi elə bir vergi rejimi müəyyənləşdirməlidir ki, bu rejim vergi ödəyicisinin iqtisadi fəallığına mənfi təsir etmədən, büdcəyə zəruri həcmdə gəlirlərin daxil olunmasını təmin etmiş olsun.

Vergi ödəyicilərinin qanuni maraqlarının maksimum nəzərə alınması prinsipi. Bu prinsipin mahiyyəti onu bildirir ki, hər bir vergi ödəyicisi üçün vergitutma dəqiq, aydın, anlaşılıqlı olmalıdır. Beləki, vergi ödəyicisi üçün vergi sistemi elə təşkil olunmalıdır ki, o ödəyəcəyi vergi növlərini dəqiq bilərək hansı vergini nə vaxt ödəyəcəyini öncədən bilsin. Həmçinin əgər vergi qanunvericiliyində hər hansı dəyişiklik ediləcəksə, bu vergi ödəyicisinə qanun qüvvəyə minmədən öncə xəbərdarlıq edilməlidir, güzəştlər və azadolmalar mümkün olduqca sadə və qərəzsiz şəkildə tərtib edilməlidir.

Müəyyənlilik prinsipi. Son dövrlərdə aparılan araşdırmalarda rastlaşılan qanun pozuntularının əsas səbəbi kimi vergi ödəyicilərinin kifayət qədər bu sahə üzrə zəruri biliklərə yiyələnmədiklərini göstərir. Sözsüz ki, vergi qanunvericiliyinin əsas məqsədi vergi ödəyicisini cərimələmək deyil, dövlətin büdcəsinə çatası məbləğin vaxtında və tam şəkildə daxil olmasına şərait yaratmaqdır. Buna görə də vergilər bazisində qanunvericilik elə hazırlanmalıdır ki, hər kəs hansı vergini nə vaxt, hansı qaydada və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu bilsin.

Vergi hüquqi prinsipi dedikdə bilavasitə bu sistemin əsas mahiyyətini hüquqi qanunlar təşkil edir. Bu prinsiplərə əsasən, bütün vergi ödəyiciləri vergi qanunu qarşısında bərabər olur, vergi dərəcələri və aidiyyəti üzrə vergi əməliyyatları səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən aparılır, vergi ödəyicilərini qeyri-qanuni vergi yükündən azad edir, qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, vergi ödəyicisi həmin sahə üzrə vergi verməkdən azad hesab olunur, qanunvericilik tərtib edilərkən həm dövlətin, həm də vergi ödəyicisinin maraqları nəzərə alınır.

Vergitutmanın təşkilati prinsipləri-dedikdə isə vergi sisteminin qurulması və strukturunun müəyyən edən prinsiplər nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə operativ vergi quruluşunun qurulması dövlətin yeritdiyi siyasətlə birbaşa bağlı olduğundan, hər dövlətdə vergitutma mexanizmi özünəməxsus ola bilər. Lakin sözsüz bu sistemin ortaq olduğu ölkələrdə mövcuddur.

Bir nüansı da vurğulamaq lazımdır ki, Vergi Məcəlləsini formalaşdırarkən vergitutmanın əsas elementlərini müəyyənləşdirmək lazım gəlir ki, bu da vergi sistemini optimal şəkildə qurulmasına gətirib çıxarır. Əlbətdə bunun üçün vergi subyektini və vergi daşıyıcısını arasındakı fərqlərə nəzər yetirməliyik. Beləki, vergi subyektləri konkret olaraq vergi ödəməyə məcbur fiziki və hüquqi şəxslərdir. Vergi daşıyıcısı

⁷ Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010

dedikdə isə vergi məbləğini qanunvericilik səviyyəsində formal şəkildə büdcəyə ödəyir, lakin əslində həmin ödəniş məbləği formal xarakterlidir. Məsələn, ƏDV və aksizli malların istehsalı və idxalı ilə məşğul olan şəxslər buna müvafiq olaraq vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçir. Dövlət büdcəsinə zəruri vergi məbləğini keçirir lakin, bu verginin yekun ödəyicisi istehlakçıdır. Başqa bir misala diqqət yetirsək əmək haqqından gəlir vergisi ödəyən fiziki və ya hüquqi şəxslər vergi ödəyicisi kimi özləri qeydiyyata alınır. Lakin onlar agent funksiyasında çıxış edərək maddəli işlə əlaqədar fəaliyyətdən əldə edilən gəlirdən büdcəyə çatması məbləği işçinin əmək haqqısından tutub büdcəyə ödəyirlər.

Vergitutma mexanizmini qiymətləndirərkən onun hansı mənbədən tutularaq ödənilməsinə aydınlıq gətirək. Məsələn praktikada görsənirki, bəzən əmlakın üzərinə təkcə əmlak vergisi deyil, başqa vergilər də əlavə edilir. Bu halda 2 situasiyada ola bilər:

1. Əmlakdan ayrı-ayrı vergilərin ödənilməsi nəticəsində ümumimilli əmlak fondu azalmır. Bu halda əmlakın bir əldən digərinə keçmə prosesi baş verir.
2. Müxtəlif vergi ödəyicilərinin əmlakından vergilərin ödənilməsi ümumimilli əmlak fondunu azaldır.

Qeyd elədiklərimizə aydınlıq gətirsək, əmlak vergisi 1-ci şərt daxilində sadəcə əl dəyişir, yəni mikroiqtsadiyyat səviyyəsində əmlak satılması ilə, makroiqtisadi səviyyədə isə əmlakın başqa şəxsə keçməsinin gəlir üçün fərqi olmur. Əgər subyekt sahibi vergi ödəməyə qədər əsas istehsalat binasının təmirini etməsə onda iqtisadi tarazlıq pozulur. Beləki həm mikroiqtsadi səviyyədə, həm də makroiqtisadi səviyyədə ümumimilli əmlak fondu zərər görür. Bütün bunlarla yanaşı sahibkara dəyərən bir zərər isə istehsalat binasının yarasız hala düşməsidir ki, bu sahədə istehsalın dayanması ilə nəticələnir. Deməli əsas vergitutulan mənbə milli gəlirdir.

Vergitumanın obyektinə isə vergitutmaya cəlb edilən obyektlər nəzərdə tutulur. Bunlar müxtəlif ola bilər: gəlir, əmlak, torpaq, mədəniyyət, mənfəət, təqdim edilmiş malların dəyəri və.s. Əlbətdə vergitutma obyektinə real şəkildə təyin olunmalıdır. Günəşdən, havadan vergi tutula bilməz. Vergitutmanın miqyası dedikdə isə verginin

hesablanması üçün nəzərdə tutulan vahid hesab edilir. Məsələn gəlir vergisi hesablanması zamanı vergitutma miqyası gəlirin yekun həcmi olur. Gəlirin həcmi çox olduqca verginin məbləği də artır. Bəzən vergitutma mənbəyi, obyektı və miqyası gəlirdir. Lakin müəssisənin gəliri dedikdə vergitutma mənbəsi gəlir, obyektı müəssisə, miqyası isə müəssisənin dövryyəsi hesab olunur.

Yuxarıda qeyd edilən fikirləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bütün bu sadalanan forma, metod, prinsiplər vergitutma mexanizminin ən əlverişli şəkildə qurulmasına xidmət edir və xüsusi vergi rejimli müəssisələr üçün vahid bir formanın yaradılmasında əvəzsiz rol oynayır.

1.2. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin fəaliyyətlərinin metodoloji məsələləri və həyata keçirilmə mexanizmi

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcələsində vergiyə belə tərif verilir:

Vergi-Dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul və.s-nin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. [2]⁸

Xüsusi vergi rejimi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanılaraq ölkəmizdə tətbiq edilən rejimdir. Vergi sistemində xüsusi rejimin tətbiq edilməsi çoxşaxəli sahə hesab olunur. Beləki, bu sistemin məqsədi iqtisadi sistemin dirçəlməsini təşviq etməkdir. Əsas vəzifəsi isə xarici və yerli investorların biznes sahəsinə olan maraqlarının artırılmasıdır.

Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət

⁸ Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi». Bakı,2017.

vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edilir.

Xüsusi vergi rejimli müəssisələr ilə əlaqəli qərarlar hasilatın pay bölgüsü sazişləri (HPBS), habelə əsas boru kəməri sazişləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qüvvəyə minir. Bu sazişlər yataqlarda fəaliyyət göstərən əməliyyat şirkətlərinin, podratçı tərəflərin və bunların subpodratçılarının fəaliyyətlərini, mühasibatlıq və vergi rejimini tənzimləyir. Vergi Məcəlləsi ilə hasilatın pay bölgüsü və əsas boru kəməri haqqında, digər bu qəbildən olan saziş və qanunlarla, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft–qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar arasında vergilərə dair fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin saziş və qanunların müddəaları əsas götürülür. İxrac olunan neftin və təbii qazın nəql edilməsi ilə bağlı fəaliyyətləri, münasibətləri və vergi rejimi qanun qüvvəsinə malik Əsas İxrac Boru Kəməri (Bakı–Tbilisi–Ceyhan) və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (Bakı–Tbilisi–Ərzurum) sazişləri ilə tənzimlənir. Vergilərin idarə edilməsi xüsusi üsullarla, əsasən də başqa sahələr üzrə stimullaşdırma əməliyyatları aparmaqla nail olunur. Vergi stimulları dedikdə bura vergi sanksiyaları və güzəştləri aid edilir.

İstənilən dövlətin vergi siyasətində vergi güzəştləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Beləki vergi güzəştləri dedikdə vergitutma obyektinə məlum zaman kəsiyində vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicisinə qoyduğu tələblərə görə vergini ödəməkdən bütöv və ya qismən azad edilməsi deməkdir. Vergi güzəştləri dövlətin sərt qanunları əsasında tətbiq edildiyi üçün ciddi şərtlər daxilində reallaşdırılır.

Vergi güzəşti dedikdə, vergi ödəyicisi vergi ödəməkdən bütünlüklə və ya güzəştə azad edilməsi, vergitutma büdcəsinin müəyyən həcmdə azalması, vergi faizlərinin aşağı dərəcələrlə hesablanması və ödənməsi vaxtının artırılması üzrə qanun ilə

Bir çox iqtisadçılar vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin bəzi xüsusiyyətlərinə görə onları təsnifləşdirirlər.

- a) Sosial güzəştlər
- b) İnvestisiya güzəşt
- c) Ümumi güzəşt
- d) Xüsusi vergi rejimi

Sosial güzəştlər fiziki şəxslərlə ilə hüquqi şəxslərin sosial halının yaxşılaşması üçün verilən vergitutma üstünlüyüdür. Vergi Məcəlləsinin sırf 102 və 106, 164-cü maddələri bu əməliyyatları özündə toplayır.

İnvestorlara vergi azadolmaları ilə vergi çıxımları şəklində verilən güzəştlər investisiya güzəştləridir. Bu sistem tətbiq edilməsində dövlətin birinci planı investisiya fəallığının artırılmasıdır.

Aşağıda göstərilən investisiya güzəştləri hesab olunurlar:

-Müəyyən sahə üzrə işləyən hüquqi və fiziki şəxslər. (Məs: təsərrüfatla məşğul olan sahibkarlar, sənaye və texnologiya parklarının rezidentlərinin 7 il müddətində gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq vergisindən azad olunması, onların həmin parklarda istifadə edəcəyi bütün texnikanın, texnoloji aparat ilə qurğuların 7 il ərzinə ƏDV- dən və başqa vergilərdən azad olunması.

-İnvestisiya olunan vəsaitlər üzrə çıxımlar (elmi-lahiyyə-texniki təcrübi konstruktor lahiyələrə verilən pullar, təmirə çəkilən xərclər, ümitsiz borclar, zərərin nüvbəti ilə keçirilməsi və.s.)

-Əsas vəsaitlərin amortizasiya ayırmalarına çəkilən xərc

-Qeyri-maddi aktivlərin istifadəsinə çəkilən xərc

-Yeni növ texnika və texnologiyanın quraşdırılması və istifadəsinə çəkilən xərc

-Geoloji-kəşfiyyat işlərinə çəkilən xərc

Bu güzəştlərin əsas vəzifəsi hansısa fəaliyyət növü üzrə həmin sahənin inkişaf olunması və maliyyə baxımından dəstəklənməsidir.

Bəzən ümumi güzəştə xüsusi rejimli vergini də daxil edilir. Amma bu sistemin yaradılması və tətbiq edilmə xüsusiyyətlərinə görə xüsusi vergi rejimini ayrı qruplara aid etmək daha doğru olardı:

-Hər tətbiq olunan vergi rejimi vergitutma bazasının xüsusi formasıdır və o bütün vergi ödəyicisinə aid edilir.

-Xüsusi vergi rejimi tək-cə ayrı-ayrı müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin dəstəklənməsi ilə deyil, həm də xalis fiskal məqsədləri (misal üçün əgər büdcəyə daxilolmanın minimal səviyyəsi ödənilmədikdə xüsusi vergi rejimi) əldə etmək üçün tətbiq edilir.

Vergi Məcəlləsinin 4.5.-ci maddəsinə uyğun olaraq xüsusi vergi rejiminə aşağıdakı tərif verilir:

Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Xüsusi vergi rejimli müəssisə - qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər belə sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti haqqında və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən, vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilən vergi ödəyiciləri, habelə xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik və analoji nümayəndəlikləri, konsulluq idarələri və digər rəsmi nümayəndəlikləri;^[2]⁹

Xüsusi vergi rejimi mahiyyətə göstərir ki, o da vergi güzəştinin bir formasıdır. Vergidən azadolmalar, vergi çıxmaları, vergi dərəcəsinin aşağı səviyyəsi ilə tətbiq edilməsi özlüyündə büdcədən maliyyələşmənin gizlin formasıdır. Əgər büdcə daxil olması hesab edilən vəsaitlər müəyyən bir adla (vergi güzəşti, çıxma, azadolma və.s.) büdcəyə ödənilmirsə, deməli bu vəsaitlər büdcəyə xərc şəklində başa gəlir. Bu isə , büdcənin xərcini artır. Sözsüzki, yuxarıda qeyd olunan bütün proseslər büdcə daxil olmalarını azaldır.

Ümumiyyətlə bildirməliyəm ki, vergi xüsusi rejimini yaratmaq üçün dövlət müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyətdə olur. Beləki, buna müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və bu rejimin yaradılmasında ilkin addım beynəlxalq müqavilələr ilə həyata keçirilmişdir.

Müəyyən bir gəlir və ya mənfəət dərəcəsinə uyğun olaraq xüsusi vergi rejimi termini vergi səviyyəsinə vergi azaldılması da daxil edilməklə, bu cür gəlirin yaxud mənfəətin güzəştli vergiyə cəlb edilməsinin qanunvericiliklə tənzimləməsi və ya idarə edilməsi mənasına gəlir. Maraqlıdır ki, xüsusi vergi rejimi termininə kapitalın şərti ayırmaları daxil edilir. Ancaq terminə aşağıdakılar aid edilmir:

-Hər hansı qanunvericilik, tənzimləmə və idarə təcrübəsi

⁹ Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi». Bakı, 2017.

- Hər hansı dividendlər, royalti, gəlir və müxtəlif gəlirli birləşmələr
- Royalti ilə əlaqəli vacib bir fəaliyyət şərtinin yerinə yetirilməsi
- Əsasən dini, xeyriyyəçilik, elmi araşdırma, incəsənət, mədəniyyət idarə edilməsi üçün fəaliyyətlər
- Pərakəndə investisiya ilə əlaqədar portfel investisiyası həyata keçirən, daşınmaz əmlakın daha çox alınmasına yönələn, investisiyanın yerləşdirildiyi dövlətdə müqaviləyə əsasən qorunanlar.
- Və bu kontraktı bağlayan ölkələrin müqaviləsində xüsusi vergi rejimi tətbiq edilməsi göstərilirsə (bəzən bu verginin tətbiqi aşağı nəticəyə gətirib çıxarır)

Verginin xüsusi rejimi ümumi vergi rejimindən bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir. Xüsusi vergi rejimi hər hansı müddətdə vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi bir forması hesab olunur. Ümumi vergi rejimi isə bilavasitə qanunvericilik normasında tətbiq edilən, yığılan vergi sistemidir.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın potensial inkişafına, ölkənin qarşıya qoyulmuş məqsədlərinə çatmaq üçün xüsusi rejimli vergi ümumi vergi rejimi arasında xüsusi bir həddin olması vacibdir. Lakin bu birmənalı deyildir. Beləki, xüsusi vergi rejimini araşdıran, tətbiq edənlər bu sahənin ancaq hüquqi prizmasını öyrənməklə yetinmişlərdir, onun mühüm hissəsi olan iqtisadiyyata təsirini nəzərə almamışdırlar. Xüsusi vergi rejiminin iqtisadi əhəmiyyətini bilmək və ən yüksək səviyyələrini tətbiq etmək üçün onun bəzi xas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirtməliyik. Bunlara aşağıdakılar aiddir.

- Xüsusi rejimli vergi adətən qanunlarla tənzimlənir.
- Xüsusi rejimli vergi müəyyən zaman kəsiyində istifadə edilərək, həmin dövrdə vergilərin və yığımların xüsusi hesablanma və ödənilmə qaydası ilə fərqlənir.
- ayrı-ayrı müxtəlif subyektlərə tətbiq edilən bu rejim ümumi vergi rejimi mexanizmindən fərqli formada olur.
- Verginin xüsusi rejimi fərqli vergi ödəyiçilərinin iqtisadi vəziyyətinə məqsədli təsir edə bilər.

-Xüsusi vergi rejimi həyata keçirilərkən məqsədi və mexanizmi vergi sisteminin tələblərinə uyğun olmalıdır.

-Mövcud vergitutmanın ümumi rejimi müəyyən həcmdə və ya tam dəyişdirməyə imkan verən vergitutmanın xüsusi rejiminin müxtəlif yeni növlərinin tətbiqi ilə məhdudlaşır.

-Xüsusi vergi rejiminin tətbiq olunması yeni vergi növlərinin tətbiq edilməsi demək deyildir.

-Xüsusi vergi rejiminin müəyyən edilmiş xarakterik xüsusiyyətləri ona mahiyyəti üzrə tərif verməyə imkan verir.

Xüsusi vergi rejimi dedikdə vergi siyasəti üzrə konkret vəzifələrini reallaşdırmaq üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş vergi mexanizminin xüsusi forması, həmçinin qanunvericiliklə təyin olunmuş qaydada, müəyyən müddətdə vergilərin və yığımların hesablanması və ödənilməsinin xüsusi forması olub, ayrı-ayrı iqtisadi regionların və təsərrüfat subyektlərinin rifah halının artırılması məqsədilə reallaşdırılan vergi siyasətinin bir növüdür. Xüsusi rejimli vergiyə, xüsusiyyətlərinə və aspektlərinə görə müxtəlif formada yanaşmaq mümkündür. Ancaq bütün bunlar onun əsas iqtisadi və hüquqi mahiyyətini əks etdirdiyi mühüm məsələdir. Bir çox İEÖ-lərdə (ABŞ, B.Britaniya, Hollandiya, İsveçrə) xırda və nisbətən orta biznes sahələrində xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir. Hər bir vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmiş xüsusi vergi rejimli kiçik müəssisələr vergitutmaya cəlb olunması üçün öz fəaliyyətlərinin obyektiv və tam həcmi ilə uçotunu aparmağa məcburdur.

İqtisadi və hüquqi baxımından yanaşsaq belə fikir deyə bilərik ki, Azərbaycan qanunları ilə təyin edilmiş sadələşmiş vergi sistemi də xüsusi rejimin funksiyalarını özündə əks etdirir. Bütün bunlara əsasən vergi qanunvericiliyində kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyət axınının tənzimlənməsi və nəzarət sistemləri üçün xüsusi maddələr əlavə olunmuşdur ki, bu da özlüyündə vergi uçotu və hesabat qaydalarını xeyli asanlaşdırmış, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə investisiyalar cəlb olunmasını gücləndirmişdir. Belə müddəalara aşağıdakıları misal gətirmək olar:

-Vergi dərəcələrinin nisbətən aşağı salınması;

-Vergi ödəyiciləri üçün bir neçə vergi ödəmələrinin azaldılması;

- Hesablama metodundan əlavə kassa metodunun da tətbiqinə əsaslanma bilmələri;
- İnvestisiya yatırımlarının mənfəətdən çıxılması;
- Hesabatların formalarının sadələşdirilməsi;

Hər kəs bilir ki, iqtisadiyyatın inkişafı, daha möhkəm əsaslarının qoyulması bilavasitə vergi sistemi ilə əlaqədardır. Düzgün və yerində verilmiş vergi qərarları ölkə iqtisadiyyatını stimullaşdıran göstəricidir. Vergi orqanı maliyyə sisteminin əsas qolu olmaqla, maliyyənin bölüşdürücü funksiyasını özündə cəmləyir. Yəni vergi strukturu təkrar istehsal iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını ifadə edərək, onu tarazlıyır və ictimai tərəqqini yaradır. Beynəlxalq təcrübə bir daha sübut edir ki, doğrudanda xüsusi vergi rejiminin tətbiq edilməsi iqtisadiyyata sürətli investisiya axınını təmin etməklə, əlverişli biznes mühiti formalaşdırır.

Ümumiyyətlə xüsusi vergi rejimli müəssisələr dedikdə, dövlətin tətbiq etdiyi verginin xüsusi rejiminin təsərrüfat subyektləri nəzərdə tutulur. Əslində bu siyasət məlum məsələdir ki, bir başa dövlətin istəyi ilə tətbiq etdirir. Xüsusi rejimli vergi sisteminin müxtəlif subyektləri ola bilər. Beynəlxalq praktikada daha çox aşağıdakı hallar üçün yaradılır.

1. Hər hansı bir sektorun inkişafı üçün;

-Bura müxtəlif sektorlar aid edilə bilər. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılarkən qəbul edilən qərarlar, yeni texnika və texnologiyayın tətbiq edilməsi zamanı, hasilatın pay bölgüsü sazişləri, əsas boru kəməri müqavilələri, karbon hidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunlar, alternativ enerji mənbələri üçün bağlanmış sazişlərlə əlaqəli qanunlar və.s. hesab edilir.

2. Ölkə daxilində yerli sahibkarlığın fəaliyyətini təşviq etmək üçün;

-Bura birbaşa olaraq yerli vergi məbləğlərinin aşağı salınması, güzəştlərin edilməsi və.s. aiddir.

Xüsusi rejimli müəssisələrin yaradılmasında ilkin vasitə beynəlxalq sazişlərin işlənməsi durur. Yəni beynəlxalq sazişlər xüsusi rejimli verginin yaradılmasının təməlini qoymuşdur. Bəs beynəlxalq sazişlərin əsas vəzifəsi nədir? sualına aşağıdakı kimi cavab vermək olar:

➤ İkiqat vergitutma tənzimlənir.

- Hər iki tərəfdaş kommersiya maraqlarını güdərək vergitutma bazasını azaldır.
- Vergidən yayınma hallarının qarşısı alınır.
- Dövlət və vergi ödəyiciləri arasında olabiləcək konfliktlərə qarşı çoxtərəfli sazişlər imzalanır.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində bu cür beynəlxalq sazişlər bağlanır və onun əsas üstünlüyü başqa dövlətlərin yerli qanunvericiliyindən üstün tutulması olur. Bu isə müxtəlif ölkələrin biznesmenlərinə başqa ölkələrdə də fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. İndiki dövrdə Azərbaycan Respublikasında da qurulan xüsusi vergi rejimli müəssisələrin əsas tənzimlənmə bazasını beynəlxalq müqavilələr təşkil edir.

1.3. Dövlətin müasir vergi siyasətində xüsusi vergi rejiminin rolu

Dövlətin vergi siyasəti dedikdə dövlət tərəfindən hazırlanan vergi qanunları, vergitutma mexanizmi və bu növdə cəmiyyət qarşısında duran bu və yaxud digər öhdəliklər nəzərdə tutulur. Dövlətin vergi siyasəti dedikdə əsas məqsədi, məcmusu ictimai məhsulun müəyyən miqdarı dövlətin tabeliyinə alınması və dövlət tərəfindən bölüşdürücülük vasitəsiylə sosial tədbirlərin reallaşdırılmasına yönəlməsidir.

Dövlətin reallaşdırdığı vergi siyasətində xüsusi vergi rejiminin rolu dedikdə, birbaşa olaraq bir qisim sahələrdə hasilat, sənaye, rabitə, nəqliyyat, tikinti-quraşdırma müəssisələrinə tətbiq edilmiş xüsusi vergi rejimiylə dövlət büdcəsinə mədaxil olunan vəsaitlərin artırılması mövqeyini ortaya qoyur. Beləki, əsas hədəf xüsusi vergi rejiminin tətbiq edilərək fiksəl siyasət inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın genişləndirilməsi yolu ilə bu sferanın həcmünün artırılması, beynəlxalq səviyyədə mövcud standartlara nail olunması, səmərəli vergi sisteminin qurulmasının təşviq edilməsi, xarici investisiya strategiyasının reallaşdırılması və digər məsələləri özündə cəmləşdirir.

Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələri və ya vergitutmanın strukturu ilə manipulyasiya etmək barədə hökumətin qərarları əsasında tətbiq olunur. O, iqtisadi tənəzzülün tez bir müddət aradan qaldırılması və tarazlıq vəziyyətinin saxlanılması üçün istifadə olunur. Bunun ilə əlaqədar olaraq diskresion siyasəti tez-tez

stabiləşdirici siyasət də adlandırırırlar. Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə hökumətin qərarlarından asılı olmayaraq, avtomatik surətdə həyata keçirilir. Bu özünütənzimləmə rejimində işləyən mexanizmlərin - «quraşdırılmış özütənzimləyicilərin» köməyi ilə mümkün olur.[15]¹⁰

Hal-hazırkı vergi siyasətinin formalaşması Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi andan başlamış və ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Belə ki, xüsusi vergi rejimi Azərbaycan Respublikasında ilk quruculuq illərindən tətbiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin yaradılmasında beynəlxalq dünya təcrübəsindən milli ornamentlər nəzərə alınmaqla geniş həcmdə istifadə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında qanunla təsdiq olunmuş formada hasilatın pay bölgüsü üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələr, Əsas İxrac Boru Kəməri Bakı–Tbilisi–Ceyhan (BTC), Tranzit Əraziyə Malik Ölkə Hökuməti Sazişi (TƏMÖHS) və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (Şahdəniz Qaz) sazişləri əsasında işləyən müəssisələr üçün, şirkətlər üçün xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir və SOCAR ilə bir sıra transmilli şirkətlər arasında HPBS–lər, habelə onların əsasında tərtib olunan və vergitutmanın müəyyən aspektlərini dəqiqləşdirən protokolları əhatə edir.

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması üçün gəlirlərin büdcəyə tam və vaxtında səfərbər olunmasını təmin etmək, əhalinin fərqli təbəqələrinin gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi və formalaşması xüsusiyyətlərini nəzərdə tutmaqla iqtisadiyyatın fərqli sahələrinin tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan vergi sisteminin vəzifələridir. Dövlətin vergi siyasəti, vergitutma obyektlərinin aşkarlanması, vergiyə cəlb olunması və vergilərin toplanması qaydaları, vergiyə nəzarətin formaları, qanunvericiliyin qoyduğu tələblərin pozulmasına görə məsuliyyət qaydaları vergi qanunvericiliyi əsasında müəyyənləşdirilir. Vergi qanunvericiliyinin normativ-hüquqi bazası ilk öncə konstitutsiya hüququna, daha sonra inzibati, mülki, cinayət və maliyyə hüquqlarına istinad olunmalıdır.

¹⁰ Rzayev Z.H.. “Vergi menecmenti”. Dərslük. Bakı, 2007

1.3-cü cədvəlin məlumatlarında da büdcə daxilolmalarının strukturunda Neft Fondundan transferlərin azaldığı müşahidə olunur. Belə ki, əgər 2015-ci ildə Neft Fondundan transferlərin büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi 47,4 faiz olmuşdursa, 2016-cı ilin yanvar-dekabr ayları ərzində bu rəqəm 3,9 faiz bəndi azalaraq 43,5 faizə bərabər olmuşdur. Bunu göstərməkdə isə əsas məqsədimiz xüsusi vergi rejiminin tətbiq edilməsi ilə dövlət vergi daxilolmalarının artdığı, bununla da qarşıya qoyulmuş proqnozların artıqlaması ilə icra olunduğu görsənir.

Cədvəl 1.3

Dövlət büdcəsinin gəlirləri barədə məlumat

Göstəricilər (milyon manatla)	2015-ci il	2016-cı il			2015-ci illə müqayisə, faizlə
		Proqnoz	İcra	Faizlə	
GƏLİRLƏR	17 153,2	16 822,0	17 501,2	104,0	102,0
<i>o cümlədən</i>					
AR-nın Vergilər Nazirliyi	7 118,2	7 010,0	7 015,6	100,1	98,6
AR-nın Dövlət Gömrük Komitəsi	1 591,7	1 810,0	2 291,6	126,6	144,0
AR Dövlət Neft Fondu	8 130,0	7 615,0	7 615,0	100,0	93,7
Sair gəlirlər	313,3	387,0	579,0	149,6	184,8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi rəsmi internet sahifəsi

Beynəlxalq təcrübəyə istinad etsək görərik ki, tam şəffaf şəkildə ədalətli vergitutmanın bütün xırdaqlarını özündə cəmləyən vergi siyasətinin, sisteminin, vergi qanunvericiliyinin təşkil edilməsi ümumiyyətlə, dünyanın heç bir ölkəsində yaradılması mümkün olmamışdır. Ölkəmizdə reallaşdırılan xüsusi vergi sistemi nəticəsində vergi qanunvericiliyinin bazası daimi olaraq təkmilləşdirilir, beynəlxalq səviyyə standartlarına uyğunlaşaraq müəyyən həcmdə dəqiqləşmələr aparılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vergi sistemini təkmil vəziyyətə gətirmək, vergitutma bazasını böyütmək, vergi sistemilə əlaqədar olan xidmətin Avropa

standartlarına çatdırmaq haqqında verdiyi tapşırıqlar vergi siyasətinin inkişafında mühüm spesifik rol oynayır.

Aparılan islahatlar birbaşa olaraq Azərbaycanın davamlı iqtisadi təkmilləşmə əsasında iqtisadi sahələrin rəqabətqabiliyyətliyinin artırılması və qlobal regional dəyər zəncirlərində öz yerinin möhkəmləndirilməsi üzərində sosial rifahı yaxşılaşdırmağa yönələcək, ölkə ərazisində sağlam biznes mühitinin qurulmasını, iqtisadi işgüzarlığın artırılmasını və iş adamlarının bu sahələr üzrə həvəsləndirilməsini təşviq edəcəkdir.

Ölkəyə birbaşa xarici investorların cəlb edilməsində, biznes mühitinin artırılmasında həyata keçirilən ən əhəmiyyətli tədbirlərdə verginin xüsusi rolunu unutmaz. Azərbaycan Respublikası ərazisində reallaşdırılan iqtisadi siyasətə əsasən , vergi ödəyicilərinin daimi gəlirliliyi təmin etmək və investisiya mühitni təkmilləşdirmək məqsədi ilə vergi yükünün azaldılması və inzibatçılığının yüngülləşdirilməsi istiqamətlərində vacib addımlar atılıb , kiçik və orta sahibkarlığın stimullaşdırılması və sağlam rəqabət şəraitinin qurulması üzrə müvafiq tədbirlər tətbiq edilib. Ölkəmizdə biznes sahəsinin təkmilləşdirilməsi və biznesin uçotunun daha da asanlaşdırılmasına, sahibkarlığın artırılmasına xidmət edən vergi sistemi və əsaslı islahatlar öz vacib təsirini göstərməkdədir.

Vergi Məcəlləsinin 2.4-cü maddəsində büdcə qanunvericiliyi aktlarına, hasilatın pay bölgüsünə, əsas boru kəməri haqqında və başqa bu qəbildən olan müqavilələrə və ya qanunlara ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlara və məcəllədə bildirilən bu kimi müxtəlif qanunvericilik aktlarından başqa, qanunvericilik aktlarına vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri əlavə edilə bilməz.[2]¹¹ İqtisadi fəaliyyətin gücləndirilməsi və sahibkarlığın daimi inkişafı üçün Vergi Məcəlləsində müvafiq maddələr üzrə vergi sistemi yarandıqdan bu günə kimi əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Hüquqi şəxslərdən vergitutulması üzrə fəaliyyətin progressivdən proporsional sistemə keçilməsi, mənfəət vergisi üzrə dərəcənin 35 %-dən 20 %-ə salınması, ƏDV vergi dərəcəsinin isə 28 %-dən 18%-ədək endirilməsi, fiziki şəxslər üzrə gəlirdən tutulan verginin maksimum dərəcəsinin 30%-dək azaldılması, bir çox əlavə vergilərin ləğv edilməsi buna misal göstərilə bilər.

¹¹ Azərbaycan Respublikasının “Vergi Məcəlləsi”. Bakı,2017.

Ölkəmizdə istifadə olunan xüsusi vergi rejiminin qanunvericilik bazası Dövlət Neft Şirkəti və transmilli şirkətlər arasında bağlanmış, Azərbaycan Respublikası ərazisi hüddurlarında neft-qaz yataqlarının aşkar edilməsi, istismarı, əldə edilən məhsulun satışı və satışı nəticəsində yaranan mənfəətin bölüşdürülməsini tənzimləyən Hasilatın Pay Bölgüsü üzrə Sazişlər və onları üstün tutmaqla Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə komissiya və podratçı tərəflər arasında imzalanan vergitutmanın bazasının müəyyən sahələrini dəqiqləşdirən mənfəət, əlavə dəyər vergisi, idxal və ixrac vergiləri, xarici subpodratçıların, əməkdaşlar və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında protokollardan ibarətdir.[4]¹² Bu müqavilələr çərçivəsində dövlət büdcəsinə daxil edilənlər aşağıdakı kimi göstərilmişdir.

Cədvəl 1.3

Hasilatın pay bölgüsünə əsasən dövlətə edilən ayırmalar və ödənişlər

Hökumətə edilən ayırmalar və ödənişlər ²²	Ödənişin təsviri
Neft hasilatı üzrə gəlirlər	Hasilat şirkətləri Azərbaycan Respublikasının payını HPBS-ə uyğun olaraq məhsul şəklində hökuməti təmsil edən SOCAR-a təhvil verir.
Qaz hasilatı üzrə gəlirlər	Hasilat şirkətləri Azərbaycan Respublikasının payını HPBS-ə uyğun olaraq məhsul şəklində hökuməti təmsil edən SOCAR-a təhvil verir.
Mənfəət vergisi	Mənfəət vergisi şirkətin vergiyə cəlb olunan mənfəəti əsasında hesablanır. Mənfəət vergisi qanunvericiliyə uyğun olaraq vergi ödəyicisinin gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərci arasındakı fərqdən ibarətdir. Mənfəət vergisi dövlət büdcəsinə ödənilir.
Bonuslar	Bonuslar neft şirkətləri tərəfindən hasilat hüquqlarının onlara təhvil verilməsi və köçürülməsinə görə ödədiyi haqları əks etdirir. Bu haqlar hökumətlə olan müvafiq razılaşmalara əsasən neft və qaz yataqlarının inkişafının müəyyən mərhələlərində ödənilir. Bonuslar ARDNF-in hesabına köçürülür.
Tranzit haqqı	Tranzit haqqı xam neft və qazın ixrac boru kəməri vasitəsi ilə ötürülməsi üçün edilən ödənişlərdir. Tranzit haqqı ARDNF-in hesabına köçürülür.
Mədən vergisi	Azərbaycan Respublikasının ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə vergi növüdür. Mədən vergisi dövlət büdcəsinə ödənilir.
Digər ödənişlər	Digər ödənişlər, yuxarıda qeyd olunmayan ödənişlərə aiddir. Bura, sair vergilər (Əmlak vergisi, torpaq vergisi, ƏDV, qiymət fərqi-neft, qaz və neft məhsullarının ixracı zamanı məhsulun kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən yığım (ixrac vergisi xarakterində) qiymət fərqi yaranmasına səbəb olur), natura şəklində hökumətə təhvil verilən məhsulları (qızıl və gümüş) daxil etmək olar. Digər vergilər də dövlət büdcəsinə ödənilir.

Hasilatın pay bölgüsü, əsas boru kəmərlərinin layihələri üzrə sazişlər daxilində fəaliyyətdə olan podratçı, agent, subpodratçılar heç bir idxal rüsumları ödəmədən neft və qaz sahəsi üzrə lazımi əmtəələri Azərbaycan Respublikası daxilində idxal və yenidən-ixrac

¹² “Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər

edə bilərlər. Həsilatın pay bölgüsü, əsas boru kəməri üzrə sazişlərin müvafiq bəndlərinə əsasən xüsusi vergi rüsumu idxala 0 (sıfır) % (faiz) dərəcəsi ilə ƏDV-ə cəlb olunur.

Bilirik ki, birbaşa olaraq gömrük sərhəd zonalarında idxal və ixrac əməliyyatları üçün müvafiq olaraq aksiz və ƏDV-vergiləri tutulur. Azərbaycan Respublikasında Vergi Məcələsinə uyğun qəbul edilmiş ƏDV-dərəcəsi 18% (faiz) hesab olunur. Amma bunla yanaşı bəzi sektorları canlandırmaq məqsədi ilə xüsusi kateqoriya mal və əmtəələrə ya ƏDV ümumiyyətlə tətbiq edilmir, ya da ƏDV-nin xüsusi dərəcəsi olan 0 % (faiz)dərəcəsilə tətbiq edilir.

2017-ci ildə büdcə-vergi sistemində büdcə daxilolmalarında qeyri-neft sektoru üzrə vergi sahəsində daxilolmalarının xüsusi çəkisinin artımına nail olunması, qeyri-neft sahəsi üzrə müvafiq kəsrlərin azaldılması, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması, sosial xidmətlərin effektivliyinin artırılması, vergi daxilolmalarından yığım əmsalının çoxaldılması, yeni müəssisələrin yaradılmasının təşviq edilməsi, kiçik və orta müəssisələrin inkişafına dəstək verilməsi, ölkə daxilində istehsal olunan və ölkəyə idxal edilən aksizli malların aksiz vergiləri üzrə dərəcələrin müəyyən həcmdə eyniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin yaradılıb reallaşdırılması, dövlətin torpaqlarının icarəyə verilməsi nəticəsində əldə edilən gəlirlərin büdcəyə daxilolmasının artırılması, vergi əməliyyatları üzrə borcların azaldılması məqsədi ilə lazimi tədbirlərin görülməsi, dövlət rüsumu haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, çevik büdcə-vergi siyasətinə əldə olunması kimi tədbirlərin davam etdiriləcəyi nəzərdə tutulur.

II Fəsil. XÜSUSİ VERGİ REJİMLİ MÜƏSSİSƏLƏRİN VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏDQIQI

2.1. Xüsusi vergi rejimi-iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması forması kimi

Bazar iqtisadiyyatı dövləti iqtisadi sistemin idarə olunması və tənzimlənməsi proseslərindən azad etmir. Ümumiyyətlə, reallaşdırılan siyasət dövlətin sahibkarlıq subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə birbaşa müdaxiləsini təmin etməməlidir. Dövlət bazar iqtisadi sistemi üçün lazımi olan normal sərəiti yaratmalı, bu proseslərdən biri və çox da əsas olan vergilər sistemi ilə həmin prosesləri tənzimləməlidir.

Ölkəmizdə yürüdülmən vergi siyasəti vergi dərəcələrinin azaldılması ilə vergi güzəştlərinin artırılması hesabına vergitutma bazasının böyüməsinə, iqtisadiyyata müxtəlif istiqamətli investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına, vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün tarazlaşdırılmasına, kiçik və orta subyektlərin biznesi üçün normal mühitin yaradılmasına və nəticədə iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmişdir.

İqtisadi fəallığın artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişafı məqsədilə vergi sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər edilmişdir. Müəssisə və təşkilatların mənəfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sistemə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 20%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 30%-ə endirilməsi buna misal ola bilər. Azərbaycanda vergi sistemi daim dünya standartlarına uyğunlaşdırılır.

Vergi siyasətinin reallaşdırılmasının çox vacib elementlərindən biri də vergi güzəştləridir. Vergi güzəştlərinə əsasən tələb edilən şərtlərə uyğun olan hər bir kəsə vergidən tam və ya qismən azad olma hüququ verilə bilər.

Onu da qeyd etməliyəmki, Respublikamızda təkcə neft və bu qəbildə olan sahələr xüsusi vergi rejimiylə tənzimlənmir. Beləki, ölkəmiz həmçinin zəngin qızıl və gümüş yataqlarıyla məşhurdur. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin yaradılması məqsədilə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının bir sıra qızıl yataqlarının aşkar olunması və emalı barədə» 1996–cı il 5 fevral tarixli sərəncamına uyğun olaraq 20 avqust 1997–ci ildə Azərbaycanın “Azərqızıl” Dövlət Şirkəti ilə ABŞ–ın “R.V.Investment Group Services” şirkəti arasında Gədəbəy, Qoşa, Ordubad qrupu, Söyüdlü, Qızılbulaq və Vecnəli potensial qızıl filizi yataqlarının aşkar olunması, emalı və hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş imzalanmışdır. 2000–ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən "Azərqızıl" Dövlət Şirkəti ləğv edilərək, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin tabeliyinə verilmişdir. Azərbaycan hökumətinin Gədəbəy qızıl–mis yataqlarında hasilatın pay bölgüsü sazişinə əsasən ümumi gəlirin 51%–i dövlətə, qalan 49% isə R.V.Investment Group Services şirkətinə məxsusdur, lakin Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti tərəfindən idarə edilir.

AR–da Vergi Məcələsində fərqli sahələr üzrə sahibkarlıq subyekti ilə əlaqəli vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Beynəlxalq aləmdə vergi güzəştlərinin praktiki olaraq sistemləşdirilməsi müəyyən həcmdə problemlər yaradır. Buna baxmayaraq praktikada dünya səviyyəsində əksər dövlətlərdə vergi güzəştləri tətbiq edildiyi aşkarlanmışdır. Çünki istənilən stiusiya üçün dövlətlər sahibkarlıq fəaliyyətinin böyüməsində maraqlıdır və bu siyasəti reallaşdırmaqda sahibkarlıq sahələrinin müxtəlif növlərini və iqtisadiyyatın ayrı–ayrı strukturlarını stimullaşdırır.

Vergi güzəştlərinin köməkliyi vasitəsilə müxtəlif ölkələrdə çox saylı kiçik müəssisələrin qurulması, xarici kapitalın cəlbi, iqtisadiyyatın daha sonrakı inkişafı üçün fundamental əhəmiyyətə olan elmi–texniki işlərin hazırlanması, ekoloji layihələr və dünya bazarları üçün rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına imkan verən yüksək texnologiyaya malik yeni istehsalatın formalaşdırılması stimullaşdırılır.

Dövlət vergi siyasətini reallaşdırarkən xüsusiyə güzəşt tətbiq etdiyi şirkətlərə müəyyən statuslar da verir ki, belə müəssisələr xüsusi rejimli müəssisələr aid olunur.

Xüsusi vergi rejimi müəyyən dövrdə vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydasını nəzərdə tutur. Bu Sazişlər daxilində fəaliyyət göstərən müəssisələrinin fəaliyyəti «Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında», «Əməkdaşlar və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında», «İdxal və ixrac

vergiləri haqqında», «Mənfəət vergisi haqqında» tərəflər arasında imzalanan Prtotokollarla tənzimlənir. [4, 6]¹³

Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən subyektlər, kiçik və orta sahibkarlar qanunla müəyyən edilmiş səviyyədə onların təsərrüfat fəaliyyətinin dövrüyyəsi ilə gəlir vergisini ödəyirlər. Beləliklə, sadələşmiş vergi sistemi də vergitutmanın xüsusi formasıdır. Sadələşdirilmiş vergiyə verilən hüquqi və normativ tərifə əsaslanaraq qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş sadələşdirilmiş vergi də verginin xüsusi rejiminin xüsusiyyətlərini özündə əks elətdirir. Sadələşdirilmiş vergi növü Azərbaycanda 2001-ci ildən indiki dövürə qədər istifadə edilir. Sadələşdirilmiş vergi üzrə vergitutma bilavasitə sahibkarın rüblük dövrüyyəsi əsasında təyin olunur. Bu verginin əməliyyatlarının aparılması üçün sadəcə rüblük dövrüyyənin bilinməsi kifayət edir. Beləki, 12 aylıq müddətdə illik dövrüyyəsi 200000.00 manat məbləği həcminə qədər hər bir sahibkar sadələşdirilmiş vergi ödəyici sayılır və rüblük dövrüyyəsinin Bakı şəhəri üzrə 4 % (faiz) həcmində vergi ödəyir. Bu tip verginin tətbiqində əsas vəzifə vergi yükünün ağırlığının həcmcə azaldılması, vergi uçotu və mühasibat uçotunun kiçik müəssisələr və fərdi sahibkarlar üçün sadələşdirilməsi, kiçik biznesin stimullaşdırılmasıdır.[2] ¹⁴ Nəticədə bu tədbirlər kiçik biznesin inkişafının yüksəlməsinə zəmin yaradan amillərdən biri kimi öz bəhrəsini verməyə başlamışdır.

Sadələşdirilmiş verginin müsbət cəhətləri aşağıdakılardır:

Dövrüyyədən 4% vergi nəzərə alındığından fiziki şəxslər üçün daha əlverişli sxemdir. Bölüşdürülən mənfəətdən vergi tutmaq öhdəliyi mövcud deyil.

Hüquqi şəxslər üçün isə bu sxem bir az fərqlidir, beləki hüquqi şəxslər sadələşdirilmiş vergidən əlavə, həm də xalis mənfəətin bölüşdürülməsi zamanı 10% mənbədən (dividenddən) vergi ödəməlidirlər.

¹³ “Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər, “İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 2 fevral tarixli, 766-IIIQ nömrəli)

¹⁴ Azərbaycan Respublikasının “Vergi Məcəlləsi”. Bakı, 2017.

Bakı üçün normal hesab edilən 4% vergi dərəcəsi, Bakıdan kənar qurulan biznes sahələri üçün 2% (faiz) olmuşdur ki, bu da özlüyündə regionlarda biznes fəaliyyətini təşviq etməyi hədəfə almışdır.

Mühasibat və uçot əməliyyatları kifayət qədər sadə olduğundan bu prosesi kiçik və orta sahibkar özü də reallaşdırır bilər.

Sərnişin və yük daşımaları həyata keçirən vergi ödəyiciləri üçün sadələşdirilmiş vergi aşağıdakı xüsusi qaydalar nəzərə alınmaqla reallaşdırılır:

Cədvəl 2.1.

Yük və sərnişin daşınması üzrə sadələşdirilmiş verginin tətbiqi normaları

Daşınma növü	Sadələşdirilmiş verginin tətbiq edildiyi ölçü vahidi	Sadələşdirilmiş verginin tətbiq edildiyi ölçü vahidi
Sərnişin daşınması (taksi istisna olmaqla), oturmaq yerlərinin sayına görə:	1 oturmaq yeri	
13-dək		1,8 manat
13-dən 30-dək		21,6 manat + 13-cü yerdən başlayaraq, hər oturmaq yeri üçün 0,5 manat
31-dən yuxarı		30,6 manat + 31-ci yerdən başlayaraq, hər oturmaq yeri üçün 0,3 manat
Taksi ilə sərnişin daşınması	1 ədəd nəqliyyat vasitəsi	9 manat
Yük daşınması	1 ton yükləmə qabiliyyəti	1 manat

Vergi Məcəlləsinə əsasən yük və sərnişin daşınması edən vergi ödəyicisi daşıma növündən və daşıma yeri ilə əlaqədar olaraq müxtəlif əmsallar əsasında müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb edilirlər. Bunlara aşağıdakı əmsalları misal göstərə bilərik:

- Bakı şəhəri ərazisində və Bakı şəhəri ilə digər rayonlar arasında - 2;
- Abşeron, Sumqayıt, Gəncə şəhərləri ərazisində və həmin ərazilərlə digər rayonlar arasında - 1,5;
- Digər rayonlarda və həmin rayonlarla digər ərazilər arasında - 1.

AR-nın Vergi Məcəlləsində xüsusi vergi rejimi tək sadələşdirilmiş vergiyə tətbiq olunaraq yekunlaşmır.

Vergi Məcəlləsində bəzi sferalarla xüsusi məşğul olan subyektlər üçün də xüsusi vergi rejimi tətbiq edilməkdədir. 01.01.2017-ci il tarixli vergi dəyişikliyə görə, aşağıdakı cədvəldə göstərilən fəaliyyət növlərindən hər hansı biriylə məşğul olan fiziki şəxslər öz aylıq gəlirindən stabil vergi məbləği ödəməlidir. Bu məbləğ fəaliyyət göstərdiyi müvafiq zona əmsalı əsasında hesablanaraq müəyyən olunur.

Cədvəl 2.2.

Sabit verginin tətbiq olunduğ sahələr və onların məbləğləri barədə məlumat

Fəaliyyət növünün adı	Sadələşdirilmiş vergi üzrə aylıq sabit məbləğ (manatla)
Toylarda və digər tədbirlərdə aparıcılıq, çalğıçılıq, rəqqaslıq və digər oxşar fəaliyyət	30
Fərdi foto, audio-video xidmətləri (studiyalar istisna edilməklə) sahəsində fəaliyyət	30
Çəkməçi, pineçi	5
Saat, televizor, soyuducu və digər məişət cihazlarının təmiri	10
Fərdi yaşayış evlərində və mənzillərdə ev qulluqçusu, dayə, fərdi sürücülük, ev təsərrüfatında təmizlik, bağban, aşpaz, gözetçi və digər analoji işlər	10
Nəqqaşlıq emalatxanalarının fəaliyyəti	20
Ölkə üzrə tətbiq olunan əmsallar	
Bakı şəhərində (kənd və qəsəbələr daxil olmaqla)	2
Gəncə, Sumqayıt və Xırdalan şəhərində	1,5
Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri (Xırdalan şəhəri istisna olmaqla), Şirvan, Mingəçevir, Naxçıvan, Lənkəran, Yevlax, Şəki və Naftalan şəhərində	1
digər rayon (şəhər) və qəsəbələrdə (kəndlərdə)	0,5

Yuxarı cədvəldə göstərilən fəaliyyət növləri üzrə fəaliyyətini gerçəkləşdirən fiziki şəxslər fəaliyyətinə başlananadək Nazirlikindən öz istəkləri əsasında növbəti il, yarım

il, rüb və ya ay üçün “Sadələşdirilmiş vergi üzrə sabit məbləğin ödənilməsi haqqında qəbz”əldə etməlidirlər. Bu yeniliyin ən böyük üstünlüyü isə ondadır ki, bu fəaliyyət sahəsi üzrə bəyannamə təqdim olunmur. Ödənilmiş vergi məbləği həmin qəbz qüvvədə olduğu vaxt ərzində fəaliyyət göstərib-göstərməsinə baxmayaraq geri qaytarılmır və sonrakı dövrlərin vergiləri ilə əvəzolunmur. Məcəlləyə görə aksizləşdirilmiş malların istehsalçıları, kredit və sığorta şirkətləri, əmlakını icarəyə verənlər və royaltidən faiz gəliri götürənlər bu növ vergi ödəyicisi ola bilməzlər. Bu qadağa, həmçinin, ilin əvvəlinə öz mülkiyyətində, qalıq məbləği 1 milyon manat təşkil edən əsas fondlara malik şəxslərə də aid edilir. Lakin, yeni qanunvericiliyə əsasən bəzi fəaliyyətlə də məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş standart vergi ödəyəcəklərdir. [17]¹⁵

Sadələşdirilmiş vergi ayrı bir vergi növüdür, müəssisələr və fiziki şəxslər tərəfindən ümumi vergitutma sistemi (ümumi rejim) ilə yanaşı tətbiq edilən xüsusi vergi rejimidir.

Göründüyü kimi hər hansı xüsusi rejim tipindən asılı olmadan istənilən sistem bilavasitə iqtisadi canlanmanı təmin etməyə, biznes sahələrindəki durğunluğun aradan qaldırılmasına, istehsal sferasının daha da gurlaşmasına, ölkədə həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, əhəlinin işsizlik səviyyəsinin aşağı salınmasına xidmət edir.

2.2.Xüsusi vergi rejimli müəssisələrdə vergitutma mexanizminin tədqiqi və vergi nəzarəti məsələləri

Vergi təkə büdcənin proqnozlaşdırılması üçün deyil, həmçinin iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib stimuldur. Müəyyən bir zaman kəsiyində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində xüsusi rola malikdir. Elə buna əsasən yüksək rentabelli istehsalın daimi inkişaf etməsinə görə xarici və daxili investisiyaların qoyuluşlarının təşviq edilməsi, ölkə bazarının global dünya bazarına inteqrasiyası, ixrac aspektli məhsul istehsalının genişləndirilməsi,

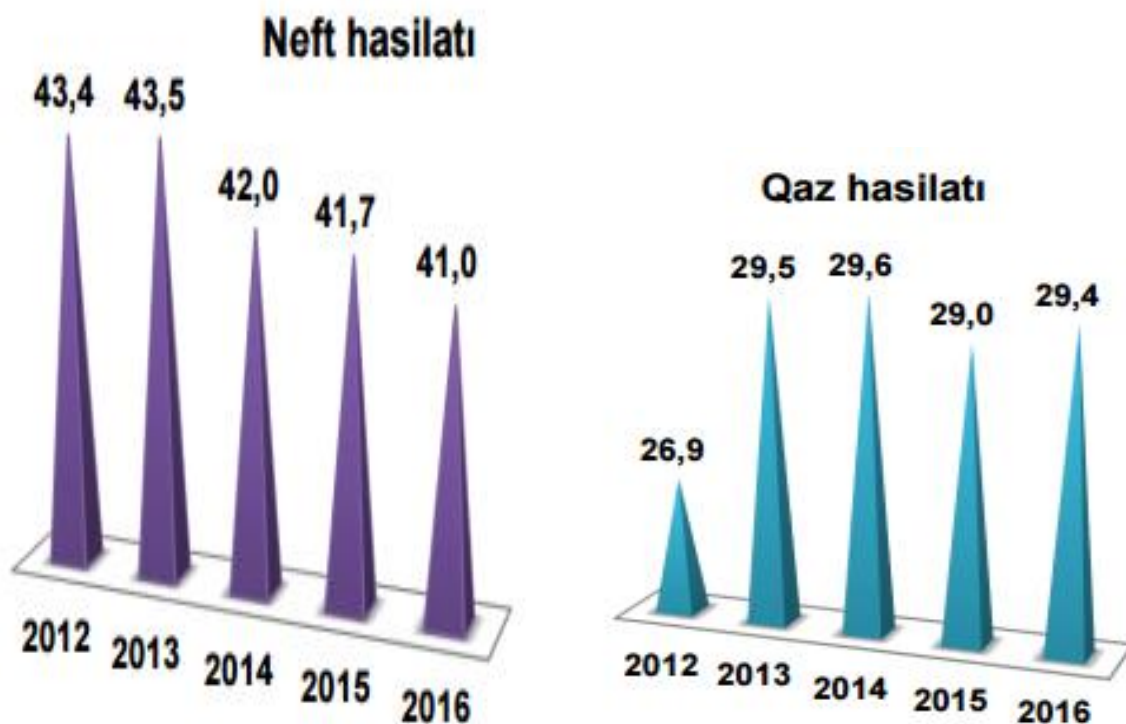
¹⁵ «Vergilər» qəzeti, 2016-2017.

dövlətin milli büdcəsinə xarici valyuta axınının çoxaldılması məqsədi ilə xüsusi vergi rejiminin tətbiqi və beynəlxalq təcrübənin istifadə edilməsi aktual məsələdir.

Ölkəmizdə tətbiq edilən vergi sistemi bilavasitə iqtisadi sistemin inkişafına, iqtisadi inovasiyaların dəstəklənməsinə həsr edilən araşdırmalarda bildirilir ki, yürüdülmüş vergi sistemi azad sahibkarlığın inkişafına, əhalinin böyük gəlir əldə etməsinə şərait yaradıb.

Qrafik 2.2-də aylar üzrə neft və qaz hasilatının tendensiyası və illər üzrə həcmi göstərilmişdir. Son bir neçə ilin hasilatının təhlili onu göstərir ki, 2016-cı ildə neft hasilatı əvvəlki illərə nisbətən azalma tempi olsada ,qaz hasilatı üzrə hər hansı ciddi bir dəyişiklik müşahidə olunmur.

Qrafik 2.2 Neft və qaz hasilatı, aylar və illər üzrə (milyon ton)

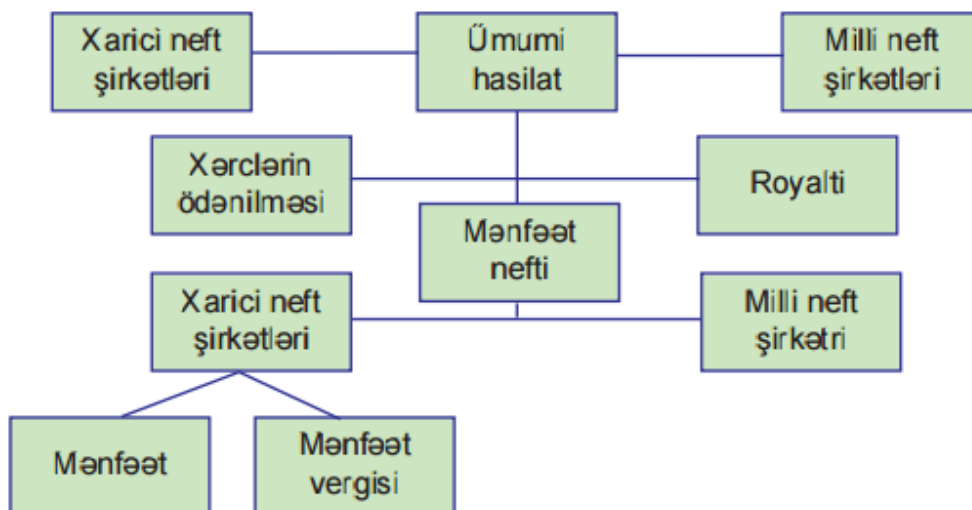
Mənbə: Vergilər Nazirliyi rəsmi internet sahifəsi

Hasilatın pay bölgüsü haqında sazişin bölmələrinə görə ilk dəfə yaradılan verginin xüsusi rejimi 1994-cü ilin 24 sentyabrında bağlanmış əsrin müqaviləsinin tərkibindəki müddəalarına əsasən Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası tabeliyində olan Azəri, Günəşli, Çıraq yataqlarında kəşfiyyatın aparılması, ərazinin işlənməsi, neft hasilatının pay bölgüsü sazişinə, vacib ixrac boru kəməri və başqa bu qəbildən olan sazişlərə görə respublikamızda belə fəaliyyət göstərən şirkətlərə xüsusi

vergi rejimi tətbiq edilir və bu kimi müəssisələr xüsusi vergi rejimli müəssisələr adlanır. Azərbaycan Respublikasında hasilatın pay bölgüsü sazişləri qanunvericilikdə göstərilən şərtlərlə fəaliyyətdə olur. Onların birbaşa vergilərə cəlb edilməsi proseduru sazişlərin tərkibinə daxil edilən Protokollarla tənzimlənir. Hal-hazırda ölkə üzrə karbohidrogen yataqlarının kəşfi, işlənməsi, bərpası və hasilatının pay bölgüsünə əsasən 23 Saziş, 89 Protokolla qüvvədədir. Karbohidrogen yataqlarının kəşfi, bərpası, işlənməsi, hasilatının pay bölgüsünə daxil edilən protokollarda vergilərlə əlaqəli labüd məsələlər üçün aidiyyəti dövlət qurumları, ARDNŞ, Podratçı şirkətlər, əməliyyat şirkətləriylə birlikdə zəruri inzibati qaydaların yaradılması və istifadəsi məqsəd üçün tərtib olunur.[4] ¹⁶ Tətbiq edilən hər bir sazişin vergitutma mexanizmi fərqli ünsürlərdən asılıdır: dağ-mədən, texnoloji, iqtisadi coğarfi mövqe və.s.

Qrafik2.2

Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin ümumi sxemi

Ümumiyyətlə dağ-mədən amilləri dedikdə xammalın miqdarı, yerləşdiyi dərinlik, tərkibi üçün qarışıqlığının dərəcəsi və.s. amillərdən asılıdır. Texnoloji amillər bilavasitə xammalı kimyəvi tərkibi aid edilir. Neft və qaz sferası üçün Azərbaycanda imzalanmış hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin çox vacib əhəmiyyəti mövcuddur. Bu sazişlər digər dövlətlərdən fərqli olaraq ölkəmizdə qanuni qüvvəyə malikdir. Yəni əgər digər qanunlarla ortaq fikir formalaşmadıqda bu sazişlərin müddəaları əsas götürülür. Hasilatın pay bölgüsü, əsas boru kəməri sazişləri və buna bənzər xüsusiyyətdə olan sazişlər qanunilik hökmü olduğundan, hər bir saziş üçün fərqli

¹⁶ “Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər.

vergi rejimləri tətbiq edilir. Aşağıda göstərilən Hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlərinin bir neçə əhəmiyyətli fərqləri var:

1. Yerli subpodratçıların status və ƏDV-nin 0(sıfır) %(faiz) dərəcəsi ilə tətbiqi
2. Xarici vətəndaşların rezidentliyinin müəyyənəlməsi
3. Xarici qeyri-rezident vergiyə cəlb olunması
4. Xarici subpodratçının vergiyə cəlb olunması
5. Hasilat tələbləri
6. Hansı xərclərin əvəzləşdirilməsi[13]¹⁷

Verginin xüsusi forması istifadə olunan müəssisələrində vergitutma obyektinin müəyyənəldirilməsi, hesablanması və ödənilməsi şərtləri birbaşa olaraq Milli Məclisin ratifikasiyası əsasında AR Prezidenti tərəfindən təqdim edilərək qanun qüvvəsini almışdır. Bununla yanaşı vergilərin alınma mexanizmləri Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunmuş xüsusi protokollarda göstərilmişdir. Bu protokollara aşağıdakılar aiddir:

-İdxal-ixrac rüsumları və vergilərlə əlaqədar Protokol

-ƏDV haqqında Protokolu

-Öz əməkdaşlarının və fiziki şəxs statuslu sahibkarların vergiyə cəlb olunması Protokolu

-Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında Protokol

-Mənfəət vergisi ilə əlaqədar Protokol

Bu tip sazişlər uzunmüddətə bağlanmışdır və sazişlərin maddələri dəyişilməzdir. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mümkün formalarını, mərkəzi uçot qaydalarını Nazirlər Kabinetimin 29 iyun 2002-ci il tarixli 100 №-li qərarı ilə təsdiqlənmişdir.

Qanunvericiliklə müəyyənəldirilmiş neft və qaz hasilatının pay bölgüsü, labüd ixrac boru kəmərləri və bu tipdə olan digər sazişlər Vergilər Məcəlləsi ilə vergiyə cəlb olunmanın hesablanması və ödənilməsinin müəyyən dövrdə xüsusi qanunlarıyla müəyyən olunan ödəyicilər aşağıdakılardır.

-Bu tipdə olan müqavilələri imzalamış podratçı tərəflər və ya onların varisləri, müvəkkilləri

¹⁷ Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev "Xarici Ölkələrin Vergi Sistemi" Dərslük. Bakı 2011

-Podratçı şirkətlərin adından fəaliyyət göstərən, neft-qaz əməliyyatlarının idarə olunması göstəricilərini yerinə-yetirən, bu sektor üzrə mənfəətsiz və zərərsiz əməliyyat təsərrüfat əhəmiyyətli qeyri-kommersiya şirkətləri olan birgə əməliyyat şirkətləri.

-Podratçı, mal göndərən, işi görən və yaxud xidməti göstərən, həmçinin AR-da karbohidrogen fəaliyyətilə məşğul olan şirkətlər.

Xüsusi vergi rejimi ilə əlaqədar sözsüzki, Vergilər Məcəlləsində də müvafiq maddələr ön planda tutulmuşdur. Beləki, vergi ödəyicilərinin uçota alınma proseduru zamanı vergi əlaqələri qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, vacib ixrac boru kəməri haqqında və digər bu tip sazişlərdə, müqavilələrdə, həmçinin neft və qaz haqqındakı qanunlarda nəzərə alınmış və Vergilər Məcəlləsində vergi ödəyicisi və xarici ölkə səfirlikləri xüsusi rejimli verginin tətbiqi barədə informasiya formu doldururlar. Yalnız bu prosedurdan sonra qanunla təsdiqlənilir. Uçota alınan hüquqi şəxslər xüsusi vergi rejimiylə fəaliyyətə başladığı 15 gün ərzində mərkəzləşdirilmiş uçota alınmaqçün müvafiq vergi qanununa müraciət etməlidir.

Xüsusi vergi rejimiylə fəaliyyətdə olan şəxslər yenidən uçota alınmaq və ya uçotdan çıxarılmmaq üçün xüsusi vergi rejimi ilə fəaliyyətə yenidən başlaması və ya fəaliyyətinin dayandırılması ərizəsi ilə müvafiq vergi strukturuna yazılı şəkildə müraciət edə bilər. Həmçinin bəzi qanunlarda göstərilirki, beynəlxalq sazişlərin bəzilərində verginin bir neçə növünü ARDNŞ ödəyir. Lakin xarici podratçı, subpodratçı və digərləri müvafiq sahələr üzrə vergi bəyannaməsi verməyə borcludur. Vergi bəyannaməsinin təqdim edilmə müddəti Vergilər Məcəlləsi və yaxud başqa normativ-hüquqi aktlarda göstərilən müddət bitdikdən 10 gün sonra AVİS-də Borclar modulu üzrə xəbərdarlıq verməklə, ekranında göstərilir. Bundan sonra müəssisələrə xüsusi xəbərdarlıq məktubu göndərilir, həmin məktub təcili xarakterli olub ödənilməyən vergi məbləği, və ya göndərilməyən bəyannamə üçün İnzibati Xətalar məcəlləsinə əsasən cərimə olunacağı bildirilir. Ümumiyyətlə daha dəqiq desək hər bir podratçı təqvim ili üçün qəti bəyannamə təqdim etməyə borcludur. Əgər Podratçı

tərəf bəyannaməni təqdim etmirsə, ona həmin vergi növünə dair bəyannamə üzrə ödəyəcəyi məbləğin 110% dərəcəsində cərimə tətbiq edir.

Respublikamızda fəaliyyətdə olan xüsusi vergi rejimli müəssisələrdə aşağıdakı növlər üzrə vergi öhdəlikləri mövcuddur:

1. Podratçı tərəflərin verdiyi mənfəət vergisi. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə əsasən ən böyük və əhatəli protokollar mənfəət vergisi ilə əlaqəli protokollardır. Bu protokollarda podratçılar və əməliyyat şirkətlərinin hansı formada vergiyə cəlb ediləcəyi verginin, obyekt, bazası, öhdəliyi, hesablanması, ödənilmə forması, mənfəət vergisinin əsas bazasının hesablanması üçün hansı formada mühasibat uçotunun aparılması həmçinin hətta vergi yoxlamalarının hansı cərtlər daxilində, hansı müddət aralığında aparılması öz əksini tapmışdır.

Mənfəət vergisiylə əlaqəli protokolların maddələri əsasən aşağıdakı formatda olur.

1. Vergilərin tutulması;
2. Vergi qoyulan mənfəətin hesablanması
3. Satışdan daxilolmalar
4. Digər gəlirlər
5. Kumilyativ mənfəət vergisi
6. Məsrəflər
7. Amortizasiya
8. Faizlərin ödənilməsi
9. Vergi qoyulan zərər
10. Qüvvəyəminmə tarixinədək çəkilən məsrəflər
11. İştirak payının ötürülməsindən mənfəət vergisi.
12. AR vergi ödəyicilərinin qeydiyyatına alınması
13. Mənfəət vergisinin uçotunun aparılma qaydası və vergi bəyannaməsi
14. Mənfəət vergisinin ödənilmə qaydası
15. Vergi yoxlamalarının aparılma qaydası
16. Faiz və cərimə ödəniş qaydası
17. Digər məsələlər

Pay bölgüsünə aid müqavilələrin müddələrinə əsasən hər podratçı mənfəət vergisinə dair öhdəlik istisna edilməklə, podratçı tərəflərin karbohidrogenlə fəaliyyəti nəticəsində yaranan hər hansı xarakterli heç bir vergi tutulmur. Hər Podratçı tərəf Sazişin müddəalarından irəli gələn xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla öz karbohidrogen fəaliyyətindən mənfəət vergisi üçün ayrıca məsulliyət daşıyır. Vergiyə qoyulan zərər sonrakı təqvim ilinə keçirilir və həmin təqvim ilində mövcud vergi qoyulan mənfəət hesabına ödənilir və qoyulan zərər müvafiq məbləğdə azaldılır. Mənfəət vergisi vergi ödəyicilərinin hər biri üçün ayrıca qəbul edilib protokolda göstərilən stabil dərəcə ilə ödənilir. [12]¹⁸

Podratçı tərəfin müvafiq vergi ilinə görə uçot məlumatları və vergi bəyannamələri xüsusilə mənfəət vergisinin bəyannaməsi protokolda göstərilən tarixlərə əsasən ya 15 martadək ya da 15 aprelədək vergi strukturuna verilməlidir. Mənfəət vergisinin məbləği isə bəyannamədə göstərilən məbləğ olmaqla 25 mart və ya 25 aprel tarixində büdcəyə ödənilməlidir. Mənfəət vergisinin məbləği kəm yaxud azaldılmış şəkildə ödənilməyi aşkarlandıqda podratçı həmin məbləği LIBOR dərəcəsi təqdim etməklə ödəməlidir. Subpodratçıların vergilərinin tutulması prosesində bilavasitə AR-qanunvericiliyi təqdim edilməklə yanaşı karbohidrogen sazişlərinin xüsusi müddəaları ilə də reallaşa bilər. Bu subpodratçının yerli və xarici olması ilə müəyyənləşir. Xarici subpodratçı ilə əlaqədar məsələlərdə birbaşa olaraq hökm verən qanun sazişlərdir. Bir çox sazişlərdə xarici subpodratçının necə vergiyə cəlb edəcəyi, bəyannamələri necə təqdim edəcəyi və vergi məbləğlərini hansı şəkildə ödəyəcəyi bütövlüklə əks olunur. Əgər xarici subpodratçı beynəlxalq sazişlər üçün ölkə ərazisində fəaliyyət göstərmirlərsə, bu zaman onlar vergitutmaya Vergi Məcəlləsinin maddələri ilə cəlb olunurlar. Əgər xarici subpodratçılara ödənişləri rezident şəxslər edirlərsə, onda onlara ödənilən məbləğin vergiyə cəlb olunan hissəsi göstərilməklə müvafiq bəyannamə sonrakı ayın 20-dək vergi orqanlarına verilir, verginin məbləği isə bəyannamədə göstərilən məbləğə uyğun nöbəti ayın 15 gün ərzində Mərkəzi

Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzəyev "Xarici Ölkələrin Vergi Sistemi" Dərslik. Bakı 2011

Bankın valyuta məzənnəsinə əsasən büdcəyə köçürülür. Əlbətdə hasilatın pay bölgüsü sazişlərində yerli subpodratçılarda iştirak edirlər. Lakin onlardan vergilərin tutulması digərlərindən tamamiylə fərqlənir. Yerli subpodratçıların vergilərinin hesablanması, bəyannamələrinin təqdim olunması, büdcəyə ödəmələrinin edilməsi bilavasitə Vergilər Məcəlləsiylə müəyyənləşdirilir. Yerli subpodratçılar ödəmə mənbəyindən vergiyə cəlb edilməsəldə, xarici subpodratçılara olunan ödənişlərə görə ödəmə mənbəyindən vergini hesablamağa və tutmağa borcludurlar. Əgər vergitutan tərəf tutmalı olduğu vergi üzrə hər hansı vergidən yayınma prosesi və yaxud verginin azaldılması aşkarlanarsa həmin gizlədilmiş məbləğin dəyərin 20% həcmində maliyyə sanksiyası tətbiq olunur.

1. Podratçıların gəlir vergisi öhdəlikləri: Podratçı, subpodratçı əməliyyat şirkətləri sazişlərdə göstərilən hədudlar nəzərə alınmaqla AR ərazisində buradan əmək fəaliyyəti nəticəsində yaranan gəlirdən mütləq şəkildə gəlir vergisi verməlidir. Bu tip sazişlərin əksəriyyətində AR Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun ayırmaları, Azərbaycan ərazisindəki əmək fəaliyyətindən əldə olunan gəlirə görə gəlir vergisi və digər ayırmaları üzrə məsuliyyət daşıyırlar. Lakin xarici əməkdaşlardan, xarici fiziki şəxslərdən AR Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun ayırmaları buna bənzər ayırmaları ödəmək tələb olunmur. Lakin bunun ilə yanaşı belə sazişlə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə mütləq öz xarici işçilərinin siyahısını da özündə cəmləyən rüblük hesabat təqdim olunmalıdır. Öz əməkdaşlarının vergiyə cəlb edilməsi protokollarda adətən aşağıdakı kimi göstərilir.

- Şirkətin əməkdaşlarından vergi tutulması
- Şirkətin xarici əməkdaşlarının gəlirlərinin müəyyən olunması
- Vergi dərəcəsi, Azərbaycan və xarici əməkdaşlar üçün verginin ödənilməsi məsuliyyəti
- Azərbaycanlı və vergi rezident olan xarici əməkdaşlara aid inzibati qayda
- Vətəndaşlığı olan əməkdaşlarının gəlir vergisi üzrə məlumatların yoxlanılması
- İnzibati agentlər
- Azərbaycan və xarici fiziki şəxslərin vergilərin tutulması və hesabatın verilməsi
- Sosial təminat üçün ayırmalar, oxşar ödənişlər və çıxılmalar.

-Digər məsələlər

Bu sazişlər üzrə ölkə ərazisində çalışan xarici əməkdaşlar aşağıdakı şərtlərlə rezident sayıla bilirlər.

1. Ezamiyyətə gəlmiş xarici əməkdaş birdəfəlik gəlişində ardıcıl 30 gündən daha çox dalbadal ölkədə gəlir əldə etdikdə buna görə gəlir vergisi ödəməyə borcludur. Lakin ordanda birdəfəlik gəlişi 30 gündən az ama təqdim ilində ümumi ölkə daxilində qalma müddəti 90 gündən çox olsa onda müvafiq vəsaitindən gəlir vergisi ödəməlidir.
2. Həmçinin ümumi qalma müddəti birdəfəlik 30 gündən çox olduqda illik 90 gün olmadıqda da gəlir vergisi ödəməlidir.
3. Hər hansısa təqvim ilinə görə əsas iş yeri kimi AR olan xarici vətəndaş toplam vaxtaşırı gəliri üzrə 90 gündən çox ölkə ərazisində olsa buna görə gəlir vergisi ödəməyə borcludur.
3. İştirak payının satışdan mənfəət vergisi. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərində hər bir podratçının payı sazişin ayrı-ayrı maddələrində əks olunur. Beləki müqavilənin şərtlərinə görə hər kəsə müəyyən pay faiz nisbətində verilir. Həmin podratçının o faizlər üzrə həddləri mütləqdir və bu həddlərdə xüsusi sahəyə malikdir. Öz səlahiyyətlərindən isə yalnız neft qaz fəaliyyəti çərçivəsində istifadə edə bilər. Bəzən pay iştirakçıları paylarını satmaq və yaxud yeni paylar almaq istəyirlər. Pay satmaq istəyən podratçı satışdan əldə edəcəyi ümumi gəlirdən vergi hesablanmalı və 30 təqvim günü ərzində vergi ödəməsi AR-nın büdcəsinə ödənilməlidir. Pay birbaşa bütöv şəkildə satıldıqda ondan əldə olunan gəlirə ümumi vergi tutulur, hissə hissə olanda isə vergi büdcəyə hissə hissə ödənilir.
4. ƏDV vergisinin tutulması və tənzimlənməsi . Hasilatın pay bölgüsü sazişləri və bu tiptən olan digər sazişlərdə əsas vergi yükü hesab edilən ƏDV haqqında protokollarda ƏDV-nin müəyyənləşdirilməsi, vergiyə cəlb olunan mallar, xidmətlərə və işlərə görə vergi məbləğinin hesablanması və tutulması prosedurları müəyyən edilmişdir. Real sazişlərə fikir versək görürük ki, neft və qaz sferası ilə əlaqədar malların gətirilməsi xidmətlərin göstərilməsi qanunla ƏDV-dən 10% dərəcəsi ilə

azaldılmışdır. Lakin bu sazişdən başqa məqsədlərçün aparılan əməliyyatlar birbaşa Vergi Məcəlləsinin müəyyənləşdirdiyi qanunlara görə vergiyə cəlb edilməlidir. Həmçinin bu sazişlər əsasında podratçıya, subpodratçıya, əməliyyat şirkətinə təchizat xidməti göstərən şirkətlərə ƏDV 0(sıfır) %(faiz) dərəcəsi ilə tətbiq edilir. Ümumiyyətlə podratçı hər hansı bir subpodratçı ilə müqavilə imzaladıqda özünün ƏDV-ə 0(sıfır)% ilə azadolma hüququndan ona da verə bilər. Bunun üçün həmin subpodratçı hasilatın pay bölgüsü sazişində göstərilən hissə ilə birlikdə ərizə ilə müraciət edir. Ərizə üzrə doğruluq müəyyənləşdikdə Vergilər Departamentinin rəisi həmin sənədi möhürü ilə təsdiqləyir. Bu əməliyyatın həyata keçirilmə müddəti 30 gündür. Həmin sənəd əsasında onu əldə edən subpodratçı, əməliyyat şirkəti həmin tarixlərdən etibarən ƏDV-yə 0(sıfır) %(faiz) dərəcəsi ilə cəlb edilmə sertifikatın təqdim etməklə malların alınması, xidmətlərin göstərilməsi, işlərin görülməsini reallaşdırır. Bu sənəd mühüm sənəd hesab edilir və vergi ödəyicisi həmin sənədə əsasən hansı işləri görmüşdürsə hər sonrakı ayın 20-ə qədər bəyanamə verməklə, vergi məbləğini ödəməlidir. Əgər bu sənəd mövcud olduğu tarixdə büdcəyə ƏDV məbləği köçürülmüşdürsə, onda həmin məbləği vergi ödəyicisinə geri qaytarıla və ya digər vergi öhdəliklərinin ödənişi üçün işlədilə bilər.

ƏDV haqqında protokolda aşağıdakı hissələrə aydınlıq gətirilir.

- Vergilərin tutulması
- ƏDV-nin 0(sıfır) %(faiz) dərəcə ilə cəlb olunma sertifikatının alınması
- ƏDV sertifikatından istifadə qaydaları
- ƏDV –dən azadolunmuş tərəfləri ötürmə və sərəncam hüquqları və ƏDV - bəyanamələrinin verilmə qaydaları
- Ödənilən ƏDV –nin qaytarılması
- Digər məsələlər

Bu protokola əsasən podratçı tərəf, əməliyyat şirkəti və subpodratçı karbohidrogen fəaliyyətinə görə 0(sıfır) %(faiz) dərəcə ilə cəlb olunur. Bunlara aşağıdakılar aid olunur.

- a) Onların tərəfindən təqdim etdiyi iş, mal və xidmətlər

b) Karbohidrogenlərin ixracı və emal olunan bütün məhsulların ixracı

c) Onun əldə etdiyi iş, mal, xidmət idxalı

5. İdxal ixrac rüsumları və vergiləri. Əsas boru kəməri, hasilatın pay bölgüsü və bu tip olan sazişlərə idxal, ixrac rüsumları ilə əlaqədar məsələlərə müvafiq idxalın və və ixracın əməliyyatları üzrə ölkə ərazisində bu sazişlərin əməliyyatlarına əsasən fəaliyyətlə əlaqəli tədarük olunan işlərə, mallara və xidmətlərə idxal-ixrac vergilərinin qoyulması, azadolma və onlara nəzarətin müəyyənləşdirilməsində işlədilən proseslərin hansı formada müəyyən edilməsi göstərilir. Ümumiyyətlə birbaşa sazişlərlə əlaqəli ölkəyə mal, xidmət gətirilərsə onda belə fəaliyyət həmin sazişlərdə göstərilən şərtlər daxilində tənzimlənir. Lakin bu sazişlərin müddəalarından kənar işlər üçün gətirilən iş, mal və xidmətlər məcəllənin müəyyən etdiyi müvafiq dərəcələrlə vergilərə cəlb olunurlar. Hər bir əməliyyatçı şirkət, podratçı və supodratçı təşkilatlar idxal, ixrac və yenidən ixrac əməliyyatları üzrə sazişlərdə müəyyənləşən azadolma əməliyyatları üçün sertifikat əldə etməlidirlər. Beləki, bu sertifikat Vergilər Nazirliyi tərəfinfən təsdiq edilərək Dövlət Gömrük Kamitəsinə təqdim olunmalıdır. Dövlət Gömrük Komitəsi isə yazılı müraciətin araşdırılması, müvafiq sertifikatın verilməsi əməliyyatlarını 30 gün ərzində hazırlayaraq təsərrüfat subyektinə verməlidir. Bu sertifikat adətən 1 il müddətinə və ya subpodratçı ilə bağlanmış müqavilənin bitmə tarixinədək qüvvədə olur. Yuxarıda ƏDV-nin 0(sıfır) %(faiz) dərəcəsi ilə cəlb olunma sertifikatında olduğu kimi etibarlıq müddəti bitmiş sertifikat əhəmiyyətsiz sayılaraq müvafiq struktur orqana təhvil verilməlidir. Bu sertifikat başqa şəxsə ötürülə və yaxud verilə bilməz.[4]¹⁹

Bu protokollarda sazişin hər tərəfi podratçı, subpodratçı, əməliyyatçı şirkət, ortağ şirkət, hətta agentlər ölkə sərhədləri çərçivəsində heç bir məhdudiyət qoymadan aşağıda göstərilən məhsulları öz adlarından Azərbaycana idxal, ixrac və yenidən ixrac edə bilirlər: Bu təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafı üçün lazımı hesab olunan avadanlıq, material, dəzgah, alət, ehtiyat hissəsi, nəqliyyat vasitələri, podratçıların müəyyən edilmiş qərarına əsasən neft-qaz əməliyyatların gerçəkləşdirilməsi üçün lazımınca

¹⁹ “Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər

aparılması, lazım olan mallar və başqa ünsürlərin çıxarılması və.s. Bu sazişlərə görə hər bir podratçı tərəf, əməliyyat şirkətləri, subpodratçı və agentlər, onların müştəriləri və onların nəqlətmə subyektləri uyğun olaraq belə podratçıya çatması gözlənilən karbohidrogen və onların məhsullarını heç bir rüsum və vergi ödəmədən istənilən zaman kəsiyində xaricə ixrac oluna bilər. Lakin xarici podratçılar mənfəət vergisinin hesablanmasının sadələşmiş formasını tətbiq edərək karbohidrogenin emalı və istehsalından əldə olunan vəsaitlərdən yalnız ödəmə mənbəyindən vergini ödəyirlər. Bu verginin dərəcəsi isə xarici podratçı üçün mənfəət vergisinin dərəcəsiindən, sazişlərdə podratçı üçün mənfəət vergisinin dərəcəsiindən, sazişlərdə göstərilən vergi dərəcəsiindən asılı olaraq 5%, 6,25%, 6,75%, 7%, 8% olaraq müəyyən olunmuşdur. Görülmüş iş, təqdim edilmiş mallar və göstərilmiş xidmətlərə əsasən bu cür xarici podratçılardan (mənfəət vergisi istisna edilməklə) heç bir vergi tutulmur və vergi öhdəliyindən tamamilə azad edilir.[12]²⁰

Xüsusi vergi rejimli müəssisələrə Azərbaycanda konkret olaraq fəaliyyət göstərən aşağıda göstərilən şirkətlər aid edilir:

Xəzər dənizinin Azərbaycan sahəsində Azəri, Çıraq yataqlarının və Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə Amoko Kaspian Si Petroleum Limited, Bi-Pi Eksplöreyşn (Kaspian Si) Limited, Delta Nimir Xəzər Limited, Den Norske Stats Olyeselskap a. S., Lukoyl Səhmdar Cəmiyyəti, Makdermott Azərbaycan ink., Pennzoyl Kaspian Korporeyşn, Remko Xəzər Enerci Limited, Türkiyə Petrolleri a.o., Yunokal Xəzər ltd arasında sazişin qəbul və təsdiq edilməsi, onun reallaşdırılmasına icazə verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 2 dekabr tarixli 933 nömrəli qanunu və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Şahdəniz” perspektiv sahəsinin kəşfiyyatı, işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə ARDNŞ kommertiya ortağ şirkəti, Bi-Pi Eksplöreyşn (Azərbaycan) Limited, Elf Petroleum Azərbaycan b.v., Lukoyl Internəşnl Ltd, Oyl Indastriz Incinirinq Ənd Konstrakşn, Statoyl Azərbaycan a.s., Torkis Petroleum Oversiz Kompani Limited şirkətləri arasında sazişin qəbul və

²⁰ Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzəyev “Xarici Ölkələrin Vergi Sistemi” Dərslik. Bakı 2011

təsdiq edilməsi, onun reallaşdırılmasına icazə verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 4 oktyabr tarixli 160-iq nömrəli qanunu ilə təsdiq olunmuş sənədlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən podratçı və subpodratçılar .[35]²¹

Vergi nəzarəti, müəssisələrin fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, bir neçə istiqamətdə aparılır. Bu istiqamətlərin ən vaciblərindən biri də kameral qaydada aparılan nəzarətdir. Təbii ki, həmin müəssisələrdə vergi nəzarəti belə xarakterli ödəyicilərin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyin və digər normativ hüquqi sənədlərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla reallaşdırılır. Belə nəzarət formaları inzibatçılıq baxımından Vergilər Nazirliyi tərəfindən müvafiq əmrlərlə təsdiq edilmiş metodiki göstərişlərə və tövsiyələrə əsasən yerinə yetirilir. Bundan əlavə, belə müəssisələrdə çalışan və vergi məqsədləri üçün rezident olan xarici əməkdaşların öz ölkələrində təqdim etdikləri bəyannamələr və digər hesabatlar əsasında onların öz ölkələrində gəlirlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə sorğular göndərilir və əldə edilən cavablar əsasında müvafiq tədbirlər görülür.

2.3. Azad iqtisadi zonalarda xüsusi vergi rejimli müəssisələrin fəaliyyətlərinin beynəlxalq təcrübəsi

Beynəlxalq təcrübə iqtisadi sferanın müxtəlif sahələrinin və bölmələrinin sürətləndirilmiş inkişaf etdirilməsi ilə azad iqtisadi zonaların qurulması kimi effektiv təşkilati-iqtisadi mexanizmin yaradılmasını göstərir. Düşünürəm ki, ölkəmizin qeyri-neft sektorunun hərtərəfli inkişafına məhz azad iqtisadi zonalar kömək edəcəkdir. Beynəlxalq əhəmiyyətli neft və logistika layihələri üzrə bütün fəaliyyətin tamamlandırılması və qlobal səviyədə xarici yatırımların həcmində kəskin azalması olan tendensiyalar ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi ilə bərabər ölkə iqtisadiyyatına əlavə, ilk növbədə kənar investisiyaların cəlb olunmasına imkan yaradacaq.

²¹ www.ssp.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun saytı

Hər kəsin bildiyi kimi, dünyada iqtisadi sistemin formalaşması tarixi müxtəlif islahatlar mərhələsindən keçmiş və bu iqtisadi islahatların aparılmasında isə müxtəlif yeni iqtisadi alətlərdən istifadə olunmuşdur. Belə iqtisadi proseslərdən içərisində məhz xüsusi iqtisadi zonalar əsas yeri tutur. Beləliklə xüsusi iqtisadi zonalar dedikdə, yerli və xarici kapitalın cəlb edilməsinə, ixracın genişlənməsinə, valyuta ehtiyatlarının artırılmasına, yeni texnologiyalara çıxma imkanına və nəticədə milli iqtisadiyyatın inkişafına və dünya bazarına səmərəli inteqrasiya olunmasına gətirib çıxarır. Xüsusi iqtisadi zonalar təsərrüfatın ərazi təşkilinin yeni formalarından biri hesab olunmaqla dünya təsərrüfat sistemində xüsusi qüvvəyə malikdir. Xüsusi iqtisadi zonalar ərazi sisteminin təkmilləşdirilməsi, əhəmiyyətli zonalara dönüştürülməsində vacib xarakterə malikdir. Ümumiyyətlə xüsusi iqtisadi zonalar xüsusilə beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin artırılması, investisiya yatırımlarının cəlb olunması, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsi hesabına iqtisadi artımın genişləndirilməsi faktoru kimi çıxış edir.

Xüsusi iqtisadi zonalar bilavasitə dövlətin iqtisadi sistemə birbaşa müdaxiləsinin önləmək və ya qismən ixtisar etmək funksiyasını daşıyır. Xüsusi iqtisadi zonalar dövlətlə iqtisadi subyektlər arasındakı münasibəti tənzimləyən vasitəçidir. Xüsusi iqtisadi zonalar xüsusi ilə beynəlxalq səviyyədə ölkələr arasında əməkdaşlığın artırılması, xüsusi infrastrukturun yaradılması, yüksək texnologiyalı ərazilərin genişləndirilməsi, digər yollarla ölkə iqtisadiyyatını beynəlxalq arenaya uyğunlaşdırır.[16]²²

Xüsusi iqtisadi zonalar güzəştli təsərrüfat fəaliyyəti zonaları olmaqla XX əsrdən başlayaraq Çin, ABŞ, Koreya, Macarıstan və digər bu qəbildən olan ölkələrdə sürətlə yaranmışdır. Xüsusi iqtisadi zonalar ayrı-ayrı xırda dövlətlərə də güclü təsir etmişdir. Məs:Viyetnam kimi bir ölkədə (hamısı yalnız son 10-15 il ərzində inkişaf etmişdir) xüsusi iqtisadi zonaların ümumi çəkisi 190-dır. Xüsusi iqtisadi zonalar müxtəlif aspektlər üçün təmin olunduğundan onun formaları da müxtəlifdir, ona tətbiq olunan

²² Əliyev Ş.T., "Xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqi problemləri", Bakı-Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2012

güzəştlər, qarşısında duran məsələlər, həmçinin istifadə olunan tənzimləmə vasitələri də müxtəlifdir.

Xüsusi iqtisadi zonaların dünya üzrə ən geniş tətbiq edilən formaları dedikdə isə bura azad iqtisadi zonalar, azad ticarət elmi-sənaye parkları, texnoparklar, offşorlar və.s aid edilir.

Xüsusi iqtisadi zonalar öz ölçülərinə, orada tətbiq olunan güzəştlərin növlərinə, gömrük sərhəddinin olub-olmamasına görə müxtəlif olurlar. Azad iqtisadi zonaların müxtəlif modellərinin ölçüləri, orada tətbiq olunan güzəştlər, bu zonaların daha çox yayıldığı coğrafi məkanları (regionlar, ölkələr) və s.-ni cədvəl 2.3-dən aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2.3.

Azad İqtisadi Zonalar barədə məlumat

Azad zonanın növü	Ölçüsü (kv. km)	Gömrük sərhəddinin mövcudluğu	Baza güzəştləri	Əsas regionlar/yayılma ölkələri
Azad ticarət zonası	3-5-ə qədər	Mütləqdir	gömrük	İEO və İEOÖ-də nəhəng nəqliyyat şəbəkələri
Sənaye-istehsal zonaları: a) nöqtəvi b) sənaye	1-2-ə qədər 0,1-0,5 ,1-20	yoxdur Mütləq deyil	gömrük gömrük	Braziliya, Meksika, Puer-Riko, Filippin, Karib CŞA ölkələri, Meksika
Ticarət-istehsal zonaları		Mütləqdir	gömrük	ABŞ
Kiçik biznes zonaları	0,01-3	yoxdur	Maliyyə, vergi	Hindistan, Yaxın Şərqi, Argentina, Fransa
Elmi-texniki zonaları	2-20	Mütləq deyil	vergi	Cənub Şərqi Asiyanın Yeni Sənaye Ölkələri
Offşor maliyyə mərkəzləri	0,05-0,1	yoxdur	vergi	Karib hövzəsi, Honqkonq, Sinqapur
Kompleks zonalar: a) xüsusi iqtisadi zonalar b) "Manaus" zonası tipində xüsusi rejimli zonalar c) xüsusi iqtisadi zonalar	16-330 2 200 000 (güzəştlər 10 000-ə qədər tətbiq edilir) İnzibati-ərazi vahidləri çərçivəsində (şəhər, rayon)	Mütləqdir Zonanın müəyyən hissəsi bir mütləqdir müəyyən bir Xüsusi zona ərazisində yerləşən ayrı-ayrı lokal zonalar üçün mütləqdir	Gömrük, maliyyə Gömrük, maliyyə, vergi Gömrük, maliyyə, vergi	ÇXR Braziliya ("Manaus"), Argentina ("Odlu torpaq") Rusiya (Kalininqrad vilayəti, digər ərazilər)

Beynəlxalq dünya təcrübəsinə əsaslanaraq görərik ki, xüsusi iqtisadi zonaların ən geniş istifadə edilən, real zəmində özünü doğruldan əsas formalardan biri məhz azad iqtisadi zonlardır. Azad iqtisadi zonaların formalaşdırılması əsas iqtisadi prioritet məsələlərin həlli, strateji proqram və layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş müxtəlif ərazi və regionların iqtisadiyyatının inkişafında mühüm istiqamətdir.

Azad iqtisadi zonalar - gömrük proseslərinin sadələşdirilməsi və unifikasiyasına görə, beynəlxalq konvensiyaya görə Azad İqtisadi Zonalar termini altında ölkə ərazisində əmtəələr milli gömrük xaricində olan obyektlər kimi qəbul olunur və real gömrük və vergi nəzarətinə məruz qalmır və vergitutmaya cəlb edilmir. Ümumi formada demək lazımdır ki, azad iqtisadi zonalar xüsusi rejimli ölkə ərazisidir. Ölkə daxilində ayrıca qanunlara və qərarlara malik olan bir ərazi formasıdır. Bu rejim sistemində istifadə edilən və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət mexanizmlərini tənzimləyən spesifik qanunvericilik aşağıdakı məsələlərlə əhatə olunur.

- -Gömrük hərərəti
- -Vergitutma və lisenziyalaşma
- -Viza əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi
- -Bank fəaliyyəti, əmlak, torpaq məsələləri
- -Azad zonaların idarəedilməsi, əmlak və sosial qanunvericiliyin spesifik formaları

Ümumiyyətlə qolbal dünya təcrübəsində azad iqtisadi zonaların elmi maliyyəti daha dolğun izahla şərh edilir. Onlar, iqtisadi sistemə dövlətin birbaşa müdaxiləsinin miqyasını bilavasitə azaldırlar. Azad iqtisadi zonalar anlayışının bu formada təzahür olunması imtiyazlı təsərrüfatçılıq rejimi ilə əlaqəli olan bütöv sektor əhatələndirir. Bütün bu izaha əsasən deyə bilərik ki, azad iqtisadi zonalar yalnız coğrafi mənada ayrılmış sahə deyil, həmçinin daha çox milli iqtisadi məkanın bir hissəsidir ki, burada digər ölkə ərazilərində istifadə edilməyən müəyyən güzəştlər və stimullar sistemi istifadə edilir.

Azad iqtisadi zonaların spesifik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirtsək görərik ki:

- a) Müxtəlif güzəştlər və stimulların istifadəsi, həmçinin :

1. Xarici ticarət üzrə müəyyən qrup rüsumların azaldılması və ya digər kənar ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi.
2. Bir neçə fəaliyyət üzrə vergitutmaya güzəştlər. Vergitutmanın bəzi baza elementləri saxlanılmaqla, digər vergitutma obyektlərindən imtina edilməsi, vergiyə cəlb olunmalara və vergi dərəcələrinə güzəştlərin verilməsi.
3. Müxtəlif istiqamətlər üzrə maliyyə subsidiyalarının verilməsi
4. İnzibati məsələlər üzrə həmçinin, qeydiyyat sahələrində və xarici vətəndaşların ölkəyə axını üzrə sistemin asanlaşdırılması.

Yuxarıda göstərilən elementlərin birbaşa təsirin nəticəsində azad iqtisadi zonalardan toplanan gəlir norması 30-35% dərəcəsində artımla müşahidə olunur.

- a) Geniş beynəlxalq iqtisadi sektorda müstəqil qərar qəbul etmək səlahiyyətlərinə malik yerli, lazımi qaydada xüsusişdirilmiş idarəetmə sisteminin mövcudluğu.
- b) Dövlət tərəfindən hərtərəfli köməkliklərin göstərilməsi

Statistik məlumatlara görə hazırda dünyada 400-2000-ə qədər azad iqtisadi zonalar fəaliyyət göstərməkdədir. Azad iqtisadi zonalar ilk dəfə ABŞ-da 1934-cü ildə hazırlanmış akta əsasən yaradılmışdır. Yaradılmaqda olan əsas məqsəd isə gömrük xərclərinin azaltmaqla xarici ticarətin effektivliyinin artırılması olmuşdur. Əsas fəaliyyət sferası isə avtomobil və onun hissələrinə tətbiq edilən idxal tariflərinin azaldılması olmuşdur. Əsas azad iqtisadi zonalar kimi ilk öncələr aeroportlar, anbarlar, baş sahələr seçilirdi. Bu tip zonalarda müəssisələr ABŞ gömrük nəzarətindən o şərtlə çıxardılırdı ki, istehsal olunan məhsul sonda üçüncü ölkəyə ixrac olunsun.

Beynəlxalq təcrübənin daha müvəffəqli formasına İrlandiyada olan Şeunon aeroportu da daxil edilməklə yaradılan azad iqtisadi zonanı misal gətirmək olar. Zonanın ərazisi 15 ha olmasına baxmayaraq, məqsədi isə sırf 300 nəfərlik iş yerinin açılması idi. Lakin əldə olunan nailiyyət gözləniləndən qat-qat çox oldu. [16]¹

¹Əliyev Ş.T., "Xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqi problemləri", Bakı-Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2012, 360səh..

Bir başqa azad iqtisadi zona isə 1967-ci ildə Braziliyada yaradılmışdır. Amazoniya qədər böyük ərazidə 3,6 milyon km-lik yerdə yaradılmışdır. Məqsədi isə ölkədə sənaye sahəsini stimullaşdıraraq, atırmaq olmuşdur. Buna isə bilavasitə vergi güzəştləri vasitəsilə nail olunmuşdur. Bu zona gözlənilən nəticəni verdi və bütövlükdə Brazilya iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılmasına şərait yaratdı.

Ən sensasiya yaradan azad iqtisadi zonaların forması isə məhz Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində yerləşən Dubay şəhəridir. Beləki, dünya üzrə ən məşhur və iri dövriyyəsi olan beynəlxalq 500 şirkətin 120-ni məhz Dubayda yerləşir. Elmi araşdırmalara baxsaq, görərik ki 1940-cı illərə qədər Dubay çox az əhalisi olan xırda bir şəhər olub. 1970-ci illərdə şəhər ərazisində neft və ticarət fəaliyyətinin inkişaf etməsi nəticəsində Dubayın Cəbəl Əli portu tikilir və 1985-ci ildə liman ətrafında azad iqtisadi zonalar yaradılır. Hal-hazırda bu azad iqtisadi zonada 6400 şirkət fəaliyyət göstərməkdədir ki, BƏƏ-nin şeyxlərinin ixracatının 50%-ni məhz bu şəhər təmin edir. Dubayda iqtisadi inkişafının əsas səbəbini iqtisadçılar burada vaxtında tikilən hava limanı ilə əlaqələndirirlər. Bu hava limanı ildə 10,5 mln sənişinə xidmət göstərir. Beynəlxalq sərhədlərin mərkəzində yerləşən Dubay 20-30 il əvvəl 350 min sakinə malik idisə, hal-hazırda 2 mln əhaliyə malikdir. Bu azad iqtisadi zonada yerləşən şirkətlərin 51%-i yerli ərəblərin 49%-i isə gəlmə əcnəbilərin payına düşür. Bu iqtisadi zona bütün gömrük və vergi rüsumlarından azaddır. Bu da bu şəhərin daha da iqtisadi gücünü artırılmasına, 51 ölkə ilə əməkdaşlıq etməsinə şərait yaradır.

Xüsusi iqtisadi zona formalarından biri də offşorlardır. Offşor ingilis sözündən götürülüb, mənası «sahildən aralı» deməkdir. Offşor sözü ilk dəfə ABŞ-da 1950-ci illərdə çap olunan qəzetlərdən birində dərc olunan məqalədə işlədilmişdir. Dərc edilən məqalədə öz vergi yükünü azaltmaq məqsədi ilə fəaliyyətini vergi yükünün daha az olduğu sahələrə daşıyan şirkətdən bəhs edilirdi. Vergi yükünün dərəcəsini azaltmaq üçün sahibkarlar daimi olaraq müxtəlif yollar arayır, fərqli mexanizmlər həyata keçirirlər. Vergilərə ödənilən vəsaitlərin azaldılmasının digər üsullarından biri müxtəlif ölkələrdə vergilərin səviyyəsinin bir-birindən fərqli olmasıdır. Bu tətbiq edilən bir strategiyadır ki, beləcə müxtəlif təsərrüfat subyektlərini öz ölkələrinə

çəkməyi hədəf alırlar. Dünyanın istənilən ölkəsində elə fəaliyyət növləri vardır ki, yerli vergi məcəlləsində həmin fəaliyyətlə məşğul olmağa görə xüsusi vergi rejimləri tətbiq olunur. Hətta bəzi xarici ölkələrin o qədər yumşaq vergi siyasəti qurmaqda əsas məqsədləri investisiya cəlb ediciliyi təmin etməkdir. Xarici şirkətlər xüsusilə də beynəlxalq şirkətlərin əksəriyyəti öz kapitalını belə vergi sığınacaqlarına köçürür və orada təsərrüfat fəaliyyətlərini həyata keçirirlər. Vergi sığınacaqlarını vergi vahələrindən fərqləndirmək lazımdır. Bu tip zonalarda xarici investorları və sahibkarları cəlb edən xüsusi vergitutma rejimi yaradılır. Sənaye sahəsinin az inkişaf etdiyi, təbii ehtiyatları aşağı səviyyədə olan ölkələrdə xarici kapitalı ölkəyə çəkmək üçün müəyyən ərazilərində ya çox aşağı dərəcələrlə, ya da ümumiyyətlə vergiyə cəlb edilməməklə vergitutma sistemi qurulur. Bu tip ölkələr öz iqtisadiyyatlarını xarici kapitalla offşor əməliyyatlarına xidmət üzərində qururlar. Offşor siyasəti mexanizmlərinin əsas qayəsi budur ki, həmin ərazilərdə rəsmi qeydiyyatda olan, amma bu ərazilərdə heç bir təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmayan və həmin ölkənin təbii ehtiyatlardan istifadə etməyən müəssisələr vergiləri xüsusi güzəştli dərəcələrlə ödəmək hüququ əldə edirlər. Vergi sığınacaqları hesab olunan ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun olaraq şirkət həmin ölkədə qeydiyyata alındıqda müstəqil vergitutma subyekti - offşor şirkəti yaradılır. Vergi sığınacağı olduğu ərazidə həmin şirkətə rezidentlik hüququ verilir. Şirkət vergi sığınacağı aldığı ölkədə fəaliyyəti zamanı bütün mənfəəti və ya gəliri güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb edilir. Beləliklə, subyektin offşor zonada qeydiyyata alınması nəticəsində vergitutma offşor şirkətin təsisçisi olduğu ölkədən vergi sığınacağı adlanan ölkəyə ötürülür. Ölkəni offşor zonaya çevirməyin aşağıdakı xüsusi üsulları mövcuddur:

- vergi sisteminin mövcud olmaması;
- xüsusi illik vergi haqqının müəyyən olunması;
- aşağı vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi;
- vergilər formasında müəyyən edilməməklə şirkətlərin qeydiyyatı üçün təsbit edilmiş haqqintəyin olunması.

Ölkənin vergi sığınacağı statusu alması üçün qarşısına qoyulan əsas tələblər bank və kommertiya sirtinə əməl olunması, siyasi sabitlik, sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlükəsizliyinə zəmanət verilməsi və s. aiddir. Bunlarla yanaşı offşor zonalarının bəzi xüsusiyyətləri onları xarici investolar üçün daha cəlbedici edir: Buna aşağıdakılar aiddir:

- şirkətlərə fəaliyyətləri müddətində mənfəət vergisinin təyin edilməməsi və yaxud aşağı səviyyədə olması;
- şirkətlərin ölkədə qeydiyyatata alma əməliyyatlarının sadə şəkildə həyata keçirilməsi;
- valyutanın ölkəyə gətirilməsinə və ölkədən aparılmasına heç bir məhdudiyətin qoyulmaması;
- vergi və gömrük qanunvericiliyinin pozulması hallarının cinayət hesab olunmaması.

Xüsusi tip vergi güzəştləri təklif etməklə offşorlar maliyyə kapitalını özünə yönəldə bilir və bundan məharətlə istifadə etməklə müəyyən iqtisadi yüksəliş əldə edirlər. Bu formada uğurlu siyasətin reallaşdırılması iqtisadiyyatı zəif və təbii ehtiyatları az olan dövlətlər üçün qənimət kimi qiymətləndirilə bilər. Çünki, bu ağıllı siyasət onların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında əvəzsiz rola malikdir. Offşor şirkətlərin öz üstünlüyü yalnız beynəlxalq iqtisadi fəaliyyət zamanı göstərə bilər. Şirkətlərdə pul vəsaitləri real faizlərlə maskalanmış yalançı dividentiələr, lizinq ödənişləri, sığorta haqları, göstərilən xidmətlərə görə haqlar və s. şəkildə xarici ölkələrə keçirilir, beynəlxalq sazişlərə əsasən isə ikiqat vergitutmanın qarşısının alınması məqsədiylə həmin vəsaitlər gəlir vergisinə cəlb olunurlar. Offşor şirkətlərin bu qədər özünü doğrultmaqda transmilli korporasiyaların yaranması böyük rolu olmuşdur. Transmilli korporasiyalar istehsal və satış filiallarının beynəlxalq şəbəkəsindən istifadə edərək onlar əldə etdikləri mənfəəti vergilərin səviyyəsinin aşağı olduğu ölkələrə keçirirlər. Offşor biznesin dünya səviyyəsində geniş vüsat alması və daimi olaraq xırda dövlətlərin offşor mexanizmlərinin yaradılması yeni-yeni vergi sığınacaqlarının peyda

olması daha əlverişli taktikanın seçilməsi prosesini getdikcə mürəkkəbləşdirir. Təbii ki offşorların yaradılması əvvəlki inam əsasında qurulan offşorları sıxışdırma bilmir,

əksinə hətta xüsusi olaraq «coğrafi təsnifatı» belə qurmağa əsas verir. Bu təsnifata əsasən dünya ölkələri aşağıdakı beş qrup şəklində bölünə bilərlər:

1. Qərbi Avropanın aparıcı dövlətləri;
2. Qərbi Avropanın kiçik dövlətləri və Şərqi Avropanın bir sıra dövlətləri;
3. Aralıq dənizi hövzəsi dövlətləri;
4. Asiya – Sakit okean hövzəsi dövlətləri;
5. Karib hövzəsi dövlətləri.

İlk üç qrupa aid edilən dövlətlər biznes sahəsində yüksək nüfuza malikdirlər. Qərbi Avropanın vergi sığınacağı olan ölkələri beynəlxalq vergi sazişləri şəbəkəsinə qoşulmuşdurlar ki, korporativ və fərdi beynəlxalq vergi planlaşdırmasında bunlardan müvəffəqiyyətlə istifadə edirlər. Bu dövlətin ərazisində rezident olan şirkətlərə vergi orqanlarının heç bir iddiası olmur. Asiya – Sakit okean hövzəsi dövlətləri Uzaq Şərqdə aparılan əməliyyatlar üçün əlverişlidir. Bu ərazilərdə çoxlu ucuz işçi qüvvəsinin olması həmin əraziləri beynəlxalq ticarətin üzvləri edir. Bu ərazilərin ilk növbədə dünya elektron, maşınqayırma, kimya və yüngül sənaye istehsalının mərkəzi kimi tanınması ilə əlaqədardır. Baham, Bermud və Kayman adalarının müəyyən mənada dünyanın aparıcı maliyyə mərkəzlərinə aid edilməklərinə, xüsusi nüfuzlara malik olmaqlarına baxmayaraq, hələ də inkişaf etmiş ölkələrin fiskal orqanları içərisində inamlı mövqə qazana bilməmiş bu adanın rezidentlərini hələ də xüsusi nəzarətdə saxlayırlar.

Macarıstanda isə bu sistem klassik formada mövcuddur. Şirkətlər gəlir vergisi üzrə 85% həcmində güzəşt alırlar və bu verginin real dərəcəsini 5,4 %-ə qədər azaldır.

Ümumiyyətlə azad iqtisadi zonalar müəyyən məqsədlərə əsasən yaradılır ki, bu da həm zonaların özündə, həm də bütün ölkə ərazisində rifahı yüksəlir. Adətən məqsədlərə misal olaraq: Xarici ticarət fəaliyyətinin aktivləşməsi, ixrac həcmnin artırılması, əlavə iş yerlərinin yaradılması, sənaye istehsalının stimullaşdırılması, ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunması, regionlararası fərqlərin qarşısının

alınması. Bu məqsədləri əldə etməyin yolları isə bütün prosedurlarda eynidir: gömrük , vergi və digər güzəştlər.

Azad iqtisadi zonalar sistemi təkcə İEÖ-lərdə deyil, keçmiş sovet dövlətlərində də mövcuddur. Məsələn, Qazaxıstanda onların fəaliyyət mexanizmini tənzimləyən ilk qanun 1996-cı ildə qəbul edilmiş və bir neçə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Qəbul olunmuş qanunlara əsasən Prezident azad iqtisadi zonaların yaradılması və gələcəkdə də bunun davamlı inkişafı üçün səciyyəvi fərman vermişdir. Hal-hazırda Qazaxıstanda azad iqtisadi zonaların sayı 4-ə çatır. Astana-cana kala, Aktau dəniz, İnformasiya texnologiya parkı, Outustik. Beləki, korporativ gəlir vergisindən, torpaq və əmlak vergisindən azad edilmişdir.

"Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 14 aprel tarixli Qanunu qüvvəyə minmiş və bu qanunun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvafiq Fərman imzalanmışdır. Fərmanda ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyəti ilə əlaqədar dövlət siyasətinin Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir.

Qanunda xüsusi iqtisadi zonalarda spirtli içkilər, tütün məmulatlarının istehsalı, teleradio verilişləri, qiymətli metalların emalı və işlənməsi neft və qaz hasilatı və emalı birbaşa qadağan edilir. Qəbul edilən qərarlarda xüsusi iqtisadi zonaların maliyyələşdirilmə mənbələri, onların idarəedilməsinə tətbiq ediləcək güzəştlərin formaları da öz əksini tapır. Belə ki, burada yerləşdirilən şirkətlər ehtiyacları üçün bütün idxal olunan əmtəələr və xammal üzrə gömrük rüsumlarından və vergilərdən azad ediləcəkdir. Belə zonalarda şirkətlər 0,5% dövriyyə vergisi ödəməkləri nəzərdə tutulur. [5]¹

Azərbaycanın əlverişli strateji nəqliyyat xətləri üzərində yerləşən, geniş iqtisadi potensiala, müasir texniki infrastruktura və bazaya, lazımi elmi- texniki personala, ixtisaslı kadr ehtiyatlarına malik olan ərazilərdə istehsal əhəmiyyətli xüsusi iqtisadi zonaların, sərhəd boyu ərazilərdə xarici ticarət zonalarının, təbii-coğrafi şəraitin nəsib

¹ "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 14 aprel tarixli, 791-IIIQ nömrəli)

etdiyi müalicə-sanatoriya əhəmiyyətli ərazilərdə müalicə-sağlamlıq komplekslərinin, elmi-tədqiqat, istehsal mərkəzləri yanında texnoloji parkların yaradılması mümkündür.

Ələt qəsəbəsində liman tipli xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması ilə bağlı tədbirlərin sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən "Bakı şəhəri Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Limanının ərazisi daxil olmaqla azad ticarət zonası tipli xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında" 2016-cı il 17 mart tarixli 1912 nömrəli Sərəncam imzalanmışdır.

Hazırda ölkə ərazisində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət limanı yaradılması və onun ətrafında azad iqtisadi zonaların qurulması işləri yekunlaşdırılır. Lahiyyənin I-ci mərhələsi artıq yekunlaşmış və liman olaraq fəaliyyətinə başlamışdır. Bir çox ekspertlərin fikrinə görə limanda düzgün prespektin qurulması ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaldaraq, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına şərait yaradacaqdır. Təkcə xarici investisiyanın cəlb olunması, yeni iş yerlərinin açılması ölkədə mövcud olan iqtisadi durğunluğu aradan qaldıracaqdır.

Ələt Dəniz Ticarət limanında yaradılacaq iqtisadi zona nəqliyyat və logistika sahəsinin inkişafına təkan verəcəkdir. Son zamanlar Azərbaycan ərazisindən tranzit şəkilində malların Avropadan Asiyaya aparılmasına olan marağın artmasına diqqət yetirsək Ələt Dəniz Ticarət limanı ətrafında yerləşən iqtisadi zona Azərbaycanın imkanlarını genişləndirəcəkdir. Yeni iqtisadi zonanın yaradılması, həmçinin məşğulluğun səviyyəsinin də artmasına birbaşa təsirsiz ötürülməyəcəkdir. Çünki yeni investisiyaların cəlb edilməsi yeni iş yerlərinin yaranması deməkdir. İqtisadi zona digər istehsal və xidmət sahələrində də aktivliyin artmasına münbit şərait yaratmış olacaqdır. İntestisiyalar lazımı sahələrə yerləşdirildikdən sonra yerli xammala ehtiyac yaranacaqdır. Yeni yaradılmaqda olan iqtisadi zonalar, həmçinin ehtiyatda olan məhsulların bir qisminin daxili bazara çıxarılmasına şərait yaradacaqdır. Bu işə dövlətin iqtisadiyyatının idxaldan asılılığını azaldılmasına və yerli məhsulun daxili bazara çıxarılmasına şərait yaradacaqdır. Belə iqtisadi zonalar xüsusilə Azərbaycanın müxtəlif regionlarda yaradılsa daha yaxşı nəticələr əldə olunar.

Paytaxta düşən yükün azalmasına, ölkənin müxtəlif regionlarında iş yerlərinin açılmasına, ölkə üzrə əhali yerləşdirilməsindəki qeyri-bərabərliyin tarazlaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Xüsusilə bildirmək zəruridir ki, iqtisadi zonaların yaradılması üçün hər hansı xüsusi potensiala ehtiyac yoxdur. İnfrastrukturumuz və biznes sahəsinə tətbiq edilən çeşidli güzəştlər imkan verir ki, Azərbaycanda belə iqtisadi zonalar daha çox yaradılsın.

Azad iqtisadi zonalarda güzəştli rejimin müəyyən müəssisə və sahələrə xüsusi imtiyazların verilməsi, sənaye sahəsinin müxtəlif aspektlərini stimullaşdıran texnoloji yeniliklərin tərbiq edilməsi, bütövlükdə ölkələrdə iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşmasına, mövcud problemlərin azalmasına, iqtisadi imkanların artırılmasına şərait yaradır.

III Fəsil. XÜSUSİ VERGİ REJİMLİ MÜƏSSİSƏLƏRİN VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1.Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən təsərrüfat subyektlərindən vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətləri

1994-cü ildən Respublikamızda «Əsrin müqaviləsi» - Xəzər dənizinin Azərbaycan ərazisində yerləşən yataqların birlikdə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında saziş, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər sazişlər çərçivəsində ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisə və şirkətlər üçün verginin xüsusi rejimi tətbiq olunur və bu tip müəssisələr isə «xüsusi vergi rejimli müəssisələr» hesab olunur. Xüsusi rejimli müəssisə statusunu aşağıdakı sadalananlara cavab verən şirkətlər daşıyır:

-müqaviləni imzalayan podratçı tərəf, habelə onların hüquqi varisləri, müvəkkilləri;

-Podratçı tərəf formasında çıxış eliyən, neft qaz əməliyyatlarına hər gün müntəzəm olaraq idarə olunması üçün onların verdikləri tapşırıqları reallaşdıran, hasil olunan karbohidrogenlər üzrə pay sahibi olmaq hüququ olmayan, tək cə mənəfətsiz və itkisiz əməliyyatları həyata keçirən kommersiya şirkəti olmayan birgə əməliyyat şirkətləri;

-Podratçı müqavilələri və digər müqavilələrə əsasən podratçı qismində malları göndərən, işləri görən və xidməti göstərən, həmçinin ölkə hüdudlarında karbohidrogenlə əlaqəli təsərrüfat əməliyyatları reallaşdıran şirkətlər;

-xarici dövlətlərin ölkəmizdə fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəlikləri, səfirliklər, konsulluq idarələri və başqa qanuni nümayəndəlikləri

Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən müəssisələrdən vergi daxilolmalarının artırılması üçün aşağıdakı əməliyyatlara xüsusi fikir vermək lazımdır:

- 1) bu sahə üzrə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- 2) Xüsusi vergi ödəyən müəssisələr üçün səmərəli vergi sisteminin qurulması;
- 3) Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin fəaliyyəti üçün vergi dərəcələrinin aşağı salınması;

- 4) Vergi bazasının daim genişləndirilməsi;
- 5) Vergidənyayınma hallarına qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsi;
- 6) vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini təşviq etmək üçün həyata keçirilən stimullaşdırıcı tədbirləri davam etdirmək;

7) kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramların maliyyələşdirilməsində büdcənin rolunu və bu istiqamətə vəsait qoyuluşunu artırmaq

01.01.2017-ci il tarixində vergi sistemində edilmiş dəyişiklər nəticəsində iri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələr birləşdirilərək Vergilər Nazirliyi yanında Xüsusi Gəlirlər Departamenti yaradılmışdır. İri vergi ödəyiciləri ilə əlaqəli əməliyyatlara, həm də xüsusi vergi rejimli müəssisələrin işinə bu qurum baxır.

Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş uçotu Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi vergi orqanı tərəfindən aparılır.

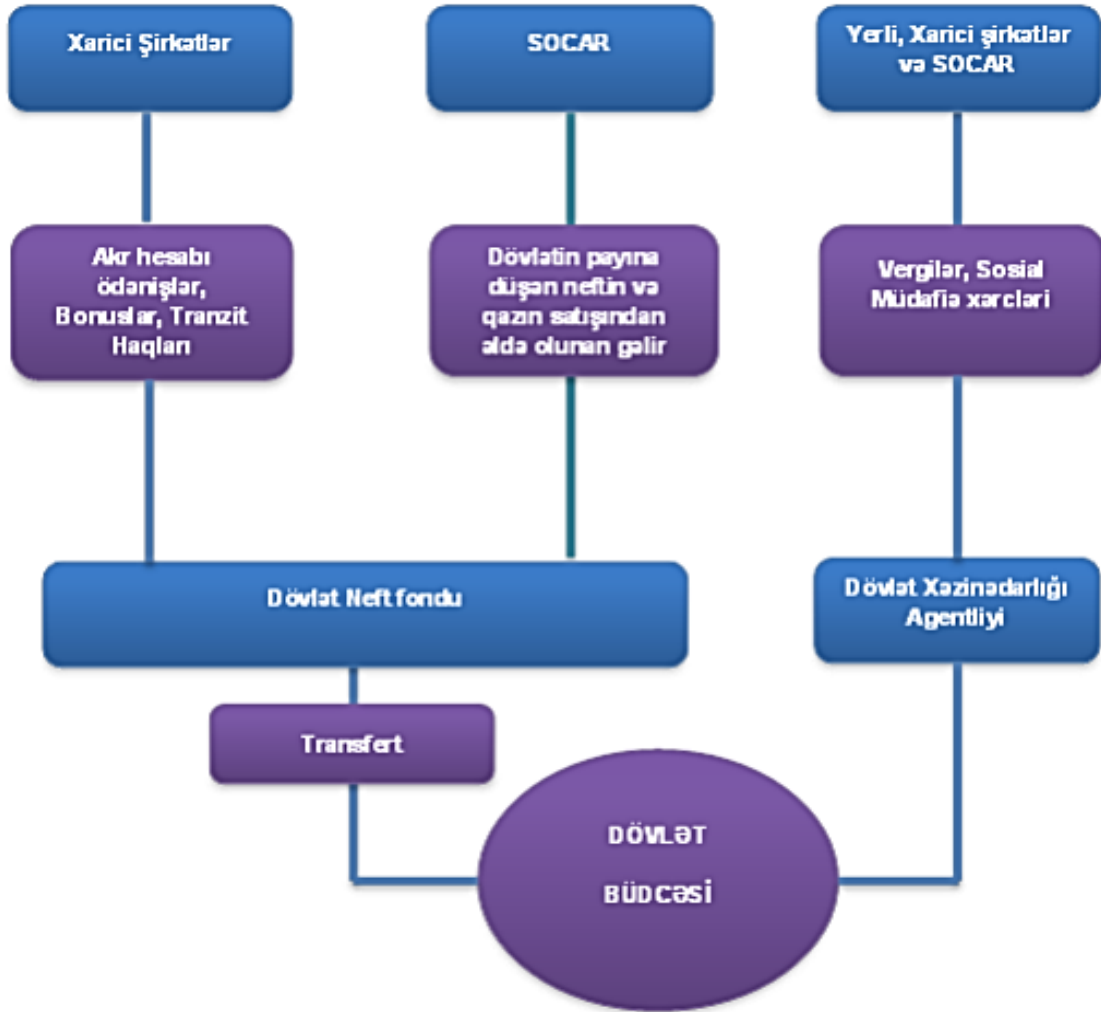
Olduqları yer üzrə vergi uçotuna alınmış şəxslər xüsusi vergi rejimli müəssisələrə aid edildikdə, əvvəlki eyniləşdirmə nömrələri ilə mərkəzləşdirilmiş uçota alınırlar. Mərkəzləşdirilmiş uçota alınmış xüsusi vergi rejimli müəssisələrin filiallarının, nümayəndəliklərinin və ya digər təsərrüfat subyektlərinin vergi uçotu Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Olduqları yer üzrə vergi uçotuna alınmış hüquqi şəxslər xüsusi vergi rejimi üzrə fəaliyyətə başladığı gündən sonra 15 gün müddətində mərkəzləşdirilmiş uçota alınmaq üçün vergi ödəyicilərinin mərkəzləşdirilmiş uçotunu aparan müvafiq vergi orqanına müraciət etməyə borcludurlar. Xüsusi vergi rejimi üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş qaydada yenidən uçota alınması və ya mərkəzləşdirilmiş uçotdan çıxarılması, onların xüsusi vergi rejimi üzrə fəaliyyətə başlaması və ya həmin fəaliyyəti dayandırması barədə müvafiq vergi orqanına ərizə ilə müraciət etdiyi gündən sonra 15 gün müddətində həyata keçirilməlidir. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mərkəzləşdirilən uçotunu aparan vergi orqanı hər il iyun ayının 15-dək olduqları yer üzrə uçotdan çıxarılarq mərkəzləşdirilmiş qaydada yenidən uçota alınmış və ya mərkəzləşdirilmiş uçotdan çıxarılmış İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələr barədə məlumatı Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

ilə razılaşdırılmış, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi tərəfindən işə təsdiq edilmiş forma üzrə Maliyyə Nazirliyinə təqdim edir.[7]¹

Hazırda Vergilər Nazirliyi yanında Xüsusi Gəlirlər Departamentində 245 xüsusi vergi rejimli müəssisə və 405 iri vergi ödəyicisi mərkəzləşmiş qaydada uçota alınmışdır.

Qrafik 3.1

Dövlət büdcəsinə daxilolmaların əyani forması

Yuxarıda göstərilən qrafikdə əyani sürəytdə büdcə daxilolmaları forması göstərilmişdir.

1. ¹ İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş uçota alınması Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında”Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı Bakı şəhəri, 29 iyun 2002-ci il № 100

Vergi ödəyicilərinin xüsusi növü olan belə müəssisələrdən 2017-ci ilin 1-ci rübü üçün büdcəyə 678,1 milyon manat məbləğində vergi daxilolması təmin olunmuş, qoyulan proqnozlara artıqlaması ilə əməl edilmişdir.

Vergilər Nazirliyi yanında Xüsusi Gəlirlər Departamentinin əsas iri vergi ödəyicisi neft şirkətidir ki, ondan da dövlətin büdcəsinə 229,9 milyon manat məbləğində vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 89,7 milyon manat 41% (faiz) çoxdur. Bununla birlikdə digər iri vergi ödəyicilərindən də dövlət büdcəsinə daxilolmalarda artım müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 3.1.

2017-ci il Xüsusi vergi rejimli müəssisələrdən daxilolma proqnozu

Sıra №-si	Gəlir mənbələri	Gəlirlərin məbləği (min manat)
2.1.	Azərbaycan Respublikasında karbohidrogenlərin satışından əldə olunan xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin daşınması üzrə xərclər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət, marketing və sığorta xərcləri çıxılmala, habelə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçiləri, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna edilməklə)	7550705,30
2.2.	Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə bağlı sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün ödənilən akt hesabı ödənişlər	3465,00
2.3.	Neft və qazın Azərbaycan Respublikası ərazisindən ötürülməsi ilə əldə olunan gəlirlər	16830,00
2.4.	Dövlət Neft Şirkətinin valyuta avəsaitlərinin yerləşdirilməsindən və idarə oedilməsindən toplanan gəlirlər	799094,60
2.5.	Neft-qaz müqavilələrinin imzalanması və ya icrasıyla əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar	495,00
	Cəmi	8370589,90

Mənbə:Dövlət Neft Fondu-statistika məlumatları

Vergi xüsusi formasının tətbiq edildiyi müəssisə statusunun alınması heç bir şəkildə əsas deyildir ki, Azərbaycan Respublikası sərhədləri çərçivəsində əldə olunan

vəsaitdən dövlət büdcəsinə daxilolmasın və yaxud vergi ödənilməsin. Bu qəbilə aid olan müəssisələr tərəfindən də müvafiq vergilər ödənilir. Lakin hər sahəyə müvafiq xüsusi vergi növü əsasında vergilər ödənilir.

Mənfəət vergisi üzrə daxilolmalar:

8 podartçı müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərən şirkətlərin mənfəət vergisi 2015-ci ildə 1381116700.00 manat olmuşdur ki, bu da əvvəlki dövrlə müqayisədə 523200000.00 milyon manat çox məbləğ olmuşdur.

Podratçıların, əməliyyat şirkətlərinin və subpodratçıların gəlir vergisi üzrə daxilolmalar:

Müəssisələrin xarici işçi heyətinin gəlir vergisinə görə məlumatlarına əsasən isə 2015-ci ildə 110294700 .00 manat gəlir vergisi büdcəyə daxil edilmişdir ki, bu da 2014-cü ilə görə 22,19%(faiz) artım deməkdir.

Bu statistik məlumatlar əsasında qeyd oluna bilər ki, xüsusi rejimli verginin tətbiq olunması birbaşa dövlətin büdcəsinə çatacaq vəsaitlərin artımına səbəb olur.

Ölkəmizin iqtisadi gücü kifayət qədər böyükdür. Amma son dövrlərdə büdcədə lazımi qədər artım olmasına baxmayaraq, düşünülür ki, ölkədəki iqtisadi potensialı mövcud olan büdcə reallıqlarına uyğunlaşdırmaq. Respublikamızda təbliğ olunan vergi siyasətinin başlıca hədəfi neftin satışından, ötürülməsindən toplanan gəlirlər hesabına formalaşmayan büdcəni artırmaq və qeyri-neft sferasından büdcəyə çatması məbləğin həcmi çoxaltmaq olmalıdır.

İqtisadi strukturun daimi inkişaf etdirilməsi üçün vergi siyasəti effektivliyinin təmin edilməsi üçün aşağıdakılar əsas götürülməlidir:

1. ÜDM-nin strukturuna və sahəsinin quruluşuna müvafiq vergilərdən daxilolmaların artırılmasına əlverişli şərait yaratmaq;
2. vergidən büdcəyə daxilolmalarının proqnozlaşdırılması sistemini təkmilləşdirmək və bu proseduru daha keyfiyyətli gerçəkləşdirmək üçün həqiqi məlumat sisteminin təsis olunması;
3. potensial gəlirlərin daxilolma əmsalının yüksəldilməsini təmin etmək ;

4. xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən subyektlərdə vergi ödəyicilərinin aktivliyinin artırılması məqsədi ilə həyata keçirilən təşviq edici tədbirləri davam etdirmək;

5. kiçik və orta təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət sferasında inkişafının təmin olunması məqsədi ilə, verginin xüsusi rejimi olan şəxslərdə həvəsləndirici proqramların dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsi;

6. fiskal siyasətin subyektlərindən zəruri tələblər çərçivəsində istifadə olunması və dövlət satınalmaları zamanı büdcə xərcləri multiplikatorunu nəzərə alınması;

7. dövlətin xəzinədarlığın köməkliyi ilə dövlət təşkilatlarının xərclərinin idarə edilməsi prosesinə nəzarəti artırmaq, dövlət ayırmalarının təyinatına müvafiq olaraq xərclənməsinə maliyyə nəzarətini gücləndirmək;

8. dövlətin qiymətli kağızlar bazarını daha da aktualaşdırmaq, bazarda xüsusi rejim tətbiq etməklə investorların iştirakını artırmaq və qiymətli kağızlara maraq yaradaraq ona tələbatı artırmaqla rəqabət əsasında faiz dərəcələrinin aşağı endirilməsini təmin etmək.

Xüsusiylə son bənd müasir dövrdə genişləndirilməsi nəzərə alınan bir müddəadır. Beləki, dövlət bu sahənin də aktuallığını nəzərə alaraq müəyyən siyasətformalaşdırır. Ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarında xüsusi vergi rejiminin tətbiqinə 2017-ci ildən başlanılması nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq praktikada qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatlar həyata keçirilən zaman vergitutma üçün xüsusi əlamətlər tətbiq edilir. Maliyyənin bu elementinin aktiv fəaliyyət göstərdiyi dövlətlərin əksəriyyətində bazar münasibətləri üçün xüsusi rejimli vergi mövcuddur. Qiymətli kağızlar bazarı üçün reallaşdırılan tədbirlər hətta maliyyə bazarının başqa seqmentlərindən, banklardan və sığorta şirkətlərindən vergitutma baxımından nisbətən spesifik xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Son dövrlərdə müxtəlif sahə sahibkarları üçün isə artıq xüsusi rejimli vergi tətbiq olunmağa başlanılmışdır. Buna xüsusiylə 2017-ci ilin 01 Yanvar ayında Vergi Məcəlləsi vasitəsilə qüvvəyə minən qanun əsas vermişdir. Beləki, yeni dəyişikliklərə əsasən Vergilər Nazirliyində vergi ödəyicilərinə müxtəlif səpkili güzəşt və azadolunmaların verilməsi Vergilər Məcəlləsinin 102.1.22-ci maddəsində edilən

dəyişikliyə görə, yerli banklar və xarici bankların Azərbaycan Respublikasında işləyən filiallarında fiziki şəxslərin depozitləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən gəlirləri, həmçinin müxtəlif emitent tərəfindən buraxılan istiqraz və səhmlər üzrə ödənilən dividendlər, diskontlar və faizlərdən əldə edilən gəlirlərinin gəlir vergisindən azad edilmə müddəti 3 ildən 7 ilə kimi artırılmışdır.[2]¹

Aşağıda göstərilən cədvəldə 2017-ci il üçün proqnozlaşdırılan vergi daxilolmaları göstərilmişdir. Görüldüyü kimi 2017-ci ildə daha çox verginin büdcəyə daxil olunacağı gözlənilir. Vergi orqanları 2016-cı ildə vergi daxilolmaları proqnozunu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir. Bunun əsas səbəbi vergi sahəsində aparılmış əsaslı islahatlardır.

Cədvəl 3.2

Vergi daxilolmalarının 2015-2016 illər üzrə icrası və 2017-ci il üzrə proqnoz məlumatları

İllər	2015-ci il		2016-cı il		2017-ci il
	Proqnoz	İcra	Proqnoz	İcra	Proqnoz
CƏMİ	7 112,0	7 118,2	7 010,0	7 015,6	7 510,0
Neft sektoru	2 300,0	2 089,9	1 610,0	1 610,1	1 840,0
DNS	1 500,0	1 409,4	1 240,0	1 252,4	1 365,0
PSA mənfəət	800,0	695,9	370,0	383,9	475,0
Qeyri-neft sektoru	4 812,0	5 028,4	5 400,0	5 405,5	5 670,0
Bakı şəhəri üzrə cəmi	4 194,0	4 436,0	4 813,1	4 875,1	5 073,4
ƏVİ+ƏVD cəmi	618,0	622,1	586,9	600,8	596,6
2 saylı ƏVD	133,8	134,1	130,4	131,5	129,8
3 saylı ƏVİ	50,5	50,7	41,1	41,5	43,9
4 saylı ƏVİ	13,4	13,5	13,0	13,4	14,2
5 saylı ƏVİ	57,3	57,7	54,2	59,7	58,0
6 saylı ƏVİ	54,2	54,4	50,0	52,3	53,7
8 saylı ƏVİ	46,6	46,9	46,0	47,2	46,5
9 saylı ƏVİ	30,7	30,7	28,0	28,2	28,2
10 saylı ƏVİ	21,7	21,9	21,6	21,8	22,9
11 saylı ƏVD	90,8	91,0	83,0	84,4	74,1
12 saylı ƏVD	60,8	62,6	63,1	63,6	63,4
13 saylı ƏVİ	15,8	16,0	15,5	16,1	16,4
14 saylı ƏVİ	42,3	42,7	40,8	41,1	45,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2017-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələri

¹ Azərbaycan Respublikasının "Vergi Məcəlləsi". Bakı, 2017.

Dəyişikliklərə görə dövlət büdcəsi hesabına aldıkları investisiya məqsədli aktivlərin illik hesablanmış amortizasiya məbləğinin tam həcmi ilə deyil, qanuna və normativ aktlara əsasən müəyyən olunmuş faiz dərəcələri ilə hesablanmış amortizasiya məbləğinin yalnız 40%-həcmi öz gəlirlərindən çıxıla bilər.

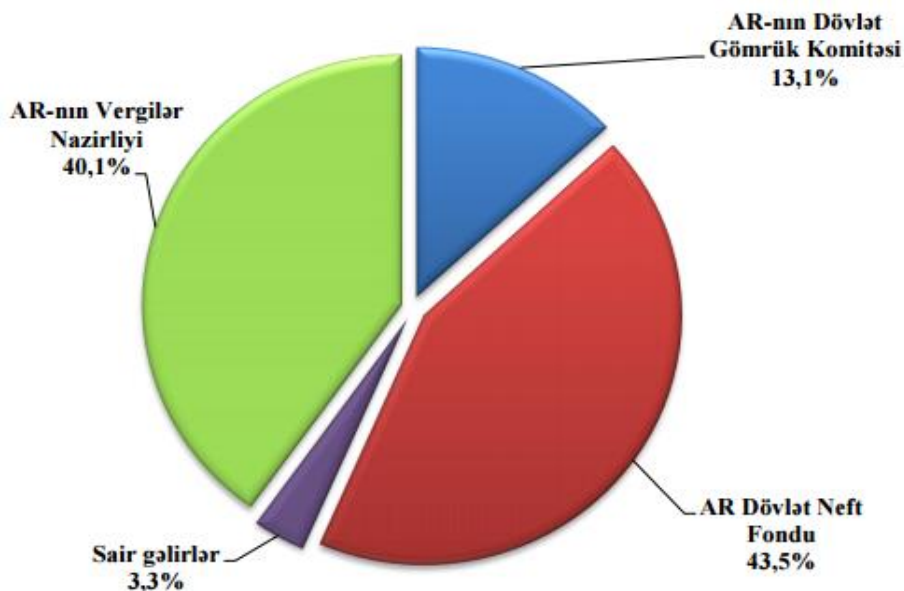
Vergi Məcəlləsinin 125.1.1-ci maddəsinə görə rezident olmayan fiziki şəxslərə aid elektron “pul hissəsi”ndə müəyyən məqsəd üçün AR-nın rezidentindən köçürmə əməliyyatını yerinə yetirən yerli banka, qeyri-rezident bankın AR-dakı filialına və yaxud milli operator olan “Azərpoçt ” MMC-ə ödəmə mənbəyində köçürülən məbləğin 10%-i miqdarında vergi tutmağı həyata keçirilmişdir. Məcəllənin 13.2.16.14-1ci maddəsi və 128.3-cü maddəsinin alt bəndlərinin siyahısına görə hər təqvim ilində AR-nın Prezidenti tərəfindən müəyyən olunan güzəştə vergi tutulan ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş şəxslərə birbaşa, həmçinin dolayı yolla ödənişlər edən yerli və xaricilərin AR-dakı daimi nümayəndəliklərinin bu gəlirlərdən ödəmə mənbəyi vergisi olaraq 10% həcmində vergi tutulmalı olduqları göstərilir. [2]¹

Bütün bunlarla yekun olaraq, iqtisadi böhranlar zamanı vergi ödəyicilərinə müəyyən həcmdə azadolmalar və ya güzəştlər verilməsi, xüsusi rejimli verginin tətbiq olunması, sahibkarlıq sahəsinin yaxşılaşmasına, müəyyən həcmdə stabilləşməsinə, işsizliklə bağlı problemlərin yaşanmamasına, bir sözlə böhranın bütün mənfi təsirlərinin bir hissəsini kompensasiya edilməsinə şərait yaradır.

Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında neft sektorundan daxilolmalarının xüsusi çəkisinin son illərdə azalması istisna edilmir. Dövlət Neft Şirkətinin transferinin dövlət büdcəsi gəlirlərindəki payı 45,3%-dən 38,2%-dək aşağı düşüb. Bu proses makro-fiskal çərçivənin balanslaşdırılması ilə yanaşı Dövlət Neft Şirkətinin vəsaitlərinin qorunmasına da təsir edəcəkdir.

¹ Azərbaycan Respublikasının “Vergi Məcəlləsi”. Bakı,2017

2016-cı il üzrə dövlət büdcəsində daxilolmaların strukturu

Bu qrafikdən də aydın olduğu kimi dövlət büdcəsinə vergilər vasitəsiylə daxilolma məbləği artıq neft sektorundan əldə olunan daxilolma səviyyəsinə yaxınlaşmışdır. Neft sferasından daxilolmaların dövlətin büdcəsinə gəlirlərində 2016-cı ildə proqnozlaşdırılan 54.8 %(faiz)dən, 2017-ci ilin proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsində 49.2 % faizədək azalma gözlənilir. Hesablama Palatasının rəyinə görə, 2017-ci ildə neftdən büdcəyə daxilolmalar 7.8 milyard manat olacağı proqnozlaşdırılır. Bildirək ki, 2016-cı ilin proqnozunda bu rəqəm 9.2 milyard manat təşkil etmişdir.

Bu daxilolmalardan:

- Dövlət Neft Şirkətindən transfert məbləği 6,1 milyard manat
- ARDNŞ-in vergi ödənişlərindən 1,2 milyard manat
- Hasilatın Pay Bölgüsü üzrə mənfəət vergisindən- 475 milyon manat.

Uzunmüddətli perspektivdə ölkənin dayanıqlı iqtisadi potensialının inkişafını həyata keçirmək baxımından bu hal normal hesab oluna bilməz. Lakin , qeyri-neft sektorunun daimi inkişafı istiqamətində məqsədyönlü, uğurlu tədbirlər gerçəkləşdirilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında vergi daxilolmalarının çoxaldılması istiqamətində mühüm addımlar atılır, dövlət xüsusi güzəştlər tətbiq edərək böyük nailiyyətlər əldə edir.

3.2. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminin inkişaf perspektivləri

Beləliklə, iqtisadi, təşkilati və hüquqi prinsiplərin cəminin uyğunlaşdırılması əsasında yaradılan və istifadə olunan vergi siyasəti iqtisadiyyatın inkişafının güclü stimulu olmaq imkanına malikdir.

Elmi ədəbiyyatlarda xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizmi dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- vergi dərəcələri aşağı salınması, vergi daxilolmalarının artırılması məqsədi ilə vergitutma bazası genişləndirilməsi,
- dolaylı vergilərin, xüsusilə də əlavə dəyər vergisinin və aksizlərin rolunun artırılması;
- vergi inzibatçılığı sadələşdirilməsi, vergi hüquqpozmaları təsnifləşdirilməsi,
- onlara görə maliyyə məsuliyyətinin diferensiasiyası və onların büdcə üçün nəticələrinin müəyyən edilməsi sahəsində vergi orqanları şəxsində dövlətlə vergi ödəyiciləri arasında daha şəffaf qarşılıqlı münasibətlər əldə olunması.

Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminin yeni prinsipləri nəticəsində Azərbaycanın müasir vergi sisteminin inkişaf etdiyi müşahidə edilir:

- əlavə iş yerlərinin açılması üçün müəssisələrin və fərdi sahibkarların yığımlarının investisiya qismində çıxış etməsinə imkan yaradılması;
- bütün sahələrdə fundamental tədqiqatların aparılması, yeni texnologiyaların quraşdırılması və inkişaf olunması ilə məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması baxımından məqsədyönlü tədbirlər yürüdülmür;

- regionların iqtisadi səviyyəsinin artırılması üçün kapitalın sahə və ərazi axınına imkan verilməsi;
- əhalinin bütün təbəqələrinin sosial rifah səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun və sosial bərabərsizliyin aradan götürülməsi üçün münbit şəraitin qurulması.

Ölkəmizdə vergi sisteminin prinsiplərini nəzərdən keçirərək aşağıdakı yekun nəticəyə gəlmə bilərik: vergi sahəsində müxtəlif islahatların gerçəkləşdirilməsi nəticəsində vergi ödəyicilərinin qanunla müəyyən olunmuş vergilərinin ödənilməsi və istehsalın genişləndirilməsinin və modernləşdirilməsinin reallaşdırılması imkanlarını nəzərə alan nisbi bərabərlik və ədalətlik prinsipinin reallaşdırılmasına imkan verən təsirli vergi mexanizmi yaradılmışdır.

Qeyd edə bilərik ki, direktiv-mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində xüsusi rejimli müəssisələrin vergiyə cəlb olunması mexanizmi qeyri-stimullaşdırıcı rol oynayır. Belə ki, birincisi, dövlət vergilərin köməyi ilə təsərrüfat subyektlərinin dövriyyə vəsaitlərinin əhəmiyyətli hissəsini tutmaqla, müəssisələrin xüsusi vəsaitlərinin yığılma tempini aşağı salır. İkincisi, yüksək vergilərin mənfi təsiri, həmçinin əmək məhsuldarlığının səviyyəsində də öz əksini tapır. Belə ki, bu hal müəssisə rəhbərliyini istehsal həcmində artımına motivasiya etmir. Üçüncüsü, mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatın vergi sistemi investisiya prosesində sənaye sektoru və xalq təsərrüfatının digər sahələrinin borc vəsaitlərindən istifadə imkanlarını məhdudlaşdırmaqla, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin mənfəət normasını fəal şəkildə aşağı salır.

Fikrimcə, ötən müddət ərzində xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətləri aşağıdakılar olmuşdur:

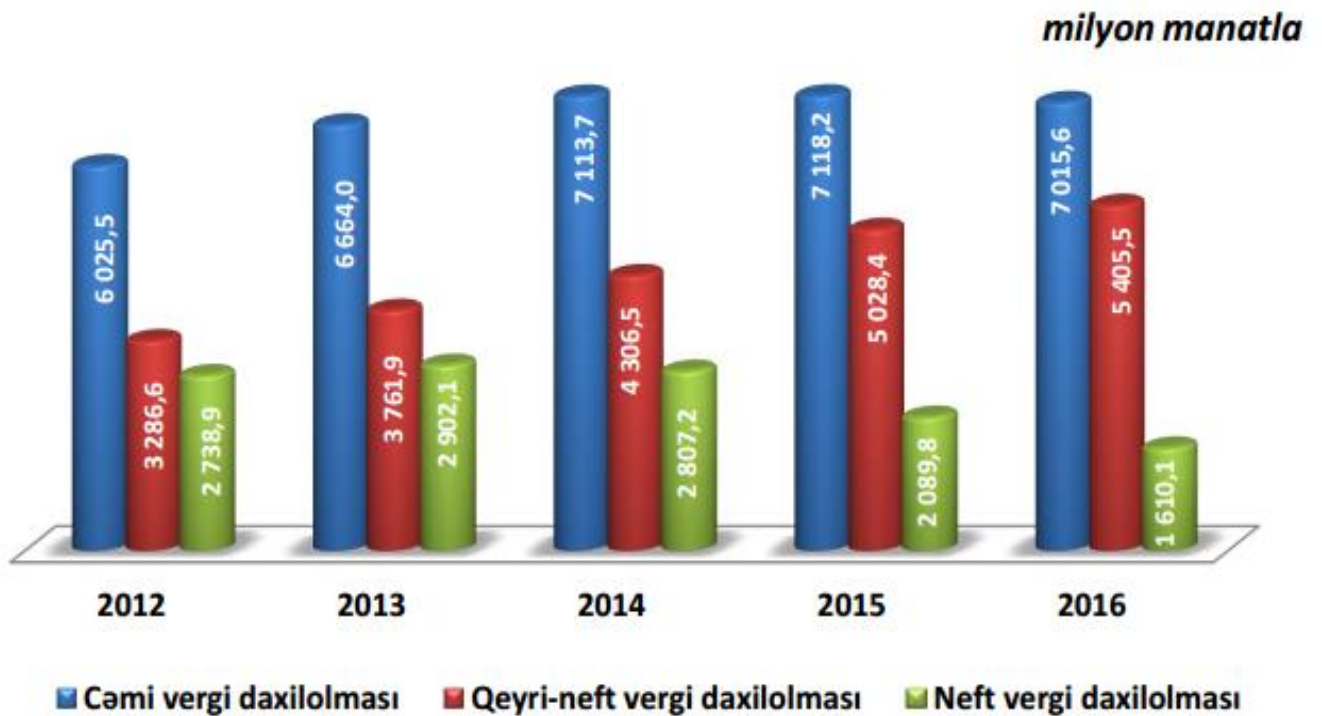
- ♣ dövriyyə vergisinin ləğv olunması;
- ♣ mənfəət vergisinin vergitutma bazasının hesablanması zamanı bütün əsaslandırılmış məsrəflərin xərclərin tərkibinə aid edilməsi;
- ♣ əsaslandırılmayan vergi imtiyazlarının ləğvi;
- ♣ vergilərin sayının azaldılması və onların konkret siyahısının müəyyən edilməsi.

Ölkədə mövcud olan xüsusi rejimli vergi müəssisələrində vergitutma mexanizminin effektivliyinə fəal təsir göstərə bilən vacib nəzəri istiqamət vergi güzəştlərinin rolu və əhəmiyyətinə münasibətdə elmi əsaslandırılmış təkliflərin işlənməsidir. Ciddi arqumentlərlə əsaslandırılan vergi yükünün aşağı salınması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, bir sıra ölkələrin təcrübəsi əsasında aparılan təhlil göstərmişdir ki, məhsul istehsalçılara düşən yüksək vergi yükü təkə innovasiyalı inkişafı deyil, sadə təkrar istehsalı belə maliyyələşdirməyə imkan vermir; ikincisi, iqtisadiyyatın müəyyən hissəsini az da olsa, “gizli” sektor təşkil edir; üçüncüsü, iqtisadiyyatın real sektorundan vergi daxilolmalarının sonrakı əhəmiyyətli azalmasının və kapital axınının perspektivləri mövcud ola bilər.

Ölkəmizdə neft sahəsindən əldə edilən maliyyə resursları sosial-iqtisadi inkişafın vacib təkanverici qüvvəsidir. Amma son illərdə neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, milli valyutanın xarici valyuta qarşısında möhkəmliyini itirməsi iqtisadiyyatımızı qeyri-neft sferasına yönəltməyə sövq edən əsas amillərdir.

Qrafik 3.2

Cəmi, neft və qeyri-neft vergi daxilolmalarının dinamikası

Qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmaların həcmi 2015-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 7,5 faiz (377,0 milyon manat) artmışdır. 2016-cı ildə vergi daxilolmalarının tədiyələr üzrə icrasını təhlil etdikdə görmək olar ki, cəmi vergi daxilolmaları əsasən ƏDV və mənfəət vergisi hesabına formalaşmışdır. Eyni zamanda digər tədiyələrdə, xüsusilə gəlir vergisində baş verən artım ümumi vergi daxilolmalarına da öz təsirini göstərmişdir.

Maliyyə resurslarının formalaşma mənbələrinin aydınlaşdırılması, bu sferalara daha çox vəsait cəlb etməklə maliyyə potensialının artırılması əhəmiyyətli olardı. Bu strategiya həm yerli resurslardan qənaətli istifadəni təmin edəcək, həm də regionlara vəsait qoyuluşunun həcmnin artıracaqdır.

Dövlət büdcəsinin vergi gəlirləri mln.manatla

	2016-cı il proqnoz	2017-ci il proqnoz	2017-ci ilin proqnozunun 2016-cı ilin proqnozu ilə müqayisəsi	
			fərq	faiz
Vergilər Nazirliyi	7010.0	7210.0	200.0	2,9
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	1080.0	1140.0	60.0	5,6
Mənfəət vergisi	1914,6	2068.0	153,4	8.0
Torpaq vergisi	50.0	50.0	0.0	0.0
Əmlak vergisi	174,2	178.0	3,8	2,2
ƏDV	2343.0	2363.0	20.0	0,9
Aksiz	532.0	518.0	-14.0	-2,6
Mədən vergisi	110,2	111.0	0,8	0,7
Dövlət rüsumu	105.0	105.0	0.0	0.0
Sair daxilolmalar	331.0	292.0	-39.0	-11,8
Sadələşdirilmiş vergi	300.0	313.0	13.0	4,3
Yol vergisi	70.0	72.0	2.0	2,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2017-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin TƏQDİMATI

Ötən il cədvəldən də aydın görsəndiyi kimi vergilər üzrə proqnozlarda artım müşahidə olunur. Belə ki, ümumi vergi daxilolması 2016-ci illə müqayisədə 2.9 faiz artıq olacağı gözlənilir. Əsas xüsusi artım isə bilavasitə mənfəət vergisində müşahidə edilir.

Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminin inkişaf perspektivləri aşağıdakılarla xarakterizə edilir:

- xüsusi vergi rejimində vergitutmadakı ağırlıq fiziki və hüquqi şəxslər arasında bərabər şəkildə bölüşdürülərək, vergi yükünün ümumi səviyyəsi isə mülayim saxlanılır;
- təkrar istehsal prosesinə stimullaşdırıcı effekt verir;
- sosial yönümlü xarakterə malikdir;
- Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma obyektlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində dəqiq və aydın metodologiya aparılır;
- yüksək gəlirləri olan fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən vergidən yayınma hallarının mümkünsüzləşdirilməsi vergi ödəyicilərinin real vergitutma bazasının həcmnin artırılmasına səbəb olur;
- vergitutma bazasının hesablama texnikası çevik və sadədir;
- vergi uçotunun təşkilinə və aparılmasına, vergi hesabatlarının formalaşması və təqdim edilməsinə vaxt sərfi, əmək və maliyyə resurslarına və s qarşı qoyulan tələblər yüksək deyildir.

Hal-hazırda Respublikamızın əsas vəzifələri ölkə iqtisadiyyatının potensial gücünün artırılması, regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin sürətləndirilməsi, bu sahədə özəl sektorun rolunun artırılması daxildir. Bu vəzifələrə nail olunması iqtisadiyyatın kompleks inkişafına, xüsusilə bu sferalara stimullaşdırıcı vergi sisteminin tətbiq olunması geniş şərait yaradır. Formalaşdırılan vergi siyasətinin məqsədi vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, qanunvericilik və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətin keyfiyyətinin artırılması, iqtisadiyyatımıza investisiya cəlb ediciliyinin daha da stimullaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqat işinin yekunu göstərir ki, iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin yaradılması istiqamətində islahatların reallaşdırılması bütün qoyulan tələblərə cavab

verən vergitutma sistemi yaratmadan mümkün olmayacaqdır. Azərbaycan Respublikasında mütərəqqi, əsasən rəqabət qabiliyyətli vergi sistemi təşkil olunmalıdır. Vergi sahəsi üzrə xidmətlər təkcə fiskal funksiyaları yerinə yetirmir. Vergi xidməti həmçinin ölkə ərazisində rəqabətli işgüzar mühitin yaradılmasında da mühüm rola malikdir. Bildirməliyəm ki, hazırda ölkə iqtisadiyyatına müxtəlif xarici investisiyaların cəlb olunması üçün dövlət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti uğurla gerçəkləşdirilir. Ölkəmizdə vergi sistemində “bir pəncərə” sisteminin tətbiq edilməsi sahibkarların fəaliyyətinin inkişafına birbaşa təkan vermişdir. “Bir pəncərə” sisteminin tətbiq edilməsi sahibkarları əlavə uzun prosedurlardan xilas etmiş, yeni şirkət yaradarkən əlavə çətinlikləri aradan qaldırmışdır. Son illərdə fərdi və hüquqi sahibkarların hüquqlarının artırılması, sahibkarlıq sahəsində mövcud olan inzibətçiliyin asanlaşdırılması və şəffaflığın artırılması üçün elektron xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi təmin edilmişdir. Vergi qanunvericiliyinə kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinə dair xüsusi müddəalar da əlavə olunmuşdur ki, bu da kiçik sahibkarların uçot və hesabat qaydalarını müəyyən şəkildə sadələşdirir, kiçik biznes fəaliyyətini stimullaşdırır. Bu xüsusi müddələrə aşağıdakılar aid edirlər:

- aşağı vergi dərəcəsinin tətbiq edilməsi, sadələşdirilmiş vergiödəyicisi olan hüquqi şəxsin mənfəət və əmlak vergisindən, fiziki şəxsin gəlir vergisindən azadolunması, kiçik biznesdə avans ödənişləri şəklində vergi öhdəliklərinin olmaması;
- kassa metodu vasitəsilə gəlirin və xərclərin uçotunun aparılması;
- investisiya yönümlü xərclərin vergi tutulan mənfəətdən çıxılması, hesabatların tərtib edilməsinə qoyulan tələblərin sadəliyi və s.

Məlum fikirdir ki, iqtisadi sferada yüksəliş adətən vergi münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədardır. Vergi sistemi təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını özündə ifadə etməklə, onların tarazlığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir. Beynəlxalq təcrübə əsasən, xüsusi vergi rejimlərinin formalaşdırılması və tətbiqi iqtisadiyyata əlavə investisiyaların axınının yaradılması, əlverişli biznes mühitinin təmin olunması, bütövlükdə iqtisadi sferada mühüm əhəmiyyətlə malikdir. Göründüyü

kimi, karbohidrogen fəaliyyətiylə əlaqəli reallaşdırılan vergi siyasəti öz spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycanın neft sektoruna nəhəng sərmayələri cəlb etmək, dünya miqyaslı investisiya proqramlarını reallaşdırmaq üçün vergi siyasətinin optimallaşdırılması və daim çevik iqtisadi alət olaraq istifadə edilməsi ölkənin strateji maraqları çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Xüsusi vergi rejiminə mahiyyəti və məzmunu üzrə müxtəlif formada yanaşmalar mümkündür. Ancaq bu anlayışların onun həm iqtisadi, həm də hüquqi mahiyyətini əks etdirməsi əsas məsələdir.

Xüsusi rejimli vergi müəssisələrində tətbiq olunan vergi mexanizmi, onun prinsipləri, tutulma formaları araşdırılmış və onların iqtisadi potensiallarının artırılması, bu sistemin inkişaf etdirilməsi yolları əsaslandırılmışdır. Belə ki, xüsusi vergi rejiminin tətbiqi yerli və xarici kapitalın cəlb olunmasına, ixracatın genişlənməsinə, valyuta ehtiyatlarının artmasına, yeni texnologiyalara çıxma imkanına və nəticədə milli iqtisadiyyatın inkişafına və dünya bazarına daha səmərəli inteqrasiya olunmasına gətirib çıxarmaqdadır. Xüsusi rejimli vergi tətbiq olmuş müəssisələrdə vergitutma mexanizminin inkişaf perspektlərini nəzərdən keçirdik. Xüsusi vergi rejimli müəssisələr hər vergi növü üzrə ayrıca qiymətləndirilməlidir.

1. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrdə gəlir vergisinin daha mükəmməl hala gətirilməsinə görə üstün istiqamətlər.

Ölkəmizdə reallaşdırılan iqtisadi sistemin artım dinamikası və gələcəkdəki perspektivləri də göz önündə tutmaqla, fiziki şəxslərin fəaliyyətləriylə əldə olunan gəlirlərinin getdikcə artması ənənəsi daim davam edəcəkdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində aşağıdakı ünsürlər nəzərə alınmalıdır:

1. Gəlir vergisi əsasında vergi daxilolmalarının artması fikri fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artırılması hesabına reallaşdırılmalıdır;

2. Vergitutma bazasının artırılması isə birbaşa olaraq ölkənin iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olub həmin şəxslərin gəlirlərinin artması və bu gəlirlərin şəffaf şəkildə göstərilməsi hesabına təmin olunmalıdır;

3. Sahibkarlıq sahəsiylə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən konkret gəlirlərinin şəffaf formada göstərilməsinin təmin olunmasına görə hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə fiziki şəxslərə real gəlirlərin tam həcmdə göstərilməsi üçün lazımı həvəsləndirici şərait yaradılmalıdır. Bu formada gerçəkləşdirilən tədbirlər nəticəsində həm ölkənin sosial-iqtisadi sferada fəaliyyətinin

səmərəliliyinin artması, həm də vergi sisteminin beynəlxalq arenada istifadə edilən standartlara cavab verməsi üçün vacib amildir. Yekunda xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti reallaşdıran fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması təmin oluna biləcək, bu isə nəticədə ölkədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin və gəlirlərinin artmasına müsbət təmin yaradacaqdır.

2. Mənfəət vergisinin mükəmməlləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər.

Aşağıdakı əsas istiqamətlərin nəzərə alınması məqsədə uyğun hesab oluna bilər:

1. Nisbətən aşağı (vahid dərəcə saxlanılmaqla) vergi dərəcələrinin tətbiq olunması ilə vergitutma bazasının artırılması;

2. Müəssisələrin üzərinə qoyulan əlavə vergi yükünün səviyyəsinin aşağı salınması və bunun nəticəsində fərdi biznes sahələrinin inkişaf təkmilləşdirilməsi;

3. İstifadə olunan vergi güzəştlərinin dövlətin yeritdiyi sosial-iqtisadi proqramlarının məqsədlərinə uyğun olması, yalnız müəyyən bir müddətdə, toplanmış nəticələrə əsaslanılaraq verilməsi.

3. Xüsusi rejimli sadələşdirilmiş verginin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. Dünya təcrübəsinə əsasən kiçik və orta biznesin strukturlarının stimullaşdırılması məqsədi ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur. Respublikamızda da kiçik və orta biznes sferalarının həvəsləndirilməsi üçün sadələşdirilmiş verginin xüsusi güzəştlər vasitəsilə mükəmməl səviyyəyə çatdırılması işi daimi tətbiq olunmalıdır ki, xüsusilə regionlarda kiçik biznes sferalarının rəqabət qabiliyyətliliyi təmin olunsun və məşğulluq problemi birdəfəlik həll edilsin. Lakin kiçik və orta biznes strukturlarının istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş xüsusi vergi rejimindən yararlanaraq öz fəaliyyət çərçivəsindən başqa, bir neçə fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatla durmaqla vergidən yayınma halları səlahiyyətli vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Ümumiyyətlə kiçik və orta biznes subyektlərinə aşağı vergi dərəcələri tətbiq etməklə vergiyə cəlb edərək uçota almaq qərarı, həm onun iqtisadi fəaliyyət növü, həm dövriyyəsi, həm də işçilərinin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrləri əsasında qəbul edilməsi məqsədə uyğundur. Sadələşdirilmiş vergitutma mexanizmi üzrə mövcud sistemin daha da mükəmməlləşdirilməsi və bu sistem

çərçivəsində vergi dərəcələri üzrə müəyyən tip ayırmaların edilməsi daha düzgün qərar olardı.

Sadələşdirilmiş vergilərin sahibkarın alış və satış dövriyyəsi əsasında hesablanması, biznesin növündən və müəssisələrin fəaliyyət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vergi dərəcələri, parametrləri və elastik əmsalları tətbiq olunması prosesi təkmilləşdirilməlidir.

Həmçinin bu sistemi əsas götürməklə istifadə olunan parametrlərin və elastik əmsalların daha sadə olması, tez və obyektiv üsullarla müşahidə olunması və vergi dərəcələrinin müxtəlifliyinin minimum səviyyəsi məqsədəuyğundur.

Bəzi təsərrüfat strukturları üzrə vergi nəzarəti prosesində müxtəlif çətinliklərin mövcud olması istisna edilmir, bu prosesin aradan qaldırılması üçün isə böyük insan resursları tələb olunur. Elə buna əsasən də, belə strukturlar üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilmiş formasının tətbiqi həm vergi ödəyicilərin vergidən yayınmahallarının qarşısının alınmasına, həmçinin də vergi orqanları üçün inzibati xərclərin xeyli azaldılmasına gətirib çıxarda bilər.

4. Ödəmə mənbəyində cəlb olunan vergilərin mükəmməlləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Ödəmə mənbəyində tutulan vergi toplanması baxımından ən az inzibati xərclər tələb edən və yerinə yetirilmə formasına görə səmərəli vergi növüdür. Buna görə ödəmə mənbəyində cəlb edilən vergi üçün istifadə sahələrinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur. Əmək haqqı, dividendlər, royalti və sair ödəmələrdən başqa, bu vergilərin düzgün təyin olunması, hesablanması və ödənilməsinə nəzarəti çətin olan və böyük ölçüdə inzibati xərclər tələb edən bir çox sahələrdə, müəssisələr tərəfindən ödənişləri reallaşdırılan zaman vergi agentləri kimi mənbədə vergi tutması daha əlverişlidir.

5. Xüsusi rejimli vergi müəssisələrində əmlak vergisinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Adətən xüsusi rejimli müəssisələrdə əmlak vergisi çox nadir hallarda tutulur. Bunun səbəbi isə adətən dövlət bu vergini xüsusi güzəşt olaraq tətbiq edir. Lakin, araşdırmalara əsasən, əmlak vergisinin toplanmasının kifayət qədər səmərəsi yüksəkdir və bu sferada vergidən yayınmahalları mümkünsüzdür. Əmlak vergisi üzrə

də uzun müddətli strateji planın işlənilib, hazırlanması zamanı aşağıdakı əsas istiqamətlərin nəzərə alınması zəruridir.

- torpaq və əmlak vergilərini əvəz edən daşınmaz əmlaka görə vahid verginin tutulması(hər kəs üçün standart vergi məbləğinin tutulması);
- torpaq və əmlak vergisiylə həm vergilərin yığılmasının artması, həm də sosial ədalət və ekoloji tələblər üzrə prinsiplərə cavab verilməsi.

Əlbətdəki, torpaq və əmlak vergilərinin tutulması xüsusi stabil vergi dərəcələrinin tətbiqi əsasında qurulmalı və bəzi sosial qruplar üçün xüsusi güzəştlər nəzərdə alınmalıdır. İnsanların şəxsi istifadəsində olan torpaq sahələrində və ya sənaye obyektləri yerləşən torpaqlarda ekoloji tədbirlər həyata keçirildiyi hallarda aşağı dərəcələrlə torpaq və əmlak vergisinin tətbiq olunması daha uyğun olardı.

6. Dolayı vergilərin mükəmməlləşdirilməsi istiqamətlər.

Bu vergi növlərinin əsas nail olunacağı məqsədi budur ki, vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının daha da yaxşılaşdırılmasıyla vergidən yayınma hallarının tam qarşısı alınsın. Əlavə dəyər vergisinin səmərəliliyinin artırılması, vergidən yayınma hallarının sıfıra endirilməsi, büdcəyə daxilolan vergilərin ümumi çəkisində ƏDV-dən daxilolmaların payının xüsusi çəkisinin artırılması, bu sistemin həyata keçirilməsi baxımından ƏDV üzrə xüsusi vergi dərəcələrinin təyin edilməsi daha real olardı.

7. Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Strateji məsələlər və dövlətin maliyyə potensiallarının sürətlə artması vergi qanunvericiliyinin və vergi inzibatçılığının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması proseslərinin daha da zəruri tələb şəklində önə çəkir.

Bütün bunlardan ümumi yekun olaraq, xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminə yalnız vergilərin yığılması prosesinin gedişinə dövlətin müdaxiləsi baxımından yanaşmaq düzgün olmazdı. Bu baxımdan yanaşma zamanı vergitutma mexanizmi öz obyektiv xarakterini itirir və maliyyə vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsini subyektiv bir alətə çevirir. Verginin xüsusi rejiminin tətbiq edildiyi müəssisələrin vergitutma mexanizmində obyektiv və subyektiv başlanğıc üzvü bir vəhdət təşkil etməlidir və onlar arasındakı tarazlıq qorunmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı

iqtisadi sistemin, vergi formaları və metodları ilə dolayı tənzimləməsinin tətbiq edilməsini zəruri qəbul edir. Bu şəraitdə verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdə dövlət müvafiq qanunvericilik bazasını yaratmalı və buna müvafiq olaraq da bu sahənin tənzimlənməsini həyata keçirməlidir. Beləliklə, araşdırma müəyyənləşdirir ki, dövlət yalnız fiskal funksiyanın yerinə yetirilməsində deyil, həm dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması məqsədilə işgüzar fəallığın artırılmasında, həm də ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsində maraqlı olmalıdır. Bütövlükdə dövlətin xüsusi verginin rejiminin tətbiqi sferasının tənzimlənməsi sistemi iqtisadi və sosial siyasətin prioritetlərinin dəyişməsinə uyğun olaraq daim təkmilləşdirilməlidir. Ümumiyyətlə, vergi əməliyyatları yenidən bölüşdürücü xarakterli olduğundan ictimai tərəqqi onların düzgün bölüşdürülmə səviyyəsindən asılıdır. Vergi əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi bütün dövlətlərin iqtisadi fəaliyyətinin ən çətin sahəsidir. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi güclü iqtisadi əsasın qurulması və stabil ictimai inkişafa yiyələnməsi ilə birbaşa əlaqədardır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının “Vergi Məcəlləsi”. Bakı, 2017.
3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Statistik Məcmuəsi. Bakı, 2014.
4. “Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər.
5. “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 14 aprel tarixli, 791-IIIQ nömrəli)
6. “İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 2 fevral tarixli, 766-IIIQ nömrəli)
7. “İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş uçota alınması Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı Bakı şəhəri, 29 iyun 2002-ci il № 100
8. Ə.Ə.Ələkbərov “Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi”(Monoqrafiya) Bakı, 2007
9. D.A.Bağirov “Vergi nəzarəti” (dərslük) Bakı, 2006
10. Ə.M.Abbasov, M.M.Bağirov, D.A.Bağirov, və b-ları “İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti”. Bakı 2005
11. F.Ə.Məmmədov, Y.A.Kəlbəyev, A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, Z.H.Rzayev. “Vergilər və vergitutma”. Dərslük. Bakı, 2010.
12. Kəlbəyev Y.A. (2005). “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri”.
13. Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev ”Xarici Ölkələrin Vergi Sistemi” Dərslük. Bakı 2011
14. Kəlbəyev Y. A. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı: “Elm”, 2012. – 488 səh
15. Zahid Rzayev Vergi planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması (dərslük). Bakı 2011.

16. Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. “Neft-qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri” (Monoqrafiya). Bakı: “Elm”, 2000, 200 s.
17. Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E., Qarabalov E.M.. “Vergi hüququ”. Bakı, 2003
18. Rzayev Z.H.. “Vergi menecmenti”. Dərslük. Bakı, 2007
19. Əliyev Ş.T., "Xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqi problemləri", Bakı-Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2012
20. «Vergilər» qəzeti, 2016-2017.
21. «Vergilər» Jurnalı, 2015-2017.
22. Musayev A.F., Məmmədov Ə.C. “Ünvanlı vergi xidməti” Vergi ödəyicilərinin məlumat kitabı. Bakı, 2013, 288 s..
23. Musayev A.F., Qəhrəmanov A.Q. “Vergi mədəniyyəti”. İkinci nəşr. Bakı, 2010
24. Ə. Məmmədov, P.Rzayev, Ş.Xəlilov, E.Hüseynov, İ.Seyfullayev, Y.Balakışiyeva “Vergiyə Giriş”, Şamaxı, 2014
25. www.president.az
26. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin saytı.
27. www.sc@azstat.org - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.
28. www.sspf.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun saytı
29. www.maliyye.gov.az
30. www.worldbank.org

**Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizmi və onun
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri**

Xülasə

Müasir dövrdə vergi sisteminin iqtisadiyyat üçün bu qədər əhəmiyyətli olmasına və dövlətin bu sahə üzrə irimiqyaslı islahatlar aparmasına baxmayaraq, əldə edilən nəticələr kifayət qədər azruolunan səviyyədə deyildir. Azərbaycanda vergi islahatlarının həyata keçirilməsində, vergi mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəkdilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında, vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsində, büdcə gəlirlərinin artırılmasında, mütərəqqi vergi sisteminin formalaşmasında tədqiqatın praktiki əhəmiyyətindən elmi mənbə kimi istifadə edilmişdir. Dissertasiya işində xüsusi rejimli vergi müəssisələrində tətbiq olunan vergi mexanizmi, onun prinsipləri, tutulma formaları araşdırılmış və bu sistemin inkişaf etdirilməsi yolları əsaslandırılmışdır. Belə ki, xüsusi vergi rejiminin tətbiqi yerli və xarici kapitalın cəlb olunmasına, ixracatın genişlənməsinə, valyuta ehtiyatlarının artmasına, yeni texnologiyalara çıxma imkanına və nəticədə milli iqtisadiyyatın inkişafına və dünya bazarına daha səmərəli inteqrasiya olunmasına gətirib çıxarmaqdadır. Göstərilmişdir ki, xüsusi vergi rejiminin təhlilinə, inkişaf prizmalarının müəyyənəşdirilməsinə, eləcə də onları xarakterizə edən göstəricilər sisteminin təkmilləşdirilməsinə tələbat böyükdür.

Mechanism of taxation of the companies with special tax regime and courses for its improvement

Summary

Regardless of high importance of a tax system for economy in nowadays and realisation of large-scale reforms by the state at the field concerned, the achieved outcomes are not at the desired level. Practical importance of the research can be used as a scientific source in formation of an advanced tax system, as well as, for the increase of budgetary revenues, determination of directions for optimization of tax payments, development of measures related to increase of tax mechanisms' efficiency and for an execution of tax reforms in Azerbaijan.

Research work deals with tax mechanism, its principles and forms of taxation at the companies operating under special tax regime and clarifies directions of improvement of this system. That is to say, implementation of a special tax regime contributes to involvement of local and foreign capitals, expansion of exports, increase of currency reserves, access to new technologies which ultimately results in improvement of national economy and its effective integration into global market. Moreover, it has been professed that there is a growing necessity for analysis of special tax regime, determination of its development prisms and system of indications characterizing them.

Механизм специального налогового режима налогообложения предприятий и совершенствование его направлений

Содержание

В современное время, несмотря на важность налоговой системы для экономики и проведение крупномасштабных реформ в этой области, полученные результаты не отражают желанный уровень развития. В Азербайджане, в процессе осуществления налоговых реформ, при подготовке мер для повышения эффективности налоговых механизмов, при определении способов оптимизации налоговых платежей, увеличении доходов бюджета, а также при формировании прогрессивной налоговой системы использовалось практическая значимость исследования. В диссертационной работе обосновывается налоговый механизм, применяемый в учреждениях с специальным налоговым режимом, его принципы, формы налогообложения и пути развития данной системы. Таким образом, введение специального налогового режима приводит к привлечению отечественного и иностранного капитала, расширению экспорта, увеличению валютных резервов, достижению новых технологий и в результате всего вышеперечисленного развитию национальной экономики и более эффективной интеграции в мировой рынок. Показано, что спрос на анализ специального налогового режима, определения призм развития, а также совершенствования характеризующей системы показателей высок.

R E F E R A T

Mövzunun aktuallığı. İqtisadiyyatın daimi olaraq inkişafının təmin edilməsi və ölkədəki həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial istiqamətli tədbirlərin reallaşdırılması bilavasitə son 20 illikdə keçirilən iqtisadi tədbirlərin yekun nailiyyətləridir.

Müstəqilliyə yiyələndikdən sonra Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin yaranması və azad fərdi sahibkarlığın inkişafı üçün labüd şəraitin formalaşdırılması baxımından vergilərə olan münasibət kökündən dəyişdi. Yeni yaranmış iqtisadi münasibətlər şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın dövlət müdaxiləsi nəticəsində tənzimlənməsinin ən başlıca və sivil alətlərindən birinə çevrildi.

Qarşısına qoyduğu iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin istifadə etdiyi əsas alət vergidir. İqtisadi sistemin mütəmadi inkişafı bilavasitə dövlətin vergi siyasəti, gerçəkləşdirdiyi vergi islahatları birbaşa olaraq asılıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə, həmçinin keçid dövrünü yaşayan dövlətlərdə iqtisadiyyatın bir həlqə üzərində inkişafına nail olunması qeyri-realdır. Bizim ölkəmiz kimi əsas gəlirləri neft sahəsindən olan ölkələrdə sözsüz ki, qeyri-neft sektorunun canlandırılması, zəruri dəstəklərin təmin edilməsi çox mühümdür. Məhz buna əsasən də ölkənin idarəedici departamentləri tərəfindən xüsusi rejimli vergi tətbiqi ilə ölkə iqtisadiyyatının canlandırılması proseslərində müvafiq ciddi addımlar atılır. Ölkə ərazisində xüsusi vergi rejimli müəssisələrin sayının artırılması üçün şəraitin yaradılması, bu növdən olan xüsusi vergi rejiminin tətbiqi ölkəyə sürətli xarici investisiya axınını cəlb etməklə yanaşı, həmçinin biznesin ayrı-ayrı strukturlarının daha da inkişafının gücləndirilməsinə lazımi mühit yaradır.

Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Xüsusi vergi rejimli müəssisə - qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər belə sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti haqqında və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət

göstərən, vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilən vergi ödəyiciləri, və b.-ləri aiddir.

Müasir dövrdə xüsusi vergi rejiminin tətbiqinin maliyyə daxilolmaları üçün bu qədər əhəmiyyətli olmasına və dövlətin bu sahə üzrə irimiqyaslı siyasət aparmasına baxmayaraq, ölkəmizdə aparılan tədqiqatlar hələ də yetəri qədər deyildir. Bütün bu elementlər mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın vacib məqsədi və vəzifələri: Magistr dissertasiyası işinin əsas məqsədi Azərbaycanda verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdə operativ fəaliyyətinin yaradılması, gerçəkləşdirilməsi və qlobal dünya bazarının öncül strategiyasından faydalanaraq bu sistemin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

İnkişaf meyillərinin və prespektivlərinin tətbiq edilməsi, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə yiyələnmək üçün vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Dissertasiya işinin qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə müvəffəq olmaq üçün Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi və bununla əlaqədar problemlərə həsr olunmuş tədqiqatlar öyrənilmişdir. Belə ki, vergi rejiminin iqtisadi mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi məsələləri Azərbaycan alimləri Ə.Ə.Ələkbərovun, D.A.Bağirovun, Y.Kəlbiyevin, A.Musayevin, İ.Rzayevin, P.Rzayevin, R.Məhərrəmovun, Z.Rzayevin, M.Sadıqovun, və b.-ləri tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmentini. Tədqiqatın işinin obyektini Azərbaycanda yeni iqtisadi şəraitdə fəaliyyət göstərən xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizmi, predmetini isə belə quruluşlu müəssisələrdə vergitutma mexanizminin təhlili və onun təkmilləşdirilməsi yollarının öyrənilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Xüsusi vergi rejimli müəssisələr üzrə aparılan araşdırmalar, yerli və xarici tədqiqatların monoqrafiyaları, məqalələri, problemlərin öyrənilməsi, tədqiqi, təhlili ümumiyyətlə işlənilib hazırlanması üzrə zəruri rəqəm informasiyaları kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Vergilər Nazirliyinin illik hesabatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq

sərəncamları, Mülki Məcəllə, Beynəlxalq sazişlərin müvafiq hissələri və digər əlaqədar qurumların material, hesabat və sənədlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

Elmi yeniliyi. Bu dissertasiya işində verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrin vergitutmaya cəlb edilmə prosesinin nəzəri və metodoloji aspektləri tətbiq edilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış, müasir şəraitdə dövlətin gerçəkləşdirdiyi bu siyasətin vacib olan məqsədi və vəzifələri öyrənilmiş, xüsusi rejimli vergi müəssisələrində bu prosedurun təkmilləşdirilməsi baxımından bir sıra təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işində xüsusi vergi rejimli müəssisələrlə əlaqədar aşağıdakı məsələlər müəyyənləşdirilmişdir:

-Xüsusi vergi rejiminin mahiyyəti, nəzəri əsasları, təsnifatı və strukturu araşdırılmış;

-Xüsusi rejimli verginin tətbiq edilməsində beynəlxalq praktikada olan modellərin müqayisəli təhlili aparılmış;

-Azərbaycanda xüsusi vergi rejiminin yaranması və təşkili xüsusiyyətləri təhlil olunmuş;

-Azərbaycanın müasir vergi sistemi təhlil edilmiş;

-Xüsusi rejimli vergi müəssisələrində vergi dərəcələrinin ən münasib səviyyəsi müəyyən olunmuş;

-Azərbaycanda bu sistemin inkişaf etdirilməsində var olan problemlər və reallaşdırılan islahatlar araşdırılmış;

-Xüsusi vergi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdən büdcə daxilolmalarının artırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Zənnimcə, tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycanda vergi siyasətini reallaşdıran zaman beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirməsi istiqamətinsə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməsi üçün şərait yarada bilər və xüsusi rejimli verginin tutulduğu müəssisələrin vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsində tədqiqat işinin nəticələrindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqat zamanı informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər Nazirliyinin qanuni materialları, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqatların strukturu. Tədqiqat işi bilavasitə giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və resume-dan (ingilis, rus dillərindən) ibarətdir.

Birinci fəsildə xüsusi rejimli vergitutma sisteminin əsas nəzəri və metodoloji məsələləri aydınlaşdırılmış, xüsusi vergi rejiminin mahiyyəti, açıqlanmışdır. Azərbaycan Respublikasında dövlətin bu sfera üzrə reallaşdırdığı tədbirlər qiymətləndirilmişdir.

İkinci fəsildə isə xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutmaya cəlb olunması, bu mexanizmin əsas aspektləri, bu müəssisələrə vergi nəzarətinin təşkili formaları, dünya təcrübəsində geniş faydalanılan azad iqtisadi zonalarda xüsusi vergi rejiminin beynəlxalq təcrübəsinə dair modellərin izahına yol verilmişdir.

Üçüncü fəsildə isə xüsusi vergi rejiminin tətbiq edildiyi müəssisələrdə vergi mexanizminin inkişaf etdirilməsi yolları və daxilolmaların hansı yolla artırılması əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məsələlərin nəzəri tədqiq və təhlilindən əldə edilmiş nəticələri verilmişdir. Tədqiqat işi istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı ilə tamamlayır.

Nəticə. Xüsusi vergi rejimli müəssisələrin vergitutma mexanizminə yalnız vergilərin yığılması prosesinin gedişinə dövlətin müdaxiləsi baxımından yanaşmaq düzgün olmazdı. Bu baxımdan yanaşma zamanı vergitutma mexanizmi öz obyektiv xarakterini itirir və maliyyə vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsini subyektiv bir alətə çevirir. Verginin xüsusi rejiminin tətbiq edildiyi müəssisələrin vergitutma mexanizmində obyektiv və subyektiv başlanğıc üzvü bir vəhdət təşkil etməlidir və onlar arasındakı tarazlıq qorunmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı iqtisadi sistemin, vergi formaları və metodları ilə dolayı tənzimləməsinin tətbiq edilməsini zəruri qəbul edir. Bu şəraitdə verginin xüsusi rejimi tətbiq olunan müəssisələrdə dövlət müvafiq

qanunvericilik bazasını yaratmalı və buna müvafiq olaraq da bu sahənin tənzimlənməsini həyata keçirməlidir.